

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Զեկույցների ժողովածու

ԵՐԵՎԱՆ
2016

*Երաշխավորվում է տպագրության
Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման
ակադեմիայի գիտական խորհրդի կողմից*

ՀՏԴ 32.001:332.1(042.3)
ԳՄԴ 66.0+65.04
Տ260

S260 ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ:
Ձեկույցների ժողովածու. – Երևան: ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա, 2016.– 112 էջ:

Ժողովածուն գետեղում է 2015 թվականի հուլիսին ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի Տարածաշրջանային հետազոտությունների կենտրոնի կողմից, ՀՀ ԿԳՆ գիտության պետական կոմիտեի դրամաշնորհային աջակցությամբ իրականացված Երիտասարդ գիտնականների ամառային դպրոցի զեկույցները:

Ձեկույցները վերաբերում են Հարավային Կովկասի և հարակից երկրների քաղաքական, տնտեսական, աշխարհաքաղաքական և գիտական գործընթացներին:

Ձեռնարկը նախատեսված է հետազոտողների, լրագրողների և պետական համակարգի ներկայացուցիչների համար:

ՀՏԴ 32.001:332.1(042.3)
ԳՄԴ 66.0+65.04

© ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա, 2016

Տարածաշրջանային հետազոտությունների կենտրոնը (ՏՀԿ)

անկախ գիտահետազոտական լաբորատորիա է: Այն ուսումնասիրում է Հայաստանի Հանրապետության հարակից տարածաշրջանում ընթացող գիտական, ուսումնական, տնտեսական, քաղաքական, հասարակական գործընթացները, որոնք անմիջական ազդեցություն են ունենում Հայաստանի Հանրապետության զարգացման վրա: Կենտրոնը հիմնադրվել է 2014թ. ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի կազմում, որտեղ և իրականացնում է իր գիտահետազոտական և ուսումնական գործունեությունը:

Գործունեության ոլորտները

- տնտեսական գործընթացները Հարավային Կովկասում և Մերձավոր Արևելքում,
- հասարակական-քաղաքական զարգացումները տարածաշրջանում և դրանց ազդեցությունը Հայաստանի Հանրապետության վրա,
- գիտական և կրթական գործընթացները տարածաշրջանում,
- հասարակական, տնտեսական և գիտական նորարարությունների տարածաշրջանային փորձի ուսումնասիրություն,
- տարածաշրջանային տրանսպորտային և լոգիստիկ նախագծերը՝ որպես մարտահրավերներ և հնարավորություններ,
- տարածաշրջանային ինտեգրացիոն գործընթացները և դրանց տնտեսական և հասարակական բաղադրիչները,
- ՀՀ մրցունակության բարձրացման հնարավորությունները,
- կրթություն-գիտություն-ինովացիոն կազմակերպություն-արտադրություն կապի միջազգային փորձի և Հայաստանում կիրառելիության հնարավորության ուսումնասիրություն,
- միջազգային և միջպետական համատեղ ծրագրերի իրականացման, ռեսուրսների ներգրավման, գիտական ու գիտարտադրական կենտրոնների ստեղծման հնարավորությունների ուսումնասիրություն:

Центр региональных исследований (ЦРИ) – независимая научно-исследовательская лаборатория, которая проводит исследования научных, образовательных, экономических, политических и социальных процессов в регионе, оказывающие непосредственное влияние на развитие Республики Армения. Центр был основан при Академии государственного управления Республики Армения в 2014 году, где и по сей день ведет свою научно-исследовательскую и учебную деятельность.

Направления деятельности

- экономические процессы на Южном Кавказе и Ближнем Востоке: их вызовы и возможности;
- социально-политические процессы в регионе и их влияние на РА;
- научно-образовательные процессы в регионе: Армения и его возможная роль в развитии регионального научного сотрудничества;
- изучение регионального опыта в социальной, экономической и научно-инновационной деятельности: вызовы и возможности;
- региональные транспортные и логистические проекты: вызовы и возможности.
- региональные интеграционные процессы и их экономические и социальные компоненты;
- изучение возможностей повышения конкурентоспособности Республики Армения;
- исследование лучшей международной практики в создании связи образование-наука-инновационная организация-производство и возможностей их применения в Армении.
- исследование возможностей проведения международных и межгосударственных совместных проектов, привлечения средств, создания научных и научно-промышленных центров.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Религия в операционной среде иррегулярных войн	7
Рачья Арзуманян	
Система трех морей	19
Давид Ованнисян	
Нагорно-Карабахский конфликт: новые элементы военно-политической ситуации и границы имеющегося Status-QUO	27
Саркисян Сергей	
Նոր զարգացումներ իրանա-ամերիկյան հարաբերություններում	43
Սևակ Սարուխանյան	
Тенденции и вызовы внутривнутриполитической ситуации в Грузии	50
Джонни Меликян	
Հաղորդակցությունը, ուժը և արդի միջազգային հարաբերությունները. ռազմավարական նարատիվ	58
Լիանա Այվազյան	
Քարոզչական պատերազմներ: Լրատվամիջոցների կիրառումը հայ-ադրբեջանական հակամարտությունում	64
Սամվել Մարտիրոսյան	
Հարավային Կովկասի երկրների գիտության վիճակը թվերով	69
Տիգրան Հարությունյան	
Սփյուռքի գիտավերլուծական ներուժի անհատական և ինստիտուցիոնալ մակարդակները	80
Արեստակես Սիմավորյան	
Հայաստանի տնտեսական անվտանգության ապահովման խնդիրները Եվրասիական տնտեսական միության անդամակցության համատեքստում	94
Թաթուլ Մանասերյան	
Экономические интересы Армении в интеграционных процессах	101
Ազա Мигранян	

РЕЛИГИЯ В ОПЕРАЦИОННОЙ СРЕДЕ ИРРЕГУЛЯРНЫХ ВОЙН

Рачья Арзуманян

Введение

Темой доклада является переосмысление роли религии в операционной среде иррегулярных военных действий (ИВД) и иррегулярных войнах и, в частности, существующей таксономии повстанчества в контрповстанческих доктринах Запада. Ряд теоретиков критикуют «Боевой устав 3-24, Контрповстанчество, Армии и Морской пехоты США» (U.S. Army and Marine Corps Field Manual (FM) 3-24, Counterinsurgency)¹ за недостаточное внимание к роли религии в иррегулярных военных действиях. Например, критики замечают, что религия упоминается в уставе только несколько раз, и, если проблема религии идентифицируется и обсуждается, то делается это в рамках оценки культурного контекста операционной среды. Дэвид Килкаллен (David Kilcullen), которого можно назвать одним из главных архитекторов контрповстанческой доктрины США, защищая устав, считает, что критики недопонимают как природу современных конфликтов, так и назначение военной доктрины². Килкаллен отмечает, что хотя почти все «исторические повстанческие движения имели сильную религиозную размерность», повстанчество не является фундаментально религиозным по своей природе. Религия кооптируется повстанцами, как способ манипулирования местным населением и циничного оправдания актов политического насилия и терроризма³. Другими словами, религия рассматривается как свойство социальной среды, которое используется руководством повстанчества для оправдания и/или проведения экс-

¹ U.S. Department of the Army. Field Manual (FM) FM 3-24 and MCWP 3-33.5 Counterinsurgency. Washington, D.C.: Department of the Army, 2012.

² Kilcullen, David. "Religion and Insurgency", Small Wars Journal, May 2007. <<http://smallwarsjournal.com/blog/religion-and-insurgency>>.

³ Kilcullen, David. "Countering Global Insurgency," Small Wars Journal, 2004; Kilcullen, David. Religion and Insurgency.

тремальных форм насилия. Религии отрицается в праве быть основой конфликта, иницируя духовное повстанчество (spiritual insurgency)⁴.

Такой взгляд и отрицание правомерности термина «духовное повстанчество» является следствием разделения сферы религиозного и политического на Западе. При этом игнорируется тот факт, что для большинства обществ в Третьем мире религиозная и политическая реальности не разделяются. Такое искаженное восприятие приводит к непредвиденным последствиям и результатам. Придерживаясь секулярного взгляда на общество, Запад оказывается не в состоянии предсказать и остановить насильственные действия религиозных экстремистов. Это вынуждает ряд западных исследователей расширить исследовательское поле и рассматривать религию в качестве одной из движущих сил в операционной среде ИВД.

Идеология и политическая теология

Религии могут выполнять функцию идеологии, отвечая на социальные и политические вызовы. Религиозные идеологии отличаются от секулярных тем, что они формируют программу действий, апеллирующую и опирающуюся на сакральное. Другими словами, это теологически обусловленные действия, базирующиеся на высшем (божественном) законе. Например, идеология религиозных фундаменталистских движений рассматривает, каким образом можно внедрить в общество определенные политические механизмы, институты, базирующиеся на высших предписаниях.

В своем анализе фундаменталистских движений в США и Иране, Мартин Риезенброт (Martin Riesebrodt) аргументирует, что идеология определяет «интересы и ценности», но также восприятие прошлого и ожидания будущего. Как следствие, она оказывается в зависимости от теологической или политической позиции движения и может рассматриваться как «религиозно-теологический традиционализм», а сами движения как «радикальные правые

⁴ Lauder, Matthew A. Religion and Resistance: Examining the Role of Religion in Irregular Warfare. Defence R&D, Canada, Toronto, March 2009, p. 4. <<http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a501625.pdf>>

движения»⁵. В базирующемся на фикхе (традиционном исламском правоведении) понимании Ислама религия рассматривается как основа социального, экономического и политического поведения, когда религия и политика сливаются, а религиозные и политические институты функционируют как единое целое. Речь идет о максималистском понимании религии, в противоположность минимализму секулярного Запада.

В книге «Мертворожденный бог»⁶ Марк Лилла (Mark Lilla) замечает, что в большинстве цивилизаций человек обращается к сакральному, когда пытается отразить политические вопросы, а мышление принимает форму политической теологии. Лилла аргументирует, что великое (но искусственное) разделение религии и политики не только относительно новый феномен (последние четыре века), но свойственен только христианскому обществу (Западу). Большая часть мира не отделяет политическую философию от космологии и теологии.

Религиозная идеология или точнее политическая теология является сплавом социальной и политической реальности с сакральным с целью обеспечить связь между сакральным, человеком и миром, формируя предписания для действий. Аргументируя, что религия и политика являются «изоморфическими». Джеймс Уэллман (James K. Wellman) замечает: «(Религия) и политика структурно связаны; символические и социальные границы всегда связаны. Любой акт не только символичен, но появляется из сложной решетчатой конструкции (сети) культурных и политических слоев убеждения, мощи и силы».⁷ Другими словами, между религией, политическим и политической теологией не существует ясного различия, границы искусственны, а паттерны мышления и поведения оказываются тоталитическими (totalistic) и базирующимися на сакральном.

⁵ Riesebrodt, Martin. *Pious Passion: The Emergence of Modern Fundamentalism in the United States and Iran*. D. Reneau, trans, Berkeley: University of California Press, 1993.

⁶ Lilla, M. *The Stillborn God: Religion, Politics, and the Modern West*. New York: Alfred A Knoff, 2007.

⁷ Wellman, James K. Jr. "Religion and Violence: Past, Present, and Future," in Wellman, James K. Jr (Ed.). *Belief and Bloodshed: Religion and Violence Across Time and Tradition*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2007. Цит. по Lauder, *Religion and Resistance*, p. 10.

Религия в доктрине контрповстанческих операций

Хотя многими военными теоретиками «Боевой устав 3–24» оценивается как огромный шаг вперед, он критикуется за ряд недостатков, о чем говорилось выше. Основная часть критики указывает на чрезмерное обобщение различных форм контрповстанческой активности и разработку секулярных теорий насилия. Современная контрповстанческая доктрина игнорирует отличительные и уникальные черты конфликта, оформляемые и направляемые религией⁸. Ральф Петерс (Ralph Peters) замечает, что контрповстанческая доктрина разработана для «сказочных конфликтов» и не подходит для «подпитываемого религией, направляемого этническим фактором гипер-насилия» современного повстанчества⁹. По мнению Петерса, происходит игнорирование насилия, инспирированного верой, такого, как проводимые религиозными экстремистами акты терроризма или джихад, преследующий цель восстановление Исламского халифата. Повстанчество рассматривается только как секулярная политическая активность, что является ошибкой.

Аналогичным образом, Френк Хоффман (Frank Hoffman) замечает: «Некоторые видят в религии идеологию, другие просто опускают ее, как иррациональный фактор. Третьи преуменьшают ее влияние или отмечают, что некоторые лидеры повстанцев бессовестно эксплуатируют религию в своих посланиях. Наша собственная секулярная ориентация часто затуманивает важность данного фактора в современной войне»¹⁰. Хоффман отмечает, что хотя в доктрине говорится о религии, в частности о религиозной идентичности и экстремизме, в ней не обсуждаются детали того, как апеллирование к сакральному или религии влияет и/или изменяет операционную среду ИВД.

⁸ Rubenstein, Richard E. *Alchemists of Revolution: Terrorism in the Modern World*. NYk: Basic Books, 1987.

⁹ Peters, Ralph. "Politically Correct War: US Military Leaders Deny Reality," *The New York Post*, 18 October 2006.

"http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2006/1012/pete/peters_pcwar.html"

¹⁰ Hoffman, Frank G. *Neo-Classical Counterinsurgency, Parameters*, Vol. 37, No. 2, Summer 2007, pp. 71–87.

"<http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/07summer/hoffman.htm>".

Таким образом, можно сказать, что роль религии в конфликте, особенно акты религиозного насилия, рассматриваются в контрповстанческой доктрине поверхностно. Хотя доктрина упоминает религиозный экстремизм и зарождающуюся форму революционного повстанчества, приводя Аль-Каиду как пример новой формы глобального сопротивления, она не обсуждает роль религии в оформлении насильственных коллективных действий. Она не идентифицирует религиозное насилие, как качественно различающуюся от секулярно-политической формы, не выделяет и не обсуждает в деталях духовное повстанчество как отдельную категорию.

Доктрина также не принимает во внимание различие в метриках, в частности времени, на основе которого протекает секулярно-политический и религиозный конфликт. Большинство современных регулярных конфликтов могут быть оценены в рамках жизни участников и сравнительно быстро ведут к тем или иным результатам, в то время как религиозная борьба продолжается на протяжении многих поколений. Марк Юргенсмейер (Mark Juergensmeyer) замечает, что нет нужды «идти на компромисс в целях и борьбе, которая ведется в божественном времени и с обещанием небесной награды»¹¹. Мирче Элиад отмечает, что нерелигиозные акторы живут в обычном времени, в то время, как религиозные через участие в сакральных событиях (священной войне) в сакральном¹². Для религиозных акторов актуальное линейное время несущественно, так как конечное состояние и результат будут достигнуты только по воле Бога.

Религия в контрповстанческой доктрине США рассматривается как элемент идентичности, механизм рекрута сторонников и бойцов и пр., но не как фрейм, оформляющий насильственные действия. Доктрина качественно обесценивает функцию и роль религии, отделяя ее от политического и низводя до контекста, но не сути и причины насилия. Простая идентификация и призна-

¹¹ Juergensmeyer, Mark. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press, 2000. Цит. по Lauder, *Religion and Resistance*, p. 7.

¹² Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. W.R. Trask, trans., San Diego, CA: Harvest/HBJ. 1987.

ние, что повстанческие движения придерживаются определенных религиозных верований, не является достаточным. Критически важно понять, каким образом религия инициирует, двигает и оформляет конфликт. Точка зрения и подход, которого придерживается духовное повстанчество, требует глубокого понимания религиозных мотивов, стоящих за конфликтом. Как утверждает Петерс, это может быть достигнуто только через признание и осознание «прямоты, честности и энергетической мощи веры наших врагов, которую мы должны понять в нем, чтобы затем эффективно бороться...»¹³.

Духовное повстанчество

Идея повстанчества, как фундаментально религиозного по своей природе феномена, не нова, хотя Стивен Мец идентифицировал духовное повстанчество как «относительно» новую форму, сформировавшуюся после окончания Холодной войны¹⁴. В статье «Будущее повстанчества» Мец аргументирует в пользу того, что духовное повстанчество является «эволюционировавшим потомком традиционной революции»¹⁵, которое встроилось, а затем заменило традиционные, базирующиеся на марксизме, революции. Различие между традиционным (секулярным) и духовным повстанчеством заключается в том, что духовное возглавляется и направляется для части повстанцев ясным однозначным поиском смысла и справедливости. Мец считает, что рядом с духовным развивается коммерческое повстанчество. В отличие от духовного, которое подчеркивает смысл и справедливость, коммерческое повстанчество характеризуется преследованием выгоды и власти. Другими словами, духовные повстанцы выбирают скорее исполнение долга, чувство справедливости и смысл, нежели удовлетворение основных материальных потребностей. Мец далее замечает, что сущностью духовного повстанчества

¹³ Peters, Politically Correct War.

¹⁴ Metz, Steven. The Future of Insurgency. Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 1996, 10 December 1993, pp. 6-7. "<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=344>"

¹⁵ Ibid., p. 12.

является отрицание определенного режима или социального порядка, включая социальные, экономические и политические системы, ассоциирующиеся с ним. Рост духовного повстанчества являлся прямым результатом коллапса объединяющих идеологий Холодной войны. Неудача коммунизма и капитализма, но также различных форм пан-национализма привели к духовно-политическому вакууму, который заполнили местные идеологии, базирующиеся на этничности или религии. Хотя Мец может рассматриваться как один из первых современных западных военных теоретиков, концептуализировавших духовное повстанчество в качестве отдельной категории, вместо того, чтобы рассматривать его вместе с секулярными формами, концептуализация осталась во многом не разработанной. Однако он инициировал необходимый старт для дальнейшего развития концепта.

Духовные повстанческие движения являются не секулярно-политическим конструктом с незначительной религиозной размерностью. Скорее это насильственные религиозные движения, руководимые и направляемые религиозными мировоззрениями, политической теологией, выбирающие тотализацию социальной трансформации (в частности уничтожение религиозных противников) через использование санкционированного свыше насилия. Духовное повстанчество не есть продукт деятельности традиционного религиозного института, например церкви, но теологически обоснованная и санкционированная свыше активность. Будучи относительно координируемой и управляемой, она направляется на достижение сакральных целей или задач - создание утопического общества, базирующегося на сакральном. Духовное повстанчество это не общность прихожан, то есть сформированная формальными процедурами и связанная близостью группа, собирающаяся на регулярной основе для молитвы. Скорее это слабо связанная широкая неформальная общность верующих, стремящаяся к достижению сакральных целей, обычно во главе харизматического лидера пророческого типа¹⁶.

¹⁶ Lauder, Religion and Resistance, p. 11.

Насильственные новые религиозные движения и духовное повстанчество

В данном случае термин новые насильственные религиозные движения (violent new religious movements) (ННРД) будет использоваться для идентификации религиозных практик или общин верующих, которые используют или стремятся использовать насилие для достижения сакрального конечного состояния и целей¹⁷. В работах ряда исследователей, занимающихся проблемами религии, показывается, что духовное повстанчество может рассматриваться как форма ННРД. При этом выделяется девять тем, являющихся общими для обоих движений:

- (1) члены верят, что они имеют исключительный доступ к сакральному и сакральным знаниям (гнозис);
- (2) члены видят внешний мир, как нелигитимный и коррумпированный;
- (3) мир представляется дуалистичным по своей природе и разделенным на сакральное и профаническое и необходимо насилие для (символического) очищения мира;
- (4) спасение может быть достигнуто только через уничтожение зла и коррумпированного влияния, и насилие является необходимым для (символического) очищения мира;
- (5) насилие является проявлением высшей воли и санкционировано свыше (то есть божественное, при необходимости, предполагает и разрешает использование насилия, манифестируемого в виде священной войны);
- (6) необходимость нового социального порядка, то есть реструктурирования общества, которое должно моделировать сакральное, обычно в форме идеализированного и мифического прошлого;
- (7) в обоих случаях движения формируются и обеспечиваются центральным пророческим характером;
- (8) участники видят себя в качестве агентов сакрального и солдатами Бога; и
- (9) целью движения является имплементация высшего закона (то есть политическая теология), которая руководит всем мышлением и поведением.

¹⁷ Ibid., pp. 11-13.

Духовное повстанчество как форма ННРД. Было предложено несколько типологий ННРД, однако наиболее подходящей в данном случае следует признать таксономию Роя Уаллиса (Roy Wallis) и Катарины Вессингер (Catherine Wessinger). Уаллис выделяет три главные формы ННРД¹⁸.

1. Движения, отрицающие мир (world-rejecting movements). Имеют дуалистическое мировоззрение и отрицают современный мир и существующий социальный порядок как зло, коррупцию и беззаконие. Отрицание может принять форму насильственных действий, таких как акты терроризма, массовые убийства или принять форму изоляционизма и социального ухода.

2. Жизнеутверждающие движения (world-affirming movements). Рассматривают существующий социальный порядок как приемлемый, отрицают идею дуализма и стремятся решать собственные проблемы без посторонней социальной помощи.

3. Примиряющиеся с миром движения (world-accommodating movements). Фокусируются на внутренней религиозной жизни и достижении внутренней духовной чистоты.

Категоризация Уаллиса не является жесткой и ряд параметров и критериев, на основании которых она осуществляется, не вполне соответствует процедуре формирования категорий, определения границ между ними и пр. Среди трех категорий только отрицающие мир движения могут рассматриваться как ННРД. Согласно Уаллису, ННРД обладают персональной или групповой концепцией сакрального, которая определяется как метафизическая реальность, знаниями и доступом к которой обладает только группа. Находящиеся вне группы не имеют доступа к сакральному.

Центральная идея концепции Уаллиса заключается в том, что ННРД рассматривают существующий социальный порядок как нелегитимный и находящийся вне сакрального. «Человечество потеряло связь с Богом и духовным, и в преследовании чисто материальных интересов добилось успеха в создании загрязненной среды, мира полного конфликтов, жадности, лицемерия и

¹⁸ Wallis, Roy. "Three Types of New Religious Movements," in L. Dawson (Ed.) *Cults in Context: Readings in the Study of New Religious Movements*. Toronto: Canadian Scholars' Press, 1996, pp. 39-72.

отчаяния»¹⁹. Уаллис замечает, что ННРД характеризуются желанием полностью разрушить существующий социальный порядок, как условие рождения нового мира. Участники группы находятся в ожидании конца времен, когда революционное движение разрушит старый мир через насильственные действия и на его руинах будет создан новый, коренящийся в сакральном. Члены ННРД не только самоидентифицируют себя как революционеры, но также как агенты сакрального, а в ряде случаев пророков или приверженцев высшего мира. Другим словами, они являются не просто революционерами, но скорее священными революционерами (*holy revolutionaries*), а в некоторых случаях мучениками, которых поддерживает и направляет мир сакрального²⁰.

Вессингер выделяет три категории ННРД²¹:

1. Атакующие (*assaulted*). Рассматриваются обществом как опасные и обычно находятся под наблюдением органов правопорядка.
2. Ранимые (*fragile*). Страдают как от хронических внутренних факторов, вызывающих стресс, так и внешних сил, порождаемых в мейнстриме общества, которые подвергают опасности ее абсолютные интересы, то есть достижение спасения.
3. Революционные. Придерживают теологии насилия и считают, что только насильственное и тотальное разрушение общества приведет к духовному спасению.

Категории Вессингера также не жесткие, и группы часто обладают атрибутами нескольких категорий²². Вессингер также считает, что ННРД характеризуются верой, что они участвуют в божественном плане разрушения источников зла и коррупции в обществе. Исходя из нерушимости и святости сакрального, они имеют целью принести насилие в социо-политическую среду, которую рассматривают как коррумпированную и незаконную. Цель, во имя которой разрушаются базисные институты госу-

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Wessinger, Catherine L. *How the Millennium Comes Violently: From Jonestown to Heaven's Gate*. NY: Seven Bridges Press, 2000.

²² Lauder, *Religion and Resistance*, pp. 13-14.

дарства и общества, что должно привести к хаосу и гибели и подготовить мир к возрождению. При этом новый мир формируется как воображаемый (мифологический) старый, сакральный мир, - примордиальный мир, созданный богами²³.

Дуалистическая природа мира и незаконность существующего социального порядка и мира является также фундаментом духовного повстанчества. Духовное повстанчество, как и ННРД, бросает вызов и стремится разрушить существующий социальный порядок и восстановить связь современного мира с сакральным, стремясь воссоздать утопическое общество примордиальных сакральных времен. Дэвид Бромли (David Bromely) замечает: «Процесс включает отрицание, отделение от общего социального порядка и усиление внутренней солидарности и тотализма (totalism) коллективистской организации. Групповая жизнь интенсивно ритуализируется, а сама группа конструирует себя в качестве участника агонистической драмы космических пропорций и стремится к грядущему взаимодействию и интеграции с трансцендентальной реальностью»²⁴.

Цель духовного повстанчества не в отрицании материальных благ и возможностей современного мира (хотя некоторые из движений, такие как Талибан, «Исламское государство», являются сторонниками жесткого отношения и отрицают некоторые аспекты современного мира), но наделении общины верующих (повстанцев) полномочиями по изменению существующего социально-политического порядка и созданию нового, базирующегося на традиционных концепциях цивилизации, в котором община верующих управляет самостоятельно и без внешнего влияния. Для Аль-Каеды и схожих исламистских движений это означает исключение конкуренции с неисламскими системами управления, внедрение шариатского права и восстановление традиционной жизни для уммы (общины верующих)²⁵.

²³ Wallis, Roy. "Three Types of New Religious Movements," in L. Dawson (Ed.) *Cults in Context: Readings in the Study of New Religious Movements*. Toronto: Canadian Scholars' Press, 1996, pp. 39-72.

²⁴ Bromley, David. G. "Social and Cultural Elements of Radical Organizations," in T. Robbins and S. Palmer (Eds.) *Millennium, Messiahs, and Mayhem: Contemporary Apocalyptic Movements*. London: Routledge 1997, pp. 31-46.

²⁵ Lauder, *Religion and Resistance*, p. 17.

Ключевым параметром, который отделяет духовное повстанчество от ННРД, является критическая масса. Здесь под критической массой понимается связь между напряжением в обществе и организационной гравитацией (*organizational gravitas*), которая включает (но не ограничивается) структурную глубину, способность притягивать или приобретать ресурсы (такие, как оружие) и разделяемые намерения по использованию коллективного насилия для достижения сакральных целей. На одном уровне, критическая масса оказывается связана с масштабом (то есть способностью организации иметь в своем распоряжении достаточное количество членов для эффективной организации определенной активности), на другом – это мощь, полнота, возможности и подготовленность организации.

Традиционные ННРД это относительно небольшие организации, имеющие слабую структуру и ограниченные ресурсы для эффективного «проецирования мощи» в форме коллективного насилия против превалирующего социального порядка. Духовное повстанчество является более развитой формой, обладающей массовой поддержкой, организационной целостностью, возможностями и ресурсами, которые позволяют ему проводить широко-масштабные и длительные насильственные кампании против превалирующего социального порядка. Обе формы движений находятся в некотором общем континууме и традиционные ННРД теоретически могут стать духовным повстанчеством через аккумуляцию потенциала и достижение критической массы²⁶. Таким образом, можно говорить о недооценке религии в западных контрповстанческих доктринах. Обзор исследований по религии, анализ исторических и текущих примеров религиозных конфликтов говорит в пользу того, что духовное повстанчество является скорее формой ННРД, нежели одним из форм секулярного повстанчества. Это приводит к постановке проблемы осмысления проблемного пространства, классификации религиозных конфликтов в доктринальном поле, тем самым «узаконивая» вовлечение религиозных акторов в операционную среду ИВД.

²⁶ Ibid., pp. 18-19.

Тезисы выступления

1. Развитие коммуникационно-транспортных технологий привело пока что не к совсем осознанному изменению категорий времени и пространства: пространство сжалось, время расширилось. Земной шар стал восприниматься как некий глобальный мир, любая точка которого достижима из любой другой. Все это привело к возникновению глобальных проектов, нацеленных на создание глобальных инфраструктур, требующих также глобального руководства.

2. Глобализационные проекты вступили в борьбу за руководство глобальным миром.

3. Столкновения в современном мире происходят не между цивилизациями, а между глобализационными проектами.

4. Понятие «регион», претерпев с течением времени достаточно серьезные изменения, все же сохранило свой традиционный смысл. Слово «регион» (лат. regio, род. падеж: regionis) буквально означает «область, район». Энциклопедические словари дают следующее определение этого слова: территория или акватория, в некоторых случаях довольно большая по своим размерам, не обязательно являющаяся таксономической единицей в какой-либо системе территориального членения. Изменения, происшедшие в историческом аспекте, были связаны с развитием средств коммуникации - транспорта и связи. Следует учитывать, что в древние времена представления о мире были ограничены представлениями различных цивилизаций о границах обитаемого мира, и, таким образом, древняя Римская империя, например, и не подозревала о существовании такой мощной цивилизации, как китайская или о таких материках, как американский или австралийский.

Естественно, что с точки зрения римлян регионами являлись те географические единицы, которые уже в 4-ом веке н.э. воспринимались как субрегионы.

Развитие мореплавания и судоходства, а также освоение новых сухопутных путей весьма значительно повлияло на развитие понятия «регион». Несколько огрубляя, можно сказать, что усовершенствование средств передвижения и связи, в конечном счете, приводит к укрупнению регионов. Наконец, к середине 19-го в. начинает формироваться тот смысл понятия регион, который, с некоторыми изменениями, и был в ходу до последнего времени.

Приведенное выше словарно-энциклопедическое определение понятия «регион» ничего не дает с точки зрения понимания его существенных характеристик. Однако в экономической, политической, политологической и разного другого типа литературе понятие «регион» получило довольно четкое определение, особенно в тех случаях, когда упоминаются географические характеристики - Юго-Восточная Азия, Центральная Европа, Средиземноморье, Южный Кавказ и т.д. При определении региона с подобной точки зрения существенными характеристиками становятся региональное культурное и языковое сходство, политические и экономические связи, наличие общих инфраструктур и пр.

В сентябре 2003 г. состоялась севанская креативная игра под названием «Перспективы развития гражданского общества на Кавказе», в которой приняли участие представители НПО практически всех (признанных и непризнанных) территориальных единиц Кавказа, как Южного, так и Северного. На этой игре было предложено принципиально иное определение понятия «регион», интересное как своей оригинальностью, так и открывающимися новыми возможностями для анализа.

5. В глобальном мире, где пространство, удаленность уже не играют существенной роли для развития связей, где существует множество мировых инфраструктур (Интернет, банковская система, спутниковое телевидение, мировой рынок, транснациональные компании и пр.), где в результате миграционных процессов этносы и религиозные общины, выйдя за пределы своих естественных ареалов, распространяются по всему земному шару, создавая своего рода мировые сетевые системы (например, китайцы, евреи, поляки, армяне, греки, арабы, а также - сунниты, индуисты, католики и т.д.), формируется иное, в некотором смысле - «виртуальное» определение понятия «регион», которое,

не входя в противоречия с традиционным, позволяет наполнить его новым содержанием. В качестве основной единицы определения выбирается базовая ценность, общая и доминантная для данного региона.

Например, если базовой ценностью является французская модель демократии, выраженная, условно говоря, формулой «Свобода, Равенство, Братство», то распределение ареалов «действия» этой базовой ценности по карте мира даст целостное представление о реально существующем «ценностном» регионе, внутри которого действуют весьма актуальные и прочные связи и которую оказывает очень существенное влияние на мир. Другой пример того же порядка - суннитская ветвь ислама.

Если в качестве базовой ценности выбрать нечто в совершенно ином духе, но также обладающее характеристиками, присущими базовой ценности, например, вино, то культурной нормой, в которой проявляется эта ценность, является «любовь к вину», «винопитие», а цивилизационными структурами, через которые осуществляется культурная норма - производящие виноград для производства вина виноградники, винокурни, заводы, производящие бочки, бутылки, рестораны, винные магазины и т.п. Если отметить на карте мира все те части света, где имеются указанные цивилизационные структуры, то в результате возникнет географическая карта «винного региона».

6. Предлагаемая к рассмотрению концепция «Система трех морей» базируется как на традиционном геополитическом, так и на ценностном понимании термина «регион».

Процесс гомогенизации систем ценностей, в котором очень важную роль сыграли авраамические религии, однако берущий свое начало еще с античных времен, на протяжении веков вобрал в себя ареалы трех морей. Вероятно, нет особой надобности останавливаться на тех событиях, которые происходили в течение последних десятилетий в средиземноморском регионе. Достаточно констатации того факта, что преобладающей силой здесь является НАТО и что некоторые противоречия, существующие между евратлантизмом и европеизмом, не могут иметь существенного влияния на систему управления процессами.

3. Бжезинский пишет: «НАТО не только обеспечивает основной механизм осуществления американского влияния в европейских делах, но и является основой для критически важного с точки зрения политики американцев - их военного присутствия в Западной Европе... Реальный выбор в пользу объединенной Европы потребует осуществления далеко идущей реорганизации НАТО, что неизбежно приведет к уменьшению главенствующей роли Америки в рамках этого альянса».²⁷

Включение ряда черноморских государств в состав НАТО полностью изменило геополитическую картину этого региона.

Установление контроля над бассейном Черного моря является одним из необходимых условий реализации американского глобализационного проекта и, таким образом, одним из наиболее важных военно-политических проектов Соединенных Штатов, поскольку евратлантическое, т.е., в основном, американское присутствие здесь, соответствующее интересам европейских союзников, позволяет активнее реализовывать следующую фазу формирования целостной системы «трех морей» (Средиземного, Черного и Каспийского). Содержание этой фазы целостного проекта самым непосредственным образом зависит от решения задачи предыдущей фазы - обеспечения военнополитического подчиняющего превосходства - и формулирует в качестве цели создание инфраструктур, объединяющих вышеуказанные три моря в единую целостную систему.

Приоритетность здесь, наряду с военным присутствием, принадлежит транспортно-коммуникационным инфраструктурам, в первую очередь, различного типа трубопроводам и транспортным системам, первейшим назначением которых является обеспечение переброски в Европу углеводородных ресурсов стран бассейна Каспийского моря.

Очевидно, что построение системы трех морей позволит обеспечить энергоносителями динамичное развитие экономик стран Европейского Союза и, вместе с тем ликвидировать их зависимость от поставок нефти и газа Россией. Очевидно также, что направив потоки энергоносителей в Европу, можно ограничить

²⁷ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва, 1999, с.65-66.

объемы поставок энергоресурсов Китаю, который испытывает в них острую необходимость. Ограничение поставок энергоносителей из стран бассейна Каспийского моря создаст серьезные проблемы для стремительно развивающейся и не слишком модернизированной, а потому - весьма энергоемкой, китайской экономики. Напомним, что ежегодно потребность Китая, к примеру, в нефти возрастает примерно на 20%.

Следует также отметить, что осознание актуальности реализации проекта под названием «система трех морей» придает новый смысл деятельности НАТО, так как именно Североатлантическому союзу предназначено обеспечение безопасной и бесперебойной работы создаваемых инфраструктур, что актуализирует и логически обосновывает перспективу дальнейшего расширения этой организации.

Однако, отмечая геополитическую целостность «системы трех морей» и актуальности соотнесенности и синергичности действий внутри нее, и, таким образом, возможности возникновения проекта под таким названием, следует подчеркнуть, что в плоскости реализации данного проекта существуют серьезные проблемы. С точки зрения тенденций, присущих американским глобальным геополитическим проектам, они связаны, в первую очередь, с обеспечением в бассейнах Черного и Каспийского морей именно американского единоличного господства, а не НАТО-вского.

7. В эпоху холодной войны Черное море являлось зоной советского влияния, ограниченного турецким контролем над проливами, т.е. зона советского влияния кончалась там, где начинались территориальные воды члена НАТО Турции. Однако преимущество Советского Союза и его союзников, в первую очередь, их военно-морских сил здесь было бесспорно, что обеспечивало политические и экономические интересы стран членов Совета Экономической Взаимопомощи. Однако после вступления Болгарии и Румынии в НАТО ситуация полностью изменилась - здесь возникли две новые НАТО-вские военно-морские базы, что в значительной степени уменьшило возможности России контролировать развитие процессов в акватории Черного моря.

8. Ситуация вокруг Украины - наглядный пример борьбы за влияние в мегарегионе. Очевидно, что Россия, потеряв Севасто-

польскую базу, практически лишилась бы выхода в Средиземное море, влияния в Черном и, таким образом, потеряла бы терять статус великой державы.

9. Задолго до августовской войны 2008 года и украинских событий, Соединенные Штаты приступили к формулированию различного рода проектов, в основном военно-политического и энергетического характера. Все они связаны с намерением США взять под свой полный контроль мегарегион.

Первый из этих проектов задуман давно, но его реализация столкнулась с серьезнейшими проблемами, вызванными как финансовым кризисом, так и сопротивлением России и, в какой-то степени, Турции. Его целью является нахождение новых союзников, готовых предоставить свою территорию для обеспечения большего американского присутствия в Черном море.

Можно заметить, что большая часть всех бесконечных программ и проектов, связанных с планами по транспортировке энергоносителей, никогда не будет реализована, поскольку почти все они вступают в противоречие с другими такими же проектами, брошенными из другого источника. Слишком много препятствий необходимо преодолеть, слишком сильно противодействие, основная причина которого - хаос и неопределенность в соотношении векторов влияния.

10. Американская армия завершила процесс вывода своих войск из Ирака в конце 2011 года. Теперь мы являемся свидетелями последствий этого. Пересмотр коснется потенциала и массивного смещения баланса сил в регионе, когда Иран стремительно превращается из маргинальной силы в доминирующую; когда процесс уже запущен, а Соединённые Штаты и Израиль начали контрманёвры. Мы обсуждаем всё это очень интенсивно. Остаются вопросы о том, стабилизируют ли регион эти контрманёвры и как далеко готов пойти Иран в ответ на них» - писал несколько лет тому назад Дж.Фридман.

Администрация Б. Обамы приняла принципиальное решение по нормализации отношений с Исламской республикой Иран, что может решительно изменить соотношение сил в мегарегионе. Следует, однако, учитывать и то, что США и ИРИ должны будут продемонстрировать непреклонное желание и волю для того, чтобы добиться успеха на этом пути.

Вне всякого сомнения, после вывода войск из Ирака руководство этой страны стремиться выстраивать свою политику в соответствии с американскими интересами. Однако совершенно ясно, что Тегеран имеет огромное влияние в Багдаде, до такой степени, чтобы блокировать любые неугодные ему иракские инициативы. Это влияние будет усиливаться, так как иранская сила рядом, а американская удаляется и становится всё более дистанцированной.

11. События, которые стали известны под весьма спорным названием «Арабская весна», а потом и образование т.н. «Исламского государства», также продемонстрировали хаотичность процессов в мегарегионе.

Однако можно отметить то, что мегапроект «Система трех морей» постепенно осознается именно как единый, целостный. Его фигурирование под различными названиями - «Большой Ближний Восток», «Расширенная Европа» - отражает недостаточность осознания базовости «системы трех морей».

12. «Система трех морей» имеет подстраивающиеся к ней подсистемы, к примеру, Аравийское море через Суэцкий канал. Китайский глобализационный проект реализуется не только через активизацию Пекина в бассейне Каспийского моря, но и путем усиления китайских позиций в Аравийском море и Персидском заливе. Китайско-пакистанское и китайско-иранское тесное сотрудничество заставляет оценивать китайский глобализационный проект как один из наиболее конкурентных. В качестве иллюстрации - сюжет, связанный с операцией по уничтожению Усамы бин Ладена. Для выполнения этого задания американские командос нарушили суверенное право Пакистана и вторглись на его территорию, что естественно вызвало протест правительства этой страны. Соединенные Штаты ясно продемонстрировали свое недовольство действиями пакистанских властей и полное отсутствие доверия к нему. Как отреагировал на это Китай? Китай показал свое недовольство угрозами США в адрес Пакистана, посоветовав Вашингтону уважать суверенитет Пакистана, добавив, что любое нападение на Пакистан будет рассматриваться как нападение на Китай. Практически, Соединенным Штатам был представлен ультиматум, что нельзя назвать беспрецедентным явлением (события вокруг Тайваня).

Заключение

1. Существующая система координации действий и согласования решений соответствует реалиям доинтернетовской эпохи. Процессы развиваются быстрее, информация распространяется стремительнее, а механизмы принятия решений остались прежними - медленными и очень бюрократическими, а потому - весьма неэффективными.
2. Сталкивание и конкуренция различных глобализационных проектов создает зоны напряжения, которые насыщены замороженными, латентными или же находящимися в горячей стадии конфликтами. Все эти конфликты в представлении основных геополитических фигур являются необходимыми инструментами для продвижения своих интересов.
3. Наибольшую актуальность приобретают такие конфликты, которые находятся территориально близко к зонам наибольшей напряженности. К их числу следует отнести Украину, Молдову, зону Кашмира, зону, контролируемую ИГ, индо-китайскую границу и пояс между Афганистаном, с одной стороны, и Туркменистаном, Узбекистаном и Таджикистаном и пр.
4. Обострение ситуации вокруг Сирии и Ирака может заставить Иран активизировать свои действия по защите факторов своего влияния, что может повлечь за собой возникновение напряжения на турецко-иранской границе и, как следствие, актуализацию курдского фактора.
5. Августовская война 2008 года значительно снизила напряжение в субрегионе ЮК.
6. Напряженная ситуация вокруг Украины оказывает резко дестабилизирующее воздействие на весь мегарегион.
7. Вполне прогнозируем дестабилизирующий эффект дальнейших действий различного рода суннитских джихадистов.

НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ: НОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ И ГРАНИЦЫ ИМЕЮЩЕГОСЯ STATUS-QUO

Саркисян Сергей

Основными факторами, которые определяют сценарии развития ситуации в зоне Нагорно-Карабахского конфликта (НКК) на современном этапе, являются:

- количественное и качественное соотношение вооружения противоборствующих сторон, боеготовность и боеспособность их силовых структур;
- мобилизационные резервы Армении и Азербайджана, их диаспор и союзников;
- тенденции развития внутривнутриполитической ситуации в Азербайджане, Армении и Нагорно-Карабахской республике (НКР);
- воздействие фактора «волн революций», идущих из стран Восточной Европы, Северной Африки и Ближнего Востока.

Вместе с тем, сохраняют свою актуальность:

- баланс и уровень интереса к конфликту региональных и глобальных военно-политических сил;
- состояние и перспективы военного и военно-технического сотрудничества Азербайджана и Армении с военно-политическими блоками и союзными государствами;
- возможность и перспективы передачи поиска решения Нагорно-Карабахского конфликта новым, ранее не задействованным международным организациям и структурам;
- социально-экономическое положение и морально-состояние населения Азербайджана, Армении и НКР;
- перспективы экономического развития государств, вовлеченных в конфликт.

Основными вариантами развития ситуации в зоне Нагорно Карабахского конфликта являются:

- 1 разрешение конфликта мирным путем
2. сохранение status-quo
3. возобновление активных боевых действий.

Республика Армения последовательно придерживается обозначенных действующим президентом трех подходов, на основании которых тот может быть разрешен:

- если Азербайджан признает право Нагорного Карабаха на самоопределение;
- если Карабах будет иметь наземную связь с Арменией, и
- если международные организации и ведущие страны гарантируют безопасность народа Нагорного Карабаха²⁸.

Однако окончательное решение Нагорно-Карабахского конфликта через достижение взаимоприемлемого компромисса между отстаивающим принцип своей территориальной целостности Баку и придерживающимся принципа права наций на самоопределение Ереваном и Степанакертом практически маловероятно, поскольку имеются кардинальные различия сторон в подходах к определению границ территории Азербайджанской Республики, исторической принадлежности Нагорного Карабаха, легитимности юридической процедуры выхода НКР из состава Азербайджанской ССР, а также в диаметрально противоположной оценке перспектив оказания Азербайджаном давления политического и военного характера, в способности реализации им объективно существующей «разновесности» экономик, с одной стороны, Азербайджана, и Республики Армения с НКР - с другой. В ситуации, когда в современном мире продолжается процесс накопления опыта возникновения новых независимых государств - от Восточного Тимора и Косова до Абхазии, Южной Осетии, Эритреи и Южного Судана, - с различной степенью признания, армянские стороны Нагорно-Карабахского конфликта не только убеждены в том, что Азербайджану не удастся на практике реализовать свои преимущества, но и в том, что фактор времени объективно работает не на стороне Баку. Такому отношению способствует также и динамика развития внутривнутриполитической ситуации в Азербайджане, характеризующаяся, с одной стороны, ростом общественного недовольства авторитарными методами управления государством и прецедентом династичес-

²⁸ Президент Армении озвучил три условия урегулирования карабахского конфликта. Кавказский узел, 28 августа 2008г. "<http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/145366/>"

кой передачи власти, а с другой - усилением процесса исламизации общества.

Последний фактор делает Азербайджан более подверженным влиянию «волн революций», исходящих от мусульманских государств Африки и Ближнего Востока, поскольку все эти страны при наличии определенных историко-культурных, этнонациональных, социально-экономических и общественно-политических различий, объединяет задействие мобилизационного потенциала так называемой «мусульманской улицы» - наиболее социально незащищенной части населения, в большей степени подверженной восприятию исламской и исламистской пропаганды как альтернативы идеологии правящего режима.

В настоящее время основой военной безопасности РА являются:

- вооруженные Силы Республики Армения и Армия обороны Нагорно-Карабахской Республики;
- членство в ОДКБ, и в первую очередь, военно-политическое и военно-техническое сотрудничество с РФ;
- размещенные на территории РА 102-я Российская военная база (РВБ) и войсковая группа «Армения» погранвойск ФСБ РФ;
- наличие, поддержание в высокой функциональной готовности и постоянное совершенствование комплекса инженерно-технических сооружений (ИТС) вдоль линии противостояния в зоне Нагорно-Карабахского конфликта (НКК).

Любое промежуточное, частичное и временное разрешение Нагорно-Карабахского конфликта, решение его вне «пакетного» окончательного и юридически обязательного варианта, подразумевает от армянских сторон конфликта территориальные уступки, которые касаются так называемой «зоны безопасности» вокруг НКР, находящейся под контролем армянских вооруженных сил. Однако это уже само по себе делает позиции армянских ВС в Нагорно-Карабахской республике тотально уязвимыми, а для Баку создает соблазнительные и комфортные условия для окончательного решения конфликта военным путем - несмотря ни на промежуточные двух-, трех- или многосторонние договоренности, ни на наличие или отсутствие в зоне конфликта международных наблюдателей или миротворческих сил.

Изменение конфигурации имеющейся на сегодняшний день линии противостояния, вывод армянских подразделений из сис-

темы инженерно-технических сооружений (ИТС), строительство и обустройство которых продолжалось непрерывно в течение более 20 лет, делает перспективы этой военной операции ВС Азербайджана более результативными и быстротечными.

В ситуации, когда мировое сообщество признает территориальную целостность Азербайджана, возобновление им боевых действий в Карабахе является для него операцией против незаконного сепаратистского режима, что с точки зрения Баку абсолютно легитимно. Поэтому все призывы международного сообщества к разрешению конфликта мирным путем, в принципе, остаются лишь призывами, необязательными к исполнению, и зависят от проявления Азербайджаном «доброй воли».

Позитивное отношение международного сообщества к поиску решения Нагорно-Карабахского конфликта исключительно через переговорный процесс ни в коем случае не означает, что радикальное изменение ситуации в зоне Нагорно-Карабахского конфликта не приведет к попыткам всех заинтересованных сторон не столько вернуть ситуацию к прежней конфигурации, сколько попытаться найти новый, в той или иной степени приемлемый для участников конфликта, и безусловно приемлемый для региональных и глобальных акторов, новый баланс сил и интересов.

В целом, необходимо отметить, что сложившаяся ситуация в зоне НКК может оставаться без изменения достаточно долго, поскольку, по большому счету, конфликт сейчас пребывает в точке равновесия и наиболее оптимального баланса интересов всех акторов - как, собственно, сторон конфликта, так и региональных и мировых держав. Интерес региональных и глобальных сил к конфликту в создавшейся ситуации может резко возрасти только в случае радикального изменения имеющегося status-quo - как в балансе сил участников конфликта, так и основных параметров переговорного процесса.

Вместе с тем, военно-технический баланс сил сторон НКК, равно как и сравнение их военных бюджетов, не дает представления о реальной боеспособности и боеготовности сторон: по большому счету, они могут быть определены только по результатам реальных боевых действий. Однако дает какое-то приблизительное представление о возможностях и намерениях сторон, хотя неопределенность с количественным и качественным состоянием вооружений Армии обороны НКР, искусно поддерживаемая Ереваном и Степанакертом, вносит дополнительную интригу.

Таблица 1. Военно-технический баланс в зоне Нагорно-Карабахского конфликта.²⁹

	РА	РА
численность	44 800	66 950
моб. резерв	210	300
основные боевые танки	109	433
боевые бронированные машины	228	786
арт. сист > 120мм	181	442
реактивные системы залпового огня	51	более 100
активные и оперативно-тактические ракеты	12	4
боевые самолеты	15	44

Политика Армении по сохранению с Азербайджаном баланса сил на уровне разумной достаточности, причем, не столько по количеству военной техники и вооружений, а по способности нанесения противнику в случае возобновления полномасштабных боевых действий потерь, неприемлемых для него с точки зрения сохранения внутривнутриполитической стабильности, позволяет Еревану не ввязываться с Баку в затратную симметричную гонку вооружений.

Таблица 2. Расходы Азербайджана и Армении на оборонную сферу, млрд USD

	2007	2008	2009	2010 ³⁰	2011	2012	2013	2014	2015
Азербайджан	1,237	1,666	1,473	1,421	ок.\$3,1*	ок.3,9*	ок.4,0*	ок.4,2*	ок.5,0*
Армения	0,297	0,345	0,359	0,404	0,387	ок. 0,4	0,458	0,472	0,479

* - с учетом дополнительных расходов на специальные проекты и мероприятия в области обороны и безопасности

²⁹ The Military Balance 2014.

³⁰ 2007-10 гг. - в перерасчете на цены и обменный валютный курс 2008 года, SIPRI. ["http://first.sipri.org/search?country"](http://first.sipri.org/search?country)

После подписания в 1994 году Соглашения о прекращении боевых действий стороны все еще находятся - формально - в состоянии перемирия. Но война продолжается. Ее можно охарактеризовать как *позиционную войну низкой интенсивности* с присутствием таких элементов, как:

- продолжение снайперской войны. Счет погибшим с обеих сторон продолжает расти;
- проведение диверсионно-разведывательных операций;
- совершенствование инженерно-технических сооружений (ИТС) линии противостояния.

Обоснованную озабоченность международных структур, вовлеченных в процесс переговоров по НКК и занимающихся анализом конфликта, в первую очередь, ОБСЕ и Международной кризисной группы вызывают:

- резко участвовавшие в последнее время факты проведения и попыток проведения силовыми структурами Азербайджана диверсионно-разведывательных операций на территории Карабаха;
- частота и интенсивность спорадических перестрелок из стрелкового оружия, а также постепенное увеличение его калибра;
- зондаж реакции международного сообщества на информацию о применении сторонами более тяжелого вооружения;
- рост потерь с обеих сторон от снайперского огня.

Подобные провокации направлены на достижение ряда военных и политических целей как для внутреннего, так и внешнеполитического использования, таких, в частности, как:

- выявление уровня боеготовности и боеспособности подразделений ВС НКР и РА; системы обороны АОК, режима охраны государственной границы РА; насыщенности линий инженерно-технических сооружений огневыми средствами; тактики и оперативности реагирования подразделений Армии обороны Карабаха и ВС РА;
- списание на спорадические боестолкновения и перестрелки, снайперский огонь небоевых потерь среди личного состава ВС АР;
- преподнесение азербайджанскому обществу подобных боевых действий как индикатора наращивания военной силы и в

оправдание несоответствия заявленных темпов роста экономики Азербайджана с реальным улучшением социально-экономического положения широких слоев населения страны;

- поддержание в обществе АР психологического «состояния войны», о снижении уровня которого, особенно у современной азербайджанской молодежи, заявляют реваншистски настроенные организации и отдельные активисты;
- оправдание авторитаризма во внутренней политике, имеющих ограничений деятельности общественно-политических, правозащитных организаций, свободы выражения мнения гражданами Азербайджана, а также их возможного ужесточения в дальнейшем;
- привлечение/удержание внимания международного сообщества на проблеме нерешенности Нагорно-Карабахского конфликта.

Вместе с тем, властная элита АР должна осознавать, что эскалация военной ситуации в зоне НКК объективно работает на руку организованной исламской и исламистской оппозиции, поскольку, во-первых, практически любой сценарий развития боевых действий, за исключением разве что «блицкрига», будет иметь выраженное негативное воздействие на устойчивость правящего режима, а во-вторых, послужит для нее удобным поводом для обращения за помощью к исламским странам, получения от них финансовой поддержки, в том числе, и в обход официальных государственных структур, а также для привлечения в страну для участия в боевых действиях людских ресурсов, по большей части придерживающихся исламистской идеологии, и показавших свою мобильность в ходе ливийских, сирийских и иракских событий 2011-2015 годов.

О том, что в последние несколько лет исламская оппозиция АР активизировалась в этом направлении, свидетельствуют призывы Исламской партии Азербайджана объявить в стране военное положение и объявить джихад³¹; в августе 2010 года ею была создана «Организации исламского карабахского сопротивле-

³¹ «Объявить в стране военное положение», призывает Исламская партия Азербайджана. 17 июля 2009 г. "<http://www.zerkalo.az/2009-07-17/politics>"

ния»³², действующая параллельно со «светскими» организациями подобного толка, самой активной и одиозной из которых является, пожалуй, «Организация освобождения Карабаха».

Параллельно с эскалацией напряженности вдоль линии противостояния, в армянском обществе и экспертно-аналитической среде, как правило, актуализируется обсуждение условий возобновления в Нагорном Карабахе боевых действий.

Необходимо сразу отметить, что инициатива по возобновлению боевых действий может исходить практически исключительно от Азербайджана.

Во-первых, возобновление боевых действий Нагорно-Карабахской Республикой приведет к утере всех политико-дипломатических наработок и достижений армянской дипломатии последних 25 лет по разъяснению своей позиции, видения перспектив и исторической подоплеку НКК.

Во-вторых, является иррациональной с военной и политической точек зрения. Никакого практического смысла в изменении имеющейся и устоявшейся конфигурации линии противостояния у армянских сторон нет - она сейчас наиболее оптимальна с точки зрения минимизации затрат на оборону - мобилизационных и технических. Баланс сил в настоящее время обеспечивается за счет наличия у армянских сторон современной и насыщенной инженерно-технической инфраструктуры глубоко эшелонированной обороны. Выход за эту линию приведет к катастрофическому для Армении и НКР изменению баланса сил в пользу Азербайджана.

В-третьих, полностью расходится с установкой Еревана и Степанакерта на достижение признания независимости НКР через широкую демократизацию власти и общества, что выгодно отличает Нагорный Карабах от тенденций к усилению авторитарных методов правления в Азербайджане.

В-четвертых, возобновление боевых действий армянскими сторонами приведет к большому напряжению их экономик, резкому ухудшению социально-экономического и морально-психологического положения и состояния населения. Для того, чтобы эта

³² Azeri Press Agency, 02 августа 2010 г.

ситуация не вылилась в неконтролируемые политические процессы, обществу должна быть представлена очень веская мотивация возобновления войны, поставлены и разъяснены цели и задачи, которых - объективных и реальных - в настоящее время нет.

Откровенно и жестко говоря, армянские стороны НКК достигли объявленной и постоянно декларируемой в ходе переговорного процесса цели - обеспечения безопасности населения Нагорного Карабаха. Что же касается азербайджанской стороны, то поставленных перед собой целей она не добилась - в частности, восстановления, в ее понимании, своей территориальной целостности, для достижения которой и возможно возобновление Азербайджаном боевых действий.

Вообще, в настоящее время, как представляется, не стоит увязывать возможность и степень вероятности возобновления боевых действий в Карабахе с внешнеполитическими процессами, или с интересами региональных и внерегиональных игроков. Текущие интересы ключевых акторов мировой политики, во многом не совпадающие или даже прямо противоположные, в силу ряда причин объективно работают все же на недопущение запуска Азербайджаном силового сценария разрешения конфликта.

Власти Азербайджана сами нуждаются в смягчении критики своей деятельности по разрешению Нагорно-Карабахского конфликта любыми методами - как дипломатическими, так и военными. Все это связано с невыполнением данных ранее обещаний и фактически бесполезной растрате/расходевании бюджетных средств на укрепление силовых структур государства, исходящей и все усиливающейся со стороны как номинально действующей светской оппозиции, так и от реально набирающей вес исламской и исламистской.

Отсутствие видимых результатов от проведения уже на протяжении многих лет политики гонки вооружений в регионе, озвучивания многочисленных угроз применения Вооруженных Сил страны для возвращения «оккупированных 20 процентов» - без подкрепления их реальным усилением боевой активности в зоне конфликта - расценивается оппозицией как прямой показатель неэффективности действующего руководства, масштабного разворовывания военного бюджета на государственном уровне и

укрепления силовых структур АР лишь в целях самосохранения властной элиты.

Кроме того, руководство Азербайджана попало в замкнутый круг из-за своей неосмотрительной политики насаждения милитаристской риторики, которая по «законам жанра» должна постоянно идти по нарастающей. Поэтому не исключено, что распространение реваншистского военного психоза в Азербайджане станет одним из факторов, имеющих самостоятельное значение, и которое будет способствовать принятию решения о возобновлении боевых действий в Нагорном Карабахе, несмотря даже на перспективы дестабилизации внутриполитической ситуации в стране.

В конце концов, *carte blanche* на создание современной национальной армии азербайджанское общество выдало правительству под конкретную цель - возвращение Нагорного Карабаха под юрисдикцию Азербайджана. Отсутствие реальных результатов в разрешении конфликта при неудовлетворительном и неадекватном уровню нефтяных доходов социально-экономическом положении населения способно пошатнуть позиции и подорвать поддержку нынешних властных элит.

Не следует забывать также о том, что в ситуации, когда доходы страны от нефти и газа привели к резкому увеличению имущественного неравенства, рост социального и политического недовольства вполне способен катализировать процесс распространения и политизации исламских настроений в Азербайджане. Рост социального неравенства и коррупции на фоне урбанизации являются повторением ситуации в Иране в преддверии Исламской революции 1979 года.

Как следствие, возобновление боевых действий Азербайджаном может быть инициировано практически исключительно под воздействием нарастания угрожающих тенденций развития внутриполитической ситуации в стране, перспективы потери властной элитой АР контроля над ней и опасениями за свое политическое, а не исключено, что и физическое выживание.

В этой ситуации большинство военно-политических задач, которые встанут перед властной элитой Азербайджана, вполне будут достижимы при развитии боевых действий до уровня средней интенсивности, без риска окончательного военного и политичес-

кого проигрыша. При таком сценарии, который не предполагает ведения полномасштабных наступательных операций по всей протяженности линии противостояния, Баку практически не понесет никаких фатальных экономических, политических или имиджевых потерь, поскольку в этом случае армянские стороны конфликта также ограничатся позиционными боевыми действиями, без нанесения удара по тыловым позициям ВС Азербайджана.

Отсутствие же до настоящего времени подобных попыток со стороны АР объясняется вполне логичным нежеланием властей Азербайджана вносить новый элемент неопределенности во внутривосточную ситуацию, которая на данный момент остается все же относительно стабильной и контролируемой ими. В случае же выхода ситуации на уровень возможной потери контроля, для проекции недовольства общества, а также для необходимого в этом случае усиления авторитарных форм управления, вплоть до введения режима военного положения, начало ограниченных по времени и масштабам военных действий окажется вполне приемлемым.

При существующем балансе сил достижение Азербайджаном значимого успеха возможно только в случае возобновления полномасштабных боевых действий высокой интенсивности при всеобщей мобилизации сил и средств.

И если широкомасштабные боевые действия все же возобновятся, они вряд ли выйдут за пределы территории бывшей Азербайджанской Советской Социалистической Республики³³ - во избежание дополнительных международных проблем.

В этой ситуации действительная и действенная реакция международного сообщества на возобновление боевых действий в Карабахе будет определяться быстротечностью военной кампании, динамикой и конечной результативностью наступательных\ оборонительных операций сторон.

Что касается членства РА в Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ, в которую помимо Армении входят Беларусь, Казахстан, Киргизия, Россия и Таджикистан), то до недавнего времени оно в первую очередь сказывалось лишь на

³³ Включая оккупированную Азербайджаном часть территории Армении – анклава Арцавашен.

возможность приобретения Ереваном вооружения и военной техники (ВВТ) российского производства по преференциальным, внутрироссийским ценам, и ни о каком задействовании статьи №4 Договора³⁴ говорить не приходилось.

Здесь был важен даже не сам факт гипотетически возможного вовлечения в боевые действия, в первую очередь, размещенных на территории Армении ВС РФ, а возникновение нежелательного для Москвы политического кризиса ОДКБ, когда другие государства-члены организации, скорее всего, заняли бы (в основном, по экономическим (нефтегазовым) и конфессиональным причинам) нейтральную позицию по отношению к военному конфликту между Азербайджаном и Арменией.

Однако в соответствии с логикой развития самой Организации, динамики и особенностей развития ситуации в Европейской, Кавказской и Центральноазиатской зонах ее ответственности, в 2011 году государства-члены приступили к ратификации протокола о внесении изменений в регламент ОДКБ³⁵ касательно отмены принципа принятия решения только в случае достижения консенсуса. Согласно новому положению, если какое-то государство-член Организации выступает против определенного решения или воздерживается от его поддержки, то оно лишь освобождается от ответственности за его последствия.

Это нововведение делает Организацию ДКБ значительно гибче в вопросах обеспечения безопасности государств-членов, и напрямую касается Армении - оказание своевременной, действенной и масштабной помощи со стороны если не всех, то некоторых ответственных членов ОДКБ, при недейтельном нейтралитете остальных, становится более реальным.

³⁴ Согласно статье 4 Договора о коллективной безопасности, «Если одно из государств-участников подвергнется агрессии со стороны какого-либо государства или группы государств, то это будет рассматриваться как агрессия против всех государств-участников настоящего Договора. В случае совершения акта агрессии против любого из государств-участников все остальные государства-участники предоставят ему необходимую помощь, включая военную, а также окажут поддержку находящимися в их распоряжении средствами в порядке осуществления права на коллективную оборону в соответствии со статьями 51 Устава ООН...».

³⁵ Парламент Армении ратифицировал его 25 октября 2011 г.

В вопросе обеспечения военной безопасности РА существенную роль сыграло также продление 20 августа 2010 года срока действия договора между Республикой Армения и Российской Федерацией о функционировании 102-й военной базы (РВБ) до 2044 года. Причем, не в меньшей степени - подписание дополняющего его протокола о расширении сферы географической и стратегической ответственности базы, по которому на РВБ, помимо функций по защите интересов Российской Федерации, возлагаются задачи по обеспечению совместно с ВС РА безопасности Республики Армения. Это, в первую очередь, существенно усилило мобилизационный ресурс ВС Армении в случае возобновления активных боевых действий в зоне Нагорно-Карабахского конфликта.

Окончательное определение Арменией основного вектора своей внешнеэкономической и внешнеполитической интеграции, закрепление его вступлением 2 января 2015 года в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) не могло не отразиться на военно-политической обстановке вокруг Республики Армения и Нагорно-Карабахской республики. В целом, вступление Армении в Евразийский союз хотя и имеет не только положительные, но и отрицательные стороны, тем не менее, позволило избежать мощного, а может, и катастрофического удара по стратегическим интересам РА и НКР, и автоматического ухудшения российско-армянских экономических и военно-политических отношений, чего с большой степенью вероятности можно было бы ожидать в случае подписания Соглашения об ассоциации Армении с ЕС.

Однако в настоящее время в Армении наблюдается определенное разочарование недополучением, в ситуации завышенных ожиданий, немедленного положительного эффекта от присоединения к Евразийскому экономическому союзу. Он оказался несколько смазанным, в том числе, и вследствие введения экономических санкций против России из-за ситуации на Украине, ответных шагов Москвы и опосредованного, но все расширяющегося влияния этих процессов на социально-экономическую ситуацию в Армении.

Критика в отношении России как основного экономического партнера по ЕАЭС распространилась и на Россию как основного

военно-политического партнера по ОДКБ. Наиболее острой, понятной и на первый взгляд вполне логичной она имеет место в отношении продажи Москвой оружия Баку.

Причем, если раньше Россия продавала Азербайджану оружие, скорее, оборонительного характера, и в меньших масштабах, то в партии 2013 года превалирует уже тяжелая бронетехника, ствольная и реактивная артиллерия, предназначенные, в том числе, и для прорыва линии обороны противника. А в имеющихся геополитических реалиях и в ситуации членства РА в ОДКБ наиболее вероятным противником Азербайджана может быть только НКР.

Безусловно, наращивание вооружения Азербайджаном, особенно наступательных, в условиях постоянно звучащих угроз из Баку о возобновлении полномасштабных боевых действий в зоне конфликта, не способствует достижению устойчивого мира при соблюдении базовых интересов РА и НКР. С другой стороны, необходимо понять, в чем же заключался интерес и логика действий Москвы, и каковы были альтернативные, может, более приемлемые для Еревана варианты.

Во-первых, необходимо констатировать, что переговоры Баку и Москвы и начало поставок этой самой на шумевшей партии оружия пришлось на период резкой внешнеполитической активизации Еревана в программе Евросоюза «Восточное партнерство» и подготовки к подписанию Соглашения об ассоциации с ЕС.

И если Армения рассматривала подписание Соглашения как очередной шаг по укреплению своей комплементарной внешней политики, то Москва - тоже как шаг, но шаг на первую ступеньку «эскалатора», став на которую у Еревана будет уже мало шансов «соскочить» с него. Армения тогда была бы неминуемо выведена в положение союзника и партнера, в первую очередь, Евросоюза - то есть геополитического, что бы там ни говорили дипломаты и политики, если и не противника, то конкурента России. И в этой ситуации - неопределенности геополитического выбора Еревана - упускать ощутимую прямую и немедленную выгоду от поставки партии высокотехнологичного оружия, дополнительную выгоду - от его сервисного обслуживания, а в целом - реальную возможность закрепиться на емком, перспективном и растущем рынке

вооружений, каким является Азербайджан, было бы для России крайне недальновидно.

Во-вторых, Армения вправе поставить перед Россией, как своим союзником, вопрос о «компенсационных» поставках вооружения и военной техники, номенклатура которых в значительной, если не в абсолютной степени, нивелировала бы нарушение военно-технического баланса. Причем, как член ОДКБ - по внутрироссийским, преференциальным ценам. Понятно, что подобные ожидания Еревана в случае приобретения Азербайджаном ВВТ не у России, а у любой другой страны, были бы восприняты, мягко говоря, с удивлением.

В-третьих, те образцы оружия, которые Россия поставляет Азербайджану, либо уже имеются на вооружении ВС РА или же готовятся к поставке, в любом случае могут быть досконально изучены на предмет тактико-технических характеристик, особенностей боевого применения и уязвимости. Опять-таки, в отличие от образцов техники, которые поставляются Азербайджану из третьих стран.

В-четвертых, анализ боевого применения современных образцов бронетехники во время Второй ливанской войны 2006 года, тактики «Хизбаллы» по выведению ее из строя и уничтожению, а также характера поражения бронетехники, действий боевой и транспортной авиации, систем ПВО противоборствующих сторон в конфликте на юго-востоке Украины в 2014-15 годах показывает правильность выбора стратегии перевооружения ВС РА и Армии обороны НКР.

Как представляется, эффективность авиации и бронетехники в случае возобновления активных и широкомасштабных боевых действий в зоне НКК, в условиях горно-пересеченной местности будут еще ниже, чем на Украине. Особенно, с учетом насыщенности армянских ВС средствами ПВО, противотанковой ствольной и реактивной артиллерией и противотанковыми ракетными комплексами (ПТРК).

В-пятых, в контексте применения тактики активной обороны, как показал опыт боевых действий армянских подразделений в Нагорно-Карабахском конфликте в 1991-94 годах, и имеет место сейчас на юго-востоке Украины, можно предположить, что опре-

деленная часть техники ВС АР будет захвачена в ходе боев в том или ином техническом состоянии. И ремонтпригодность и перспектива дальнейшего применения трофеев напрямую будет зависеть от наличия у армянских ВС аналогичных систем оружия и боеприпасов к ним.

Таким образом, на современном этапе развития Нагорно-Карабахского конфликта можно предположить, что наиболее вероятным сценарием остается сохранение имеющегося status-quo, хотя в среднесрочной перспективе возобновление боевых действий на уровне средней интенсивности, обусловленное развитием внутривнутриполитической ситуации в Азербайджане, скорее всего, будет иметь место. Ведение же полномасштабных боевых действий высокой интенсивности возможно только при радикальном нарушении военно-политического и военно-технического баланса между Азербайджаном и Республикой Армения/Нагорно-Карабахской республикой, предпосылок к чему пока нет.

ՆՈՐ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ ԻՐԱՆԱ-ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Սևակ Սարուխանյան

Թեհրանի և Վաշինգտոնի հարաբերությունները թևակոխել են մի շրջան, որը որոշակի վերապահումներով կարելի է վճռորոշ անվանել:

Օբամայի վարչակարգը զգալի աշխատանք է տարել Իրանի հետ հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ, և եթե դրանք հաջողությամբ պսակվեն, դա կլինի ԱՄՆ գործող նախագահին խաղաղության Նոբելյան մրցանակի հանձնման արդարացում և մեծագույն ավանդ Մերձավոր Արևելքում կայունության հաստատման գործում:

Սակայն պետք է նշել, որ հարաբերությունների կարգավորումը չի ենթադրում դաշնակցային փոխգործակցության հաստատում, ինչը շատ հաճախ սխալմամբ ներկայացվում է որպես ներկայիս բանակցային գործընթացի տրամաբանական ավարտ: Ընթացիկ հարցերում, օրինակ՝ Իսլամական պետության դեմ պայքարում, Վաշինգտոնն ու Թեհրանը կարող են միասնական ճակատով հանդես գալ, սակայն միայն այն ժամանակահատվածում, քանի դեռ կա Իսլամական պետությունը: Դրա ջախջախումից հետո, ինչը ներկայումս շատ կասկածելի է թվում, կողմերը նորից անցնելու են մրցակցության՝ Իրաքի նկատմամբ վերահսկողություն հաստատելու համար: Թեհրանն ու Վաշինգտոնը չեն կարող դաշնակիցներ լինել, քանի որ նրանք տարաձայնաբանում հետապնդում են ազդեցության հաստատման նույնական շահ և այդ իմաստով բնական մրցակիցներ են: Իսկ իրանա-ամերիկյան բանակցությունների ողջ իմաստն այսօր այն է, որ այդ մրցակցությունը չանցնի հակամարտության, իսկ տարաձայնությունները կարգավորվեն շատ թե քիչ քաղաքակիրթ ձևով: Մեզ համար սկզբունքային հարց է, թե ինչ է սպասվում Հայաստանին իրան-ամերիկյան հնարավոր կարգավորման արդյունքում: Սա շատ կարևոր հարց է, որն ունի երկու հիմնական հարթություն՝ ռազմաքաղաքական և տնտեսական: Առաջին հարթությունում

կա անվիճելի իրողություն. իրան-ամերիկյան կարգավորումն ու երկու կողմերի միջև ռազմական բախման վտանգի վերացումը բխում է մեր անվտանգության շահերից: Սակայն ինչ է մեզ սպասվում տնտեսական հարթությունում: Այստեղ ամենակարևոր հարցն է՝ կշարունակի՞ արդյոք Թեհրանը Վաշինգտոնի հետ հարաբերությունների կարգավորումից հետո աջակցել իր համար տնտեսական գրավչություն չունեցող, սակայն քաղաքական բալանսավորման գործառույթ կատարող ծրագրերի իրականացմանը: Դրանց թվում են Իրան-Հայաստան գազատարը, երկաթուղին, նոր բարձրավոլտ հաղորդագիծը և Մեդրու ՀԷԿ-ը: Սրանք հարցեր են, որոնք դեռևս պատասխաններ չունեն:

Հուլիսին սպասվող Իրանի և միջազգային հանրությունը ներկայացնող վեց պետությունների միջև ստորագրման ենթակա համաձայնագիրը չի կարելի թերագնահատել: Այն առաջին լուրջ քայլն է, որը կարող է կարգավորում բերել Իրանի և միջազգային հիմնական խաղացողների հարաբերություններում և, ինչն ամենակարևորն է, բացառել կամ գոնե միջնաժամկետ կտրվածքով հետաձգել Իրանի և ԱՄՆ միջև ռազմական բախումը: Սակայն սա համաձայնագրի հենց միջազգային հարթությանը վերաբերող մասն է: Իսկ խնդրի ավելի տեղային և մեզ վերաբերող հարթությունը՝ տարածաշրջանայինը, բացարձակապես այլ հետևանքներ կարող է ունենալ: Պետք է հիշել և գիտակցել, որ Իրանը թեև նպատակ ունի միջազգային ասպարեզում ազդեցության որոշակի մակարդակի հասնել, այնուամենայնիվ, տարածաշրջանային խաղացող է, որի հիմնական շահերն ու խնդիրները կենտրոնացած են հենց Մերձավոր Արևելքում, այլ ոչ թե «վեցյակի» հարթությունում: Եվ հենց այս հարթությունում Իրան-«վեցյակ» համաձայնագիրը որևէ լուծում և առաջընթաց չի առաջարկում: Ավելին, այն բերելու է իրադրության էլ ավելի սրման, ինչն ունի մի քանի հիմնական պատճառ.

1. Համաձայնագրին դեմ է գրեթե ողջ Մերձավոր Արևելքը, այդ թվում սկզբունքային խաղացողներ հանդիսացող Սաուդյան Արաբիան և Իսրայելը: Վերջիններս համաձայնագրի ստորագրումից հետո «տեղայնացնելու» են իրենց պայքարը Թեհրանի

դեմ. Եթե մինչ վերջերս սառուդական կամ պրո-խորայելական լոբբիստական խմբերը Վաշինգտոնում կամ Բրյուսելում հասնում էին հակաիրանական պատժամիջոցների փաթեթների ընդունմանը՝ դրանով իսկ հարվածելով Իրանի դիրքերին, ապա այժմ Թեհրանի դիրքերի դեմ պայքարը տեղափոխվում է բուն Մերձավոր Արևելք: Որպես այս համաձայնագրի արդյունք՝ մոտակա շրջանում պետք է ակնկալել, առնվազն Սաուդյան Արաբիայի կողմից, Սիրիայում հակաասադական և Իրաքում հակաշիական խմբավորումների աջակցման լուրջ ավելացում: Սա այս երկու երկրներն էլ ավելի է ուղղելու դեպի խոր քաղաքացիական պատերազմ, որի հետևանքներն արդեն մի քանի տարի է, ինչ տեսանելի են բոլորի համար:

2. Իրանը բանակցությունների վերջին ամիսների ընթացքում լրջորեն սահմանափակել էր իր ռազմական ներգրավվածությունը Իրաքում ու Սիրիայում և հրաժարվել էր նման ներգրավումից Եմենում: Վերջինիս ռազմավորումները Սաուդյան Արաբիայի կողմից Թեհրանում շատ սառնասրտորեն գնահատել էին որպես սադրանք՝ ուղղված Իրանի ներգրավմանը հակամարտության մեջ, ինչը կբերեր միջուկային հարցով բանակցությունների տապալմանը, ինչում և շահագրգռված էին տարածաշրջանի արաբական պետությունները: Եվ այստեղ պետք է ընդգծել, որ համաձայնագրի ստորագրումից հետո Թեհրանի գործելակերպը Սիրիայում, Իրաքում և Եմենում սկզբունքորեն փոխվելու է: Իրանը համաձայնագրից հետո ազատ և պատրաստ է լինելու հակահարվածի, ինչը իրադրության ապակայունացումը դարձնելու է երկկողմանի:

Ցավոք, մեզ մոտ տարածված է նաև կարծիք, որ իրան-ամերիկյան հարաբերությունների կարգավորումից հետո նավթի գների շոնդալից անկում է լինելու: Սակայն դա այդքան էլ սպասելի հետևանք չէ:

Նավթն այն ապրանքն է, որի գինը որոշվում է ոչ միայն արդյունահանման և սպառման ծավալներով, այլև աժիոտաժով: Պատժամիջոցների դադարեցումը նոր աժիոտաժ կբարձրացնի շուկայում, և գները կընկնեն, սակայն դա ժամանակավոր բնույթ

կլրի: Դա մի քանի պատճառ ունի: Առաջինը՝ ոչ ոք հավաստի տեղեկություն չունի, թե որքան նավթ է Իրանը իրականում արտահանել պատժամիջոցների կիրառման շրջանում: Իրանի նավթի նախարարության հնչեցրած տվյալները մի բան են ասում, իրականությունը՝ մեկ այլ: Իրան-իրաքյան սահմանի փաստացի բացակայության, ինչպես նաև նավթով հարուստ իրանական Խուզեստան նահանգի՝ Իրաքին սահմանամերձ լինելու պայմաններում իրանական նավթի զգալի ծավալներ միջազգային շուկա էին հասնում իրաքյան նավթի անվան ներքո: Պատժամիջոցների դադարեցումից հետո դրանք կշարունակեն հասնել շուկա, սակայն արդեն որպես իրանական նավթ, ինչը ծավալների առումով ոչինչ չի փոխում:

Երկրորդ՝ իրանական հորատանցքերը տեղ-տեղ սարսափելի վիճակում են և չեն կարող արդյունահանման կտրուկ աճ ապահովել: Իրանական հորատանցքերի 80%-ը մշակված է մինչև Իսլամական հեղափոխությունը: Վերջին տարիներին լուրջ ներդրումներ չեն արվել դրանք պահպանելու և զարգացնելու համար: Իրանն այսօր կանգնած է ոչ թե միջազգային նավթային շուկան գրավելու, այլ իր դիրքերն այդ շուկայում պահպանելու խնդրի առջև, ինչն անհնար է առանց ֆինանսական և տեխնոլոգիական զգալի ներդրումների: Այդ պատճառով միջազգային շուկա լիարժեք վերադառնալու համար Իրանին անհրաժեշտ է 5-10 տարի և, տարբեր հաշվարկներով, \$50-150 մլրդ-ի ներդրում: Հայաստանի համար այս գործընթացում շատ կարևոր է դիտարկել այն հեռանկարները, որոնք կբացվեն պատժամիջոցների վերացման և իրանա-ամերիկյան հարաբերությունների կարգավորման արդյունքում:

Պետք է նշել, որ պատժամիջոցները վերաբերել են իրանական տնտեսության չորս հիմնական հատվածի՝ նավթ, ապահովագրություն, տեխնոլոգիաներ (այդ թվում՝ սպառազինություն), ինչպես նաև ֆինանսական տրանզակցիաներ: Բացի ֆինանսական սեկտորից, հայ-իրանական տնտեսական փոխգործակցությունն այս ոլորտներից ոչ մեկին չի վերաբերել: Մենք Իրանից նավթ և նավթամթերք չենք ներկրել: Ապահովագրական ոլորտն առաջին

հերթին վերաբերել է իրանական նավթային նավատորմին: Ինչ վերաբերում է տեխնոլոգիական համագործակցությանը, ապա Հայաստանը գրեթե ոչինչ չի արտահանել Իրան, առավել ևս՝ սպառազինություն:

Հայաստանի տնտեսության միակ սեկտորը, որը կարող է շահել պատժամիջոցների դադարեցումից, անասնաբուծությունն է: Հայաստանից Իրան ոչխարի մսի արտահանման ծավալները կտրուկ կրճատվել են հենց պատժամիջոցների պատճառով. դրանք նախ հանգեցրին իրանական ռիալի արժեզրկմանը, ինչի արդյունքում ոչխարի միսն իրանական շուկայում դուլարային համարժեքով էժանացավ 40%-ով: Այնուհետև սկսվեց արտարժույթի դեֆիցիտ. արտարժույթով իրանցիները վճարում էին Հայաստանից և այլ երկրներից ներկրվող ապրանքների դիմաց, ինչը նույնպես բացասաբար անդրադարձավ Իրան մսի արտահանման վրա: Իրանում արտարժույթային ճգնաժամի ավարտից հետո, ինչը տեղի կունենա պատժամիջոցների դադարեցման արդյունքում, այս սեկտորը կվերականգնի իր դիրքերը:

ԻԻՀ-ի դեմ ֆինանսական պատժամիջոցների փաթեթի ընդունումից հետո իրանական բանկերը և ֆինանսական խմբերը ձգտում էին դուրս գալ տարածաշրջանային ֆինանսական շուկաներ, որպեսզի դրանց միջոցով խուսափեն պատժամիջոցներից: 2012թ. ՄԱԿ-ի և Համաշխարհային բանկի որոշ անանուն աղբյուրների միջոցով ինֆորմացիայի արտահոսք տեղի ունեցավ, ըստ որի՝ իրանական կողմը շահագրգռվածություն էր հայտնել հայկական երկու բանկում մասնաբաժին գնելու հարցում՝ դրանց միջոցով դեպի միջազգային շուկաներ ելք ստանալու նպատակով:

Սակայն այդ փորձերը կանխվեցին, ինչը միանգամայն սպասելի էր՝ հաշվի առնելով հայկական ֆինանսական հատվածի կախվածությունը միջազգային ֆինանսական ինստիտուտներից: Մինչդեռ այլ երկրներում Իրանին հաջողվեց իրականացնել իր ծրագրերը, առաջին հերթին՝ Իրաքում և Թուրքիայում, որոնք դարձան դեպի Իրան արտարժույթի հոսքի, ինչպես և նավթի և ոսկու ապօրինի առևտրի հիմնական «կետերը»: Մինչ օրս Թուրքիայում չի մարում թուրք-իրանցի գործարար Ռեզա Զարրաբի շուրջ սկանդալը, որը, շրջանցելով պատժամիջոցները, թուրքա-

կան ֆինանսական հաստատությունների միջոցով Իրանի համար «վազել» էր շուրջ \$50 մլրդ դոլար: Սակայն Ջարրաբը գործել էր Էրդոդանի կառավարության հետ միասին, ինչը նրան մեծ ազատություն էր տվել:

Հայաստանն իրանական ապօրինի կապիտալի վազման գոտու վերածելն անհնար էր, քանի որ երկրի ֆինանսական շուկաների ծավալը փոքր է, և չկան զգալի քաղաքական ռեսուրսներ՝ նման գործունեությանն աջակցելու համար:

Մյուս կարևոր հեռանկարը կապված է Մեդրու համատեղ իրան-հայկական ՀԷԿ-ի կառուցման խնդրին: Հասկանալի է, որ ՀԷԿ-ի կառուցման համար Իրանին անհրաժեշտ է ազատ կապիտալ, որը երկրում չկա մակրոտնտեսական խոր ճգնաժամի պատճառով: Սակայն դրանից չի հետևում, որ այդ ռեսուրսների հայտնվելուց հետո Իրանը դրանք կներդնի նախագծի իրագործման համար: Այսպես ասենք՝ պատժամիջոցների դադարեցումից հետո իրանցիները ֆինանսապես հնարավորություն կունենան ներդրում կատարելու նախագծի իրականացման համար, սակայն գործնականում այդ հեռանկարը կախված կլինի մի շարք հանգամանքներից, առաջին հերթին՝ քաղաքական: Որքանով Իրանը քաղաքականապես շահագրգռված կլինի պատժամիջոցների դադարեցումից հետո այդ նախագիծն իրականացնելու և գլոբալ տնտեսություն վերադառնալու՝ հայտնի չէ: Առավել ևս, որ Թեհրանը սկսել է վերանայել իր քաղաքականությունը էլեկտրաէներգիայի ոլորտում. եթե առաջ սպառման ծավալների աճը նախատեսվում էր ապահովել նոր հզորությունների կառուցման միջոցով, ապա այժմ էներգետիկ քաղաքականության հիմնաքարը դառնում է եղած հզորություններում էներգաարդյունավետ տեխնոլոգիաների ներդրումը:

Կցանկանալի հատուկ նշել, որ Իրան-Հայաստան գազատարի գործարկումից հետո հայ-իրանական էներգետիկ համագործակցությունը որևէ նոր զարգացում չի ապահովել, ինչը, իմ կարծիքով, շատ վատ է: Քանի դեռ Իրանը փակ է և քաղաքականապես շահագրգռված տարածաշրջանային հարևանների հետ կապերը ամրապնդելու՝ թեկուզև տնտեսապես ոչ շահավետ նախագծերի միջոցով, պետք է օգտվել դրանից: Չէ՞ որ այն բանից հետո, երբ իրանական գազը մուտք կգործի եվրոպական շուկա,

իսկ Իրանը կսկսի «մեծ խաղը» միջազգային էներգետիկ ասպարեզում, Հայաստանի հետ նոր բարձր լարման էՀԳ-ի կամ համատեղ ՀԷԿ-ի կառուցման կարգի նախագծերը նրան ուղղակի այլևս հետաքրքիր չեն լինի:

Այլ հարց է նաև իրանական գազի ծավալների ավելացումը: Շատ խոսակցություններ կան այն մասին, որ մենք կարող ենք իրանական գազն ավելի ցածր գնով գնել, քան ռուսականը, սակայն դրանք ընդամենը տեսական ենթադրություններ են: Իրանը ոչ մեկին դեռ էժան գազ չի վաճառել: Իրանական տարանցման ապագայի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող այնպիսի երկիր, ինչպիսին Թուրքիան է, ստիպված է ամիսներ ծախսել իրանցիների հետ բանակցությունների վրա՝ 10% զեղչ ստանալու համար: Իմ կարծիքով, հենց «Գազպրոմի» համար է շահավետ Իրան-Հայաստան գազատարի առավելագույն օգտագործումը, քանի որ Հայաստանում \$165-ով վաճառվող ռուսական գազը (չխոսելով Վրաստանին տարանցման համար թողնվող աստղաբաշխական 10% գազի մասին), կարող է միջազգային շուկաներում շատ ավելի թանկ վաճառվել: Այնպես որ ցածր գնի իրական հեռանկարի հայտնվելու դեպքում իրանական գազը կարող է փոխարինել ռուսականին՝ հենց ռուսական կողմի նախաձեռնությամբ: Եթե դա տեղի չի ունենում, նշանակում է, որ նման հեռանկար չկա:

Միաժամանակ օբյեկտիվ պատճառներով Իրանից գազի լրացուցիչ ծավալներ ստանալու անհրաժեշտություն, այնուամենայնիվ, կարող է առաջանալ Մեծամորի ԱԷԿ-ի փակվելուց հետո: Եթե փակվելուց հետո էլեկտրաէներգիայի պահանջարկը ապահովվի նոր ԶԷԿ-երի կառուցման միջոցով, ապա Ռուսաստանից Հայաստան եկող գազատարը պարզապես չի կարողանա մատակարարման ծավալների աճի «տակից դուրս գալ»: Գազատարը, հատկապես նրա վրացական հատվածը, վատ, իսկ տեղտեղ՝ ողբալի վիճակում է: Վրաստանը նվազագույն միջոցներ է ներդնում գազատարի վերանորոգման և անվտանգության համար, ինչը կարող է Իրան-Հայաստան գազատարի թողունակության մեծացմանն այլընտրանք չթողնել, այդ թվում՝ հայկական գազատրանսպորտային համակարգի ռուսական սեփականատիրոջ համար:

ТЕНДЕНЦИИ И ВЫЗОВЫ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ГРУЗИИ

Джонни Меликян

Итоги парламентских выборов октября 2012 года сыграли определяющую роль в формировании динамики внутривнутриполитических процессов в Грузии. После 9-летнего неограниченного правления, партия «Единое национальное движение» экс-президента *Михаила Саакашвили*, на фоне падения рейтинга доверия внутри страны и серьезных имиджевых потерь на внешнеполитическом уровне, проиграла выборы оппозиционной коалиции «Грузинская мечта» *Бидзины Иванишвили*. Тогда, в октябре 2012 года, начался период т.н. «коабитации» или сосуществования двух политических сил: правящей коалиции «Грузинская мечта» и противостоящего ей «Единого национального движения», который завершился президентскими выборами октября 2013 года и победой кандидата от коалиции «Грузинская мечта», бывшего вице-премьера, министра образования и науки Грузии *Гиоргия Маргвелашвили*.

Начало нового (второго) этапа во внутривнутриполитических процессах Грузии характеризуется как завершением периода «коабитации» и окончательным уходом партии «Единое национальное движение» в оппозицию, так и вхождением в силу новой конституции Грузии, согласно которой страна перешла к парламентской форме государственного правления. Там же следует отметить прошедшие летом 2014 года выборы в органы местного самоуправления (ОМУ) и выборы столичного градоначальника, где также как и на предыдущих выборах, но с чуть более скромными результатами, преимущественно победили кандидаты правящей коалиции «Грузинская мечта». По результатам этих выборов были сданы последние бастионы власти «Единого национального движения» в регионах Грузии, а выборы в ОМУ де-юре завершили электоральный цикл, по итогам которого утвердилась оформленная в октябре 2013 года новая внутривнутриполитическая реальность и монополия властвующей коалиции «Грузинская мечта».

Однако, по нашему мнению, завершается второй этап не выборами в органы местного самоуправления, а ноябрем 2014 года, когда партия экс-министра обороны Грузии *Ираклия Аласания* («Свободные демократы»), исходя из политических мотивов, покинула правящую коалицию и поставила ее на грань потери парламентского большинства. Уже с ноября 2014 года, партия Ираклия Аласания «Свободные демократы» становится еще одним актором внутривнутриполитических процессов в стране, будучи независимой оппозиционной партией, имеющей свою оппозиционную парламентскую фракцию. Все эти изменения, произошедшие в конце 2014 года, а также оставшиеся еще с 2012 года проблемы, в совокупности повлияли на нынешнюю внутривнутриполитическую ситуацию в Грузии, обозначив ее дальнейшее развитие на среднесрочную перспективу, вплоть до очередных парламентских выборов, намеченных на октябрь 2016 года.

Отметим, что в декабре 2011 года, когда шел процесс формирования коалиции, в нее вошли партии и политические силы, имеющие с различные политические взгляды. Членами коалиции «Грузинская мечта» тогда стали: «Республиканская партия Грузии», «Свободные демократы», «Консервативная партия Грузии», «Промышленность спасет Грузию», «Национальный форум», а также позже к ним присоединились лидеры партии «Социал-демократы за развитие Грузии» и созданная на базе коалиции, партия Бидзины Иванишвили «Грузинская мечта - Демократическая Грузия». С тех же пор, самым проблематичным лидером и «слабым звеном» коалиции стал лидер партии «Свободные демократы» Ираклий Аласания, который, будучи членом команды экс-президента Михаила Саакашвили, оставил свой пост по политическим мотивам, став оппозиционным политиком.

Остановиваясь на ноябрьском внутривнутриполитическом кризисе в Грузии, отметим, что еще с 2012 года, параллельно процессу консолидации власти в руках правящей коалиции «Грузинская мечта», существовала гипотетическая опасность ее распада, что могло привести к дестабилизации внутривнутриполитической ситуации в стране. Таким образом, события ноября 2014 года стали, в некотором роде, проверкой коалиции на прочность и возможность сохранения политической стабильности в Грузии. Если во втором

случае им удалось сохранить стабильность в стране, то по первому пункту, они не смогли сохранить коалицию в том же составе, в котором она шла на парламентские выборы 2012 года.

Следует отметить, что как сам Аласания, так и его однопартийцы получили достаточно серьезные портфели в новом правительстве Грузии в 2012 году. Будучи вице-премьером и министром обороны, Аласания уже тогда выделялся своими амбициями. В 2013 году, в процессе подготовки к выборам президента страны, Аласания, имея свои виды на данный пост, в обход экс-премьера Бидзины Иванишвили, начал внутривнутрипартийные обсуждения по своему выдвижению на пост главы государства. Иванишвили, не определившийся на тот момент по кандидатуре, воспринял данный шаг Аласания как «чрезмерные амбиции» и наказал его, сняв с должности вице-премьера. Однако за Аласания сохранился пост министра обороны Грузии.

Эта история оставила достаточно серьезный след на дальнейших отношениях как Ираклия Аласании, так и его партии с остальными членами коалиции. В 2014 году, после того как в прессе появилась информация о том, что были задержаны высокопоставленные сотрудники Министерства обороны и Вооруженных сил страны, Аласания выступил с заявлением, где поддержал своих подчиненных, требуя завершения следственного процесса и вердикта суда. Однако, позже, когда были выдвинуты обвинения против военных врачей, министр обороны назвал все это политически мотивированным давлением на него и «атакой против евроатлантического выбора Грузии». Реакцией премьер-министра Грузии Ираклия Гарибашвили на заявления члена коалиции и министра его правительства стало то, что он своим решением от 4 ноября 2014 года освободил Ираклия Аласания с должности министра обороны страны. В ответ на это, 5 ноября, парламентская фракция партии «Свободные демократы», будучи одной из 6 партий-основателей коалиции «Грузинская мечта», покинула ряды парламентского большинства.

Решение партии «Свободные демократы» привело к тому, что страна оказалась на грани политического кризиса, с возможностью потери парламентского большинства. Уже по итогам ответных действий руководства Грузии, в парламенте страны про-

изошли перестановки, позволившие правящей коалиции «Грузинская мечта», благодаря активному вмешательству экс-премьера Бидзины Иванишвили, повысить количество своих депутатов от 81 до 87. Все это стало реальностью благодаря тому, что параллельно выходу «Свободных демократов», к парламентскому большинству присоединилась новая фракция - «Независимые мажоритарии - сильные регионы», которая состояла из 6 депутатов. На сегодняшний день, по итогам политического кризиса ноября 2014 года, распределение мест в 150-местном парламенте Грузии следующее: правящая коалиция «Грузинская мечта» насчитывает 87 мандатов; оппозиционное «Единое национальное движение» - 51; новая оппозиционная фракция «Свободные демократы» - 8 мандатов. Остальные четыре депутата присутствуют в качестве независимых депутатов.

Еще одним непростым вопросом внутривнутриполитической повестки Грузии является проблема распределения ролей между президентом и премьер-министром, несмотря на то, что с октября 2013 года вступили в силу конституционные изменения, ограничившие полномочия президента страны в пользу премьер-министра. С конца 2013 года ко всем юридическим коллизиям добавился и личный конфликт между президентом Георгием Маргвелашвили и поддержавшем его ранее экс-премьером Бидзиной Иванишвили. Автоматически негативно стал относиться к президенту и преемник Бидзины Иванишвили на посту премьер-министра Грузии Ираклий Гарибашвили. С тех пор прослеживаются разногласия относительно того, кто должен представлять страну на значимых международных событиях, а также наблюдается минимальный уровень сотрудничества между правительством и аппаратом президента страны.

Конфликт также повлиял и на то, что в феврале 2014 года, во время первого ежегодного выступления президента Георгия Маргвелашвили перед парламентом страны, глава правительства и его министры, проигнорировав приглашение президента, отказались от личного присутствия в парламенте страны. Ситуация повторилась и в нынешнем году, когда 31 марта 2015 года выступление президента также было проигнорировано правительством страны.

На сегодняшний день внутривнутриполитический расклад в Грузии следующий: с одной стороны это все еще действующее парламентское большинство - «Грузинская мечта», которая, несмотря на различные слухи о ее дезинтеграции, вплоть до октября 2016 года все же сохранит свое единство и целостность. Но, тем не менее, все коалиционные партии уже сейчас готовятся к предстоящим выборам. С достаточно низким рейтингом, но стабильно все еще функционирует партия Михаила Саакашвили «Единое национальное движение», которая сумела повлиять на некоторых членов коалиции и добилась на сегодняшний день потери парламентского большинства коалиции в Верховном совете Аджарской автономной республики, что также ударило по рейтингу официального Тбилиси. С другой стороны, пытается усилиться оппозиционная партия «Свободные демократы», которая поддерживает хорошие отношения с действующим президентом страны Георгием Маргвелашвили. Необходимо отметить, что «Свободные демократы» всевозможными способами отказываются от сотрудничества с партией Михаила Саакашвили и идентифицируют себя с конструктивной оппозиционной политической силой, готовясь к предстоящим парламентским выборам 2016 года.

Кроме того, с конца 2014 года из-за ухудшения экономической ситуации в стране, правящая коалиция «Грузинская мечта» получила очередной удар, что также повлияло на падение уровня рейтинга доверия. Обесценивание национальной валюты на 30-35%, спад экспорта из Грузии в Россию и Украину, а также сокращение поступления денежных переводов извне - все это поставило экономический блок правительства, да и саму правящую коалицию под удар критики оппонентов и увеличило уровень недовольства народом правительства страны. Все эти вызовы, а также предстоящие в 2016 году парламентские выборы, поставили перед премьер-министром Грузии задачу обновления состава коалиции, с параллельным усилением ее ядра - партии «Грузинская мечта - Демократическая Грузия». Однако данная задача нелегка, так как последние два года также выявили проблему недостатка кадров у партии «Грузинская мечта - Демократическая Грузия», которая в случае преждевременного распада коалиции и выхода из нее только лишь «Республиканской партии» может

нанести вред внутривластической стабильности и лишит правящую коалицию и премьер-министра многих рычагов управления страной.

Позже, уже к концу лета 2015 года, правящая партия «Грузинская мечта - Демократическая Грузия» дала старт предвыборной кампании в парламент страны 2016 года. Тогда же предвестником активизации внутривластического процесса стали кадровые перестановки в правительстве страны. Так, на пресс-конференции в Тбилиси, 1 сентября, премьер-министр Грузии Ираклий Гарибашвили заявил о своем решении снять с должности главу МИД *Тамар Беруашвили*³⁶, а на ее место назначил вице-преьера, главу министра экономики и устойчивого развития Грузии Георгия Квирикашвили. Кроме назначения на пост главы МИД, Квирикашвили также сохранил за собой пост вице-преьера страны. Самого Квирикашвили на его посту сменил бывший вице-мэр Тбилиси Дмитрий Кумсишвили.

На фоне продолжающегося обесценивания национальной валюты Грузии и проблем с экспортом из страны, ожидания многих экспертов и части населения заключались в том, что возможные изменения должны были коснуться смены министров экономического блока. Однако премьер-министр Грузии не пошел на столь радикальный, и в то же время, ожидаемый шаг. Таким образом, уже второй раз изменения в правительстве носили косметический характер. Ранее, весной текущего года, на фоне очередного пика обесценивания национальной валюты Грузии, своих постов лишились министры спорта, обороны и охраны окружающей среды.

Комментируя сентябрьские кадровые изменения в правительстве страны, многие эксперты заявили о том, что не ожидают никаких изменений к худшему.

После всего этого, в тех же первых числах сентября, начались интересные процессы в нескольких муниципалитетах Грузии. Показательным стал импичмент главы Сакребуло (гор. совета - ред.) Сенаки, чем, как нам кажется, был дан старт предвыборной

³⁶ Она менила в ноябре 2014 года Майю Панджакидзе из партии “Свободные демократы”;

кампании 2016 года, а также началась кадровая «чистка» в региональных офисах правящей партии. Исполнительный секретарь правящей партии «Грузинская мечта - Демократическая Грузия» Ираклий Кобахидзе отметил грузинским СМИ, что за оставшееся до выборов время подобный процесс ожидается еще в десяти районах республики.

На этом фоне, достаточно интересным является недавнее заявление бывшего депутата и экс-секретаря Совбеза Грузии *Валерия Гелбахиани*, который в интервью грузинским СМИ отметил, что на парламентских выборах 2016 года политическая партия «Грузинская мечта - Демократическая Грузия» примет участие в качестве независимого политического субъекта, вне правящей коалиции «Грузинская мечта». По словам политика, его источники из партии утверждают, что этот вопрос практически решен и сейчас ведется обсуждение касательно того, кто станет первым номером в избирательном списке партии. «На определенных условиях ряд партий, входящих в коалицию («Грузинская мечта» - ред.), могут в дальнейшем присоединиться к партии «Грузинская мечта - Демократическая Грузия», - заявил Гелбахиани и отметил, что главой списка может стать сам экс-премьер Бидзина Иванишвили.

Относительно возвращения Бидзины Иванишвили в активную политику за последние несколько месяцев высказывались многие грузинские политики и эксперты. По словам одного из них, бывшего советника Бидзины Иванишвили по экономическим вопросам *Гиу Хухашвили*, на сегодняшний день ситуация такова, что он (Бидзины Иванишвили) должен вернуться.

Тем не менее, оставляя в стороне слухи и различного рода заявления, можно с уверенностью констатировать, что предвыборной кампании в Грузии был дан старт, а в течение ближайшего года ожидаются достаточно интересные внутривнутриполитические процессы. Усиление партии «Грузинская мечта - Демократическая Грузия», созданной Бидзиной Иванишвили после прихода во власть, будет продолжаться и впредь. Уже сегодня могут вестись переговоры по поводу возможной конфигурации правящей коалиции перед выборами 2016 года и возможной его трансформации после них. Несмотря на серьезнейшие экономические

проблемы в Грузии, слабость политических оппонентов как внутри парламента, так и вне его, дает действующим властям возможность избежать политического кризиса. Однако, в то же время, ситуация может претерпеть изменения и положение правящей элиты может стать более хрупким. Тогда могут уже понадобиться серьезные кадровые изменения в правительстве Грузии, вплоть до смены премьер-министра. Кроме того, правящая партия «Грузинская мечта - Демократическая Грузия», готовится к пессимистичным сценариям, усиливая свои позиции, как в Тбилиси, так и в регионах страны.

Сентябрь 2015 года

**ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՒԺԸ ԵՎ
ԱՐԴԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՐԱՏԻՎ**

Լիանա Այվազյան

Այսօր միջազգային հարաբերությունները հասկանալու համար հաղորդակցության դերն անգնահատելի է դարձել: Նոր տեխնոլոգիաները, համացանցը, սոցիալական մեդիայի ներկա միջավայրը և դրանց ազդեցությունը այս հանգամանքը առավել ակնհայտ են դարձրել: Վերջին տարիներին ձևավորվել է ուսումնասիրության մի օրակարգ՝ հիմնված *ռազմավարական նարատիվի* կոնցեպտի վրա, որը թույլ է տալիս ըմբռնել և բացատրել ներկայումս միջազգային հարաբերություններում տեղի ունեցող փոփոխությունները, ավելին՝ ձևավորել և ուղղորդել դրանք, ստեղծել նոր աշխարհակարգ:

Աննախադեպ հետաքրքրություն է առաջացել իմացական տիրույթի հանդեպ ընդհանրապես, իսկ ռազմավարական նարատիվը ևս, այսպես կոչված, *իմացական տիրույթին (cognitive domain)* է նաև վերաբերում: Մասնագետները հետևյալ հարցադրումն են անում. կարո՞ղ են արդյոք մեծ տերությունները առաջադրել գալիք աշխարհակարգի այնպիսի նարատիվ, որը «կգնեն» բոլորը, կարո՞ղ է արդյոք համոզիչ ռազմավարական նարատիվը անհմաստ դարձնել Երրորդ համաշխարհայինը:

Ո՞րն է արտաքին և ներքին զարգացումների ու փոփոխությունների, դրանց առանձնահատկությունների համատեքստը, որ ստիպում է նման եզրահանգման գալ և շեշտադրել նարատիվների դերը:

Մենք նոր աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացի ականատեսն ենք: Նախ միջազգային հարաբերություններում տեղի են ունենում *ուժի հաշվեկշռի* փոփոխություններ: Նման անցումային փուլում, երբ հեգեմոն պետություններին մարտահրավեր նետող այլ ուժային կենտրոններ են առաջանում, ինչպես ցույց է տալիս նախորդ երկու աշխարհամարտերի պատմությունը, պատերազմն անխուսափելի է դառնում:

Մյուս փոփոխությունն այն է, որ դիվանագիտությունն ու արտաքին քաղաքականությունն ավելի թափանցիկ, հետևաբար և խոցելի են դարձել: Հասարակությունների դերը մեծացել է, հասարակական կարծիքն ավելի պահանջատեր է: Պատերազմ հայտարարելու վճռորոշ որոշում կայացնելու և այն լեգիտիմացնելու համար վերնախավը պետք է իր և դաշնակից երկրներում ունենա լայն աջակցություն, որի համար անհրաժեշտ է որոշակի ուղղորդելիության ապահովում, ընկալումների կառավարում, ինչն արդեն դժվար ու խնդրահարույց է դարձել: Տեղեկատվական տարածքը աչքի է ընկնում լսարանի և դերակատարների աճով և բազմաձայնությամբ, արագ և անընդհատ փոփոխվող բովանդակությամբ, իսկ սոցիալական մեդիայի պայմաններում, երբ բոլորը բովանդակություն արտադրողներ են և տարածողներ, վերացել են ավանդական պրոֆեսիոնալ և սիրողական մեդիայի սահմանները: Մի խոսքով, *վերահսկողությունը* դառնում է անհնար: Իրավիճակը, իրադարձություններն ու տեղեկատվական հոսքերն անընդհատ փոխվում են: Օրինակ՝ Իսլամական պետությունը 40 լեզուներով է քարոզչություն իրականացնում:

Հաջորդն այն է, որ XXI դարի տեխնոլոգիական զարգացումները փոխել են նաև *Ուժի* էությունը. ուժը և ազդեցությունը դադարում են խիստ փոխկապակցված լինել: Ավելին, ժամանակակից հիբրիդային պատերազմում վիրտուալ տարածքի կառավարման վարպետության շնորհիվ հաճախ կարող է թույլ կողմը հաղթանակել: Այսօր իշխանությունը ապակենտրոնացված է՝ տասնյակ դերակատարներ ի գորու են ազդելու համաշխարհային զարգացումների վրա, ինչպես նկատում է Ռիչարդ Հասար³⁷:

Կա մեկ այլ կարևոր հանգամանք ևս: Մեր ժամանակներում հաղթանակել է անհատը, ինչպես գրում է Ռոբերտ Ֆրենսիս Կուպերը դեռ 2003թ. լույս տեսած իր գրքում: Փառքի արժանանալու համընդհանուր ճիգը, որպես ազգային հիմնական ձգտում, փոխարինվել է սոսկ սպառողի հոգեբանությամբ: Մարդիկ ցանկություն չունեն պատերազմելու: Հետևաբար, եզրա-

³⁷ Хаас, Ричард. “Эпоха бесполярного мира”, Россия в глобальной политике, #4, 2008.

կացնում է նա, *ամեն գնով պատերազմից պետք է խուսափել*: Նույն պատճառով էլ այսօր արտաքին քաղաքականությունը ներքինի շարունակությունն է դարձել³⁸: Մի խոսքով, արտաքին միջամտությունների, պատերազմներ վարելու լեգիտիմության և մարդկանց ընկալումները կառավարելու խնդիրը ռազմավարական մտքի ուշադրության կենտրոնում է հայտնվել: Հասկանալու համար ռազմավարական նարատիվի ազդեցության գաղտնիքը, անդրադարձ կատարենք բուն նարատիվին:

Բանն այն է, որ մարդիկ որոշումները կայացնում են ոչ թե ռացիոնալ, *այլ նարատիվային* հիմքի վրա: Նրանք փաստերն ընկալում և մտապահում են *պատմությունների (stories)* ձևով: Նարատիվը իմաստ է հաղորդում իրադարձություններին՝ պարզեցնելով և իրար հետ կապ չունեցող իրադարձությունները, մարդկանց, փաստերը կապելով մի պատումի մեջ:

Նարատիվն առաջինը նկարագրել են հույն փիլիսոփաները: Հռետորության, աստվածաբանության, հաղորդակցության, հոգեբանության, մարդաբանության, գրականության ասպարեզում բազմաթիվ հեղինակներ այս կամ այն կերպ անդրադարձել են դրանց: Սակայն միայն 20-րդ դարում է, որ նարատիվը ուսումնասիրության առարկա է դառնում: Ուոլտեր Ֆիշերը³⁹, մատնացույց անելով փորձի նարատիվացումը որպես մարդու հիմնական իմացական ռազմավարություն և սոցիալական պրակտիկա, նույնիսկ ընդհանրացրեց, թե մենք բոլորս պատմողներ ենք (“We are Homo-narrans”), իսկ Ռոլան Բարթը համոզված էր, որ նարատիվը քառսից տիեզերք է կառուցում, որ այն համընդհանուր, անդրպատմական ու անդրմշակութային բնույթ ունի և մարդկային կյանքի բաղկացուցիչ մասն է:

Նարատիվային տրամաբանությունը աշխատում է երկու ուղղությամբ՝ *իմացական* և *զգացական*: Մենք կարևորում ենք պա-

³⁸ Cooper, Robert. “The Breaking of Nations. Order and Chaos in the Twenty-First Century”, Grove Press, New York, 2003, p.53. “<https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/cooper.pdf>”

³⁹ Fisher, Walter R. “Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason”, Value, and Action. Columbia: University of South Carolina Press, 1987, pp. 62-63.

տումը ոչ թե լավ կամ ճշմարիտ լինելու, այլ հզոր *ազդեցություն* թողնելու համար: Նարատիվներում չկան անմեղ պատմություններ, դրանք երբեք չեզոք բնույթ չունեն, հաճախ էլ վտանգավոր են: Որոշ դեպքերում խիստ վտանգավոր: Այնպես որ *դրանք միշտ ռազմավարական բնույթ են կրում*:

Ռազմավարական նարատիվը միշտ կապում է անցյալը, ներկան և ապագան, իմաստ հաղորդում դրանց: Այն ոգեշնչում է և հույս հաղորդում մարդկանց: Պատումը ներկայացվում է որոշակի համատեքստում, համոզում է, մեկնաբանում, ստեղծում հասարակական կարծիք, ձևավորում դաշինքներ և ինքնություններ: Ահա թե ինչու *ռազմավարական նարատիվները* հիանալի գործիք են, որոնք նյութական ռեսուրսների հետ միասին կարող են պետությունների համար նոր աշխարհակարգ ձևավորելու կարևոր միջոց դառնալ:

Մի շարք հետազոտողներ, նշելով ռազմավարական նարատիվների ուժը, պնդում են, որ տարբեր դերակատարներ կարող են իրենց արժեքներն ու շահերն առաջ տանելով մեծացնել սեփական ազդեցությունը, փոխել միջազգային հարաբերությունների դիսկուրսիվ միջավայրը, լեգիտիմացնել գործողությունները, կառավարել մյուս դերակատարների ընկալումները, պատկերացումներն ու սպասելիքները ձևավորվող աշխարհակարգից, սոցիալականացնել չենթարկվող, թույլ անդամներին: Լոուրենս Ֆրիդմանը հենց այդպես էլ գրում է, թե ռազմավարական նարատիվները ստեղծվում են հետապնդելով ընթացող իրադարձությունների հանդեպ հիմնական դերակատարների արձագանքը կառուցելու նպատակ⁴⁰:

Ռազմավարական նարատիվն ուղղված է երկու լսարանի՝ *արտաքին և ներքին*: Այն հանդես է գալիս երեք մակարդակներում՝ *միջազգային, ազգային/պետական և որոշակի խնդիրների շուրջ*: Չմոռանանք սակայն, որ մի մակարդակի նարատիվը կարող է ազդել մյուսների վրա՝ փոխելով տարվող քաղաքականությունը:

⁴⁰ Miskimmon, Alister, O'Loughlin, Ben, Roselle, Laura. "Forging the World: Strategic Narratives and International Relations", Centre for European Politics/New Political Communications Unit, 2012, p.6.

Ամփոփենք ռազմավարական նարատիվի գործառույթները: Այն թույլ է տալիս՝

- հասկանալ նոր աշխարհակարգը և թե ինչպես է վերջինս կառուցվում, պահպանվում, ընկալվում տարբեր դերակատարների կողմից,
- կերտել, ձևավորել միջազգային հարաբերությունների համակարգը,
- փոխել դերակատարների վարքագիծը/change behavior,
- ուղղորդել տարբեր խաղացողների սպասելիքները,
- ազդել մյուս դերակատարների արձագանքների ձևավորման վրա,
- հաստատել դերակատարների ինքնությունը,
- լեգիտիմացնել դերակատարների գործողությունները
- ձևավորել դաշինքներ,
- սոցիալականացնել խոցելի դերակատարներին (week/rogue states)՝ ավելի լայն ռազմավարական նարատիվի մեջ ընդգրկելով նրանց,
- ստեղծել հավաքական ինքնություններ և այս կերպ մեկուսացնել միջազգային հարաբերություններում ժխտողական կեցվածք ունեցող խաղացողներին:

Թվարկենք նաև նման գործընթացներում ներգրավված հիմնական դերակատարներին՝ մեծ տերություններ, պետություններ, ոչ պետական կազմավորումներ, ահաբեկչական կազմակերպություններ, ոչ կառավարական կազմակերպություններ, անդրազգային կորպորացիաներ, քաղաքական կուսակցություններ, շահերի խմբեր, անհատներ:

Մի քանի խոսք մարտահրավերների մասին: Ռազմավարական նարատիվի կառուցման գործընթացը անընդհատ բնույթ է կրում, ենթակա է ռիսկերի, մարտահրավերների, փոփոխությունների, հարմարեցումների: Այսօր նարատիվների պայքար է ընթանում, առկա է մրցակցություն: Բացի միջազգային հարաբերություններից, փոխվել է նաև մեդիայի միջավայրը՝ էկոլոգիան: Միայն ավանդական մեդիայի վերահսկողական, այսպես կոչված, gatekeeping-ի նրբությունների իմացությունը բավարար չէ, քանզի համացանցը ստիպում է գործ ունենալ արդեն netkeeping-ի հետ: Իսկ սա արդեն շատ բարդ է:

Պետք է հաշվի առնել նաև, թե ինչ կարող ես ասել արտաքին/ ներքին լսարանին, արդյոք լեգիտիմություն ունեն, ինչպիսին են առկա ներքին/արտաքին սպասումներն ու պատկերացումները պետությանդ մասին: Կարևոր են նաև սեփական պատմության մասին պատկերացումները (ով ենք մենք), երկրի միջազգային վարկը, այն, թե մարդիկ ինչ գիտեն և ինչ կարծիք ունեն քո պետության կողմից վարվող քաղաքականության և անցյալի գործողությունների վերաբերյալ և այլն:

Ռազմավարական նարատիվի գործադրումն այսօր բարդացել է, քանզի դրանց մրցակցությունը մեծ է, իսկ տեղեկատվական դաշտի ազատության պայմաններում վերահսկողությունն անհնար է դառնում: Դրա համար, ինչպես նշում են որոշ հեղինակներ, ռազմավարական նարատիվի համատեքստը չպետք է ֆիքսված լինի, այն պետք է լինի բաց մշտապես բանակցելու համար, քննարկման և մասնակցության հրավիրի մյուս դերակատարներին:

**ՔԱՐՈՉՉԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ:
ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ՀԱՅ-ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Սամվել Մարտիրոսյան

Հայաստանը և հայությունը հանդիսանում են քարոզչական պատերազմների թիրախ և ակտիվ դերակատար: Հիմնական քարոզչական ուղղություններ են Ադրբեջանը և Թուրքիան: Սակայն վերջին տարիների ընթացքում Հայաստանի հիմնական հակառակորդը Ադրբեջանն է:

Հակաադրբեջանական քարոզչական պատերազմներն ընթանում են մի քանի շերտով: Հիմնական քարոզչական ուղղություններ են դիվանագիտական և լրատվամիջոցների միջոցով տեղեկատվական հոսքերի ձևավորումը, գիտական ոլորտում ընթացող հակամարտությունը: Բացի դրանից, որպես հարթակներ օգտագործվում են սոցիալական ցանցերը, իսկ միջոցներից են կիրերհարձակումները:

Նման հակամարտության ընթացքում կարևորագույն հանգամանք է հակառակորդի լրատվական դաշտի օգտագործումը սեփական շահերի համար: Հայաստանյան լրատվական դաշտը բավական հաճախ է նման հարձակումների թիրախ դառնում, ինչի հետևանքով ադրբեջանական քարոզչությունը ներթափանցում է հայաստանյան ներքին տեղեկատվական դաշտ:

Հայաստանյան մամուլի թերացումները երևան են գալիս կոնկրետ օրինակները ուսումնասիրելիս:

Այսպես, 2014 թվականի հունիսի 18-ին ադրբեջանական մամուլը ապատեղեկատվություն նետեց ցանց: Բաքվում ՆԱՏՕ-ի խորհրդաժողովին մասնակցող ԱԺ պաշտպանության, ազգային անվտանգության և ներքին գործերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ Կորյուն Նահապետյանի անունից կեղծ տեղեկատվություն տարածվեց: ԱՊԱ (APA) ադրբեջանական լրատվական գործակալությունը հետևյալ կեղծ մեջբերումը կատարեց.

«Корюн Нагапетян попросил азербайджанскую делегацию не называть армян оккупантами: «Покорно прошу вас. Мы прибыли сюда, чтобы войны больше не было. Мы не желаем войны. У Армении нет ни желания, ни сил воевать»⁴¹:

Հայաստանյան լրատվական կայքերը, առանց տեղեկությունը ճշտելու, այն արտատպեցին և նույնիսկ վերլուծություններ արեցին: Օրինակ՝ Zham.am-ը մեծ նյութ պատրաստեց⁴² գրելով, որ անթույլատրելի է այդպիսի անպատասխանատու ելույթներով հանդես գալը, հետո եզրակացրեց. «Մտածե՞ք սրա մասին, քանզի դա առաջին հերթին հենց ձեր շահերից է բխում»:

Հայկական լրագրության մեջ դա լուրջ խնդիր է. լրատվամիջոցներն Ադրբեջանից եկող տեղեկատվությունը շատ հաճախ արտատպում են⁴³ առանց դրանք ստուգելու կամ փաստերը ճշտելու: Իսկ ադրբեջանական լրագրության առանձնահատկությունն այն է, որ երրորդ կողմ հանդիսացող քաղաքական գործիչների՝ Արցախի հետ կապված հայտարարությունները գրեթե միշտ միտումնավոր խեղաթյուրվում են, որպեսզի ադրբեջանցիներին ձեռնտու թեզերը շրջանառվեն ուրիշների շուրթերով: Հաշվի է առնվում այն փաստը, որ հետագայում տրվող հերքումներն ավելի քիչ ընթերցող են ունենում: Բացի դրանից, շատ հաճախ հերքում չի էլ կատարվում, քանի որ հայտարարություն անողները հետագայում դժվար հասանելի են լինում հայաստանյան լրագրողների համար:

Փաստորեն, դասական լրագրության կանոններին չհետևելու, ապատեղեկատվություն արտատպելու հետևանքով հայաստանյան լրատվական կայքերը Ադրբեջանի քարոզչության մասնա-

⁴¹ Нагапетян К. Покорно прошу вас. Мы прибыли сюда, чтобы войны больше не было. 18.06.2014. «<http://ru.apa.az/print/273678>»

⁴² «Ձեր նմանները խայտառակում են ռեսպուբլիկան». 18.06.2014: Պահպանված տարբերակը: Կայքի վրայից նյութը հեռացվել էր: <<https://www.evernote.com/shard/s8/sh/0de4a41a-71b7-4407-9179-dc37393b523f/9ca1d4361c4dd55f93374d97a8fc28cf>>

⁴³ Ինչպես է ադրբեջանական ապատեղեկատվությունը ներթափանցում Հայաստան. «<http://www.banman.am/2014/06/azerbaijan-fake-koryun-nahapetyan.html>»

գետների ձեռքում դառնում են գործիք: Ադրբեջանական քարոզչական թեզերի արտատպումը լրջորեն ուժեղացնում է դրանց ազդեցությունը, քանի որ դրանց դրույթները լեզվափոխանակում են հայաստանյան հարթակների կողմից:

Քարոզչության նպատակներից մեկը հակառակորդի հասարակության վրա ազդեցություն ունենալն է, բարոյալքման մթնոլորտ ստեղծելը, ցանկացած թեզ շրջանառության մեջ մտցնելը: Առանց ստուգելու տեղեկատվություն արտատպելով՝ հայաստանյան լրագրողներն իրենք են կատարում ադրբեջանական պետական քարոզչական աշխատանքը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ադրբեջանական մամուլը արցախյան հարցում գրեթե միշտ ուղղորդված ապատեղեկատվություն կամ քարոզչական նյութեր է տարածում, Հայաստանում դրանք արտատպելիս պետք է նշվի, որ ներկայացվածը չճշտված տեղեկատվություն է: Ավելին, դրա հիման վրա վերլուծություն կամ ինչ-որ ենթադրություններ անել ընդհանրապես չի կարելի:

Հայաստանյան լրատվամիջոցներում հաճախ կարելի է հանդիպել նյութերի, որտեղ լրագրողը գրում է՝ «Ինչպես հայտնում է ԱՊԱ-ն...»՝ չնշելով անգամ, որ ԱՊԱ-ն ադրբեջանական գործակալություն է, ինչն ընթերցողը պարտավոր չէ իմանալ: Եվ ստեղծվում է իրավիճակ, երբ հայաստանյան լրատվամիջոցը փաստացի հաստատում է ադրբեջանական լրատվամիջոցի տարածած տեղեկատվությունը:

Եվս մեկ օրինակ, որը վերաբերում է ադրբեջանական լրատվամիջոցների նյութերի առանց ֆիլտրելու, ստուգելու, մեկնաբանելու վերահրապարակելուն: Մի կողմից՝ նման վարվելակերպը բերում է նրան, որ մեծ քանակությամբ ապատեղեկատվություն է ներթափանցում հայաստանյան լրատվական դաշտ, մյուս կողմից՝ ավելի վտանգավոր խնդիրը ադրբեջանական հակահայկական քարոզչության վերարտադրությունն ու տարածումն է հայաստանյան հասարակության մեջ:

Նման դեպք եղավ 2013թ. հուլիսի 22-ին, երբ mamul.am կայքը վերարտադրեց armenia.az հայալեզու ադրբեջանական քարոզչական կայքի նյութը. «Զորահանդեսը ցուցադրեց ադրբեջանական բանակի ուժը». Իլիամ Ալիև⁴⁴: Տվյալ նյութը Իլիամ Ալիևի՝ անմիջականորեն հայաստանյան հասարակությանն ուղղված քարոզչական ելույթ էր, որը բառացիորեն մեջբերվել էր հայաստանյան կայքի կողմից:

Բացի այդ, նյութի վերջում ակտիվ հղում էր արվել աղբյուրին՝ Իլիամ Ալիևի պաշտոնական կայքի այն էջին, որտեղ տեղադրված էր տվյալ ելույթը: Փաստորեն, հայկական կայքը մեկ նյութում բոլոր հնարավոր միջոցներով դարձել էր ադրբեջանական պաշտոնական քարոզչության տարածողը:

Սրանք երկու վառ օրինակներ են, սակայն այսպիսի դեպքեր բավական հաճախ են կրկնվում: Նման մոտեցումները գուցե աշխատում են ի շահ որոշ լրատվամիջոցների, սակայն հասարակության տեսանկյունից առնվազն մտահոգիչ երևույթներ են: Հայաստանի լրատվամիջոցները պետք է հաշվի առնեն մի քանի հանգամանք.

ա. Արցախի հետ կապված՝ ադրբեջանական լրատվամիջոցների տարածած բոլոր հայտարարությունները պետք է ընդունել որպես կարծիք, ոչ թե փաստ, և պետք է պարտադիր ստուգել տեղեկատվությունը:

բ. Տեղեկատվությունը պետք է ստուգել մի քանի աղբյուրից:

գ. Նման դեպքերում կարելի է պատվիրակության անդամների հետ նախապես պայմանավորվել տեղեկատվություն տրամադրելու մասին:

Հայաստանյան լրատվամիջոցների՝ ադրբեջանական քարոզչության հետ կապված խնդիրներն առաջանում են ոչ միայն դասական լրագրության կանոններին չհետևելու պատճառով, այլև այն դեպքում, երբ լրատվամիջոցի խմբագրության հիմնական

⁴⁴ «Զորահանդեսը ցուցադրեց ադրբեջանական բանակի ուժը». Իլիամ Ալիև, 12.07.2013: Պահպանված տարբերակը: Կայքի վրայից նյութը հեռացվել էր:

աշխատանքային սկզբունքը տնտեսական շահն է և ընթերցողին բոլոր միջոցներով դեպի կայք բերելը:

Բերենք նման օրինակ, որը վերաբերում է արհեստական տագնապ ստեղծելուն: «Հայելի» ակումբը հուլիսի 14-ին իր կայքում նյութ էր տեղադրել «Ադրբեջանը պատերազմ է հայտարարում» վերնագրով⁴⁵: Տեքստից պարզ է դառնում, որ խոսքը միայն հերթական սպառնալիքի մասին է, որը տարածել է Ադրբեջանի արդեն նախկին պաշտպանության նախարար Սաֆար Աբիևը: Սաֆար Աբիևը տարիներ շարունակ հայտնի էր որպես հայերին վերջնագրեր տարածող պաշտոնյա: Եթե լրագրողը տեղյակ չէ, ապա խմբագիրը պետք է տեղյակ լինի այս հանգամանքին: Բայց խնդիրն իրականում ավելի լուրջ է, քանի որ լրատվամիջոցն ակնհայտորեն դիմում է մեքենայության, ստեղծում է խուճապի վտանգ՝ լավ իմանալով, որ ընթերցողի վրա մեծ տպավորություն են թողնում վերնագրերը: Հաշվի առնելով նաև սահմանում տիրող լարված իրավիճակը՝ պարզ է դառնում, որ լրատվամիջոցը այցելությունների խնդիր է լուծում՝ ակնհայտորեն սադրիչ դեր կատարելով:

Հայաստանյան լրագրողների և խմբագիրների մի մասի ոչ պրոֆեսիոնալ աշխատանքը նպաստում է ադրբեջանական քարոզչական մեքենայի գործունեությանը: Մյուս կողմից՝ Ադրբեջանը երկիր է, որտեղ իշխանությունները վերջնականորեն ճնշել են խոսքի ազատությունը, ողջ լրատվական դաշտը վերահսկելի են դարձրել նախագահի աշխատակազմի կողմից, ինչն ավելի վերահսկելի է դարձնում տեղեկատվական դաշտը՝ հայկական ազդեցությունները կանխելու համար: Ահա թե ինչու հայաստանյան լրատվամիջոցների պատասխանատվությունը աճում է, և լրագրողներն ու խմբագիրները պարտավոր են սխալներ թույլ չտալ՝ Ադրբեջանի քարոզչական մեքենայի աջակիցները չդառնալու համար:

⁴⁵ Ադրբեջանը պատերազմ է հայտարարում, 14.07.2014: Պահպանված տարբերակը: Կայքից նյութը հեռացվել էր: «<https://www.evernote.com/shard/s8/sh/32b32901-23e6-4f22-a017-8cc3cec80e11/94779512b6623586cc6b6b88099d0afa>»

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԹՎԵՐՈՎ

Տիգրան Հարությունյան

2000-ական թվականներից Հարավային Կովկասի երեք երկրներում սկսեցին բարեփոխել գիտության համակարգը, որոնք Խորհրդային Միության փլուզումից հետո մեծ մասամբ շարունակում էին առաջնորդվել Խորհրդային գիտակազմակերպչական ավանդույթներով:

Բարեփոխումները երեք երկրներում ընթանում են տարբեր ուղղություններով և արագությամբ:

2007-ին ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կազմում ստեղծվեց Գիտության պետական կոմիտեն⁴⁶, որը Հայաստանում գիտական քաղաքականություն մշակող և իրականացնող, ինչպես նաև գիտական համակարգը ֆինանսավորող պետական մարմինն է: Հայաստանն ընտրել է գիտության բարեփոխումների համակցված տարբերակ՝ ներդնելով աշխարհի տարբեր երկրների հաջողված փորձը (հիմնական ուղղություն ընտրելով եվրոպական գիտակազմակերպչական փորձը):

2010 թվականին ընդունվել է ՀՀ գիտության զարգացման ռազմավարությունը, 2011-ին՝ «Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի մասին» ՀՀ օրենքը: Մինչ այդ՝ 2006 թվականից Հայաստանում նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացման և ներդրման քաղաքականությունն իրականացնում էր ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը:

Վրաստանում 2010 թվականից գիտության և տեխնոլոգիաների ոլորտում պետական քաղաքականությունն իրականացնում է Շոթա Ռուսթավելու անվան գիտության ազգային ֆոնդը, իսկ Վրաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան լուծարվել է՝ դառնալով գիտության քաղաքականության ոլորտում Խորհրդատվական մարմին: Ակադեմիայի կազմում գործող բոլոր ինս-

⁴⁶ Գիտության պետական կոմիտե. “<http://scs.am/>”

տիտուտները միացվեցին բուհերին: Վրաստանը ընտրեց գիտության կազմակերպման ամերիկյան ուղղությունը (գիտության բարեփոխումների ռազմավարությունը բաց աղբյուրներում բացակայում է):

Ադրբեջանում գիտության ֆինանսավորումը հիմնականում իրականացնում է Ֆինանսների նախարարությունը: 2003 թվականից գիտության ոլորտի կառավարումն իրականացնում է Ադրբեջանի ԳԱԱ-ն: Տնտեսական զարգացման նախարարությունն էլ մասնակցում է նորարարական, գիտական և տեխնոլոգիաների զարգացման քաղաքականության մշակմանը: Առայժմ չկա գիտության և նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացման առաջնությունները որոշող միասնական պետական մարմին: Ադրբեջանում մինչ այժմ գիտության մասին օրենք ընդունված չէ: Այնտեղ գիտության ոլորտը կարգավորվում է մի քանի փաստաթղթերով՝ 2003 թ. ընդունված «Տեղեկատվական և հաղորդակցության տեխնոլոգիաների զարգացման ռազմավարությամբ», 2005 թ. ընդունված «Տարածաշրջանային նորարարական գոտու ստեղծման ծրագրով» և «Վառելիքաէներգետիկ համակարգի զարգացման պետական ծրագրով»:

Ադրբեջանում ընթացող գիտության բարեփոխումները նույնպես կրում են համակցված բնույթ, և կիրառվում է տարբեր երկրների փորձը (գիտության բարեփոխումների ռազմավարությունը, ինչպես Վրաստանի դեպքում, բաց աղբյուրներում բացակայում է): Գիտության բարեփոխումների ընթացքը և դրանց արդյունքներն ավելի լավ պատկերացնելու ընդունված ուղիներից մեկը գիտաշխատողների արդյունքների գիտաչափական տվյալների համեմատումն է:

Գիտության ոլորտում աշխարհում ամենահամապարփակ տեղեկատվական շտեմարանը համարվում է *Elsevier*⁴⁷ հրատարակչական կորպորացիայի կողմից ստեղծված *Scopus*⁴⁸ գիտաչափական-տեղեկատվական բազան:

⁴⁷ Elsevier. “<http://www.elsevier.com/>”

⁴⁸ Elsevier: Scopus. “<http://www.elsevier.com/online-tools/scopus>”

Այն տրամադրում է հոդվածների, հղումների, գրախոսվող գրականությանը հետևելու և վերլուծելու նորարարական գործիքներ: Ներառում է առավել համապարփակ ակնարկ աշխարհի գիտական արտադրանքի մասին տարբեր ոլորտներում՝ բնական և հումանիտար գիտությունների, տեխնոլոգիաների, բժշկության, հասարակական գիտությունների, արվեստի և այլն:

1996 թվականից Scopus-ը տրամադրում է տեղեկություններ աշխարհում տպագրվող հազարավոր գիտական ամսագրերում տեղ գտած հոդվածների և գրախոսվող գրականության վերաբերյալ: Ներկայումս այդ ցուցակում ընդգրկված են 5000 հրատարակչություններում տպագրվող 18 000 գիտական ամսագրեր: Scopus-ի գիտաչափական գործիքներին ծանոթանալու և առավել մանրամասն տեղեկություններ ստանալու համար անհրաժեշտ է համապատասխան գրանցում, սակայն տրամադրվում է նաև բաց տեղեկատվություն, որը նույնպես պակաս հետաքրքիր չէ:

*SCImago Journal & Country Rank (SJR)*⁴⁹ տեղեկատվական պորտալում հնարավոր է ծանոթանալ ինչպես ամսագրերին, այնպես էլ առանձին երկրներին վերաբերող գիտաչափական տվյալներին: SJR-ը հնարավորություն է տալիս պարզելու, թե քանի հոդված է տպագրվել, որ ոլորտներին վերաբերող, քանի հղում է եղել այդ հոդվածներին, քանի հոդված է տպագրվել միջազգային համագործակցությամբ և այլն:

Գիտական արտադրանքի մասին կարելի է դատել SJR-ի կողմից տրամադրվող տվյալներից:

Գիտության բարեփոխումների արդյունավետության մասին կարծիք կազմելու համար ճիշտ է դիտարկել բարեփոխումների մեկնարկից սկսած՝ 2008-2012 թթ. գիտաչափական տվյալների թվային փոփոխության դինամիկան:

Որոշ քանակական և որակական տվյալներ, ըստ երկրների, ներկայացված են աղյուսակների տեսքով:

⁴⁹ Scimago Journal and Country Rank. “<http://www.scimagojr.com/>”

Աղյուսակ 1. Հայաստան*

Թ/Թ	Հոդ.	Հղման ներթակա հոդ.	Հոդ.	Ինքնահոդ.	Հոդ./հոդ.	Հոդ. - Ինքնահոդ/ հոդ.	Հղումով Հոդ.	Առանց իդ. հոդ.	Միջազգ. համագործ. %	Աշխարհ. %
2008	594	589	6419	1116	10.86	8.928	392	202	53,87	0,03
2009	672	660	4591	859	6.832	5.554	431	241	50,45	0,03
2010	779	763	4861	1255	6.240	4.629	477	302	52,37	0,03
2011	971	942	5265	1091	5.422	4.299	468	503	50,57	0,04
2012	1114	1053	7421	920	6.662	5.836	536	578	59,25	0,04

* Աղյուսակում ներկայացված թվերը 2015 թվականի ապրիլի դրությամբ են:

Աղյուսակում ներկայացված տվյալներից հետևում է, որ վերջին հինգ տարում Հայաստանում աշխատող գիտաշխատողների հեղինակությամբ կամ համահեղինակությամբ հոդվածների թիվը կրկնապատկվել է, ավելացել է միջազգային համագործակցության արդյունքում տպագրվող հոդվածների թիվը, մեծացել է մասնաբաժինը Scopus-ի կողմից ներկայացված՝ ամբողջ աշխարհում տպված հոդվածների մեջ: Բարձր է նաև հղումների բացարձակ թիվը:

Աղյուսակում ներկայացված որոշ տվյալների թվային արժեքները 2008-ից հետո նվազել են, մասնավորապես՝ հղումների և ինքնահղումների թիվը, հղումների և ինքնահղումների հարաբերությունը հոդվածների թվին, հղումով և ինքնահղումով հոդվածների թիվը, իսկ առանց հղումների հոդվածների թիվը աճել է:

Այս երևույթը բացատրվում է նրանով, որ տվյալները սկսում են ամբողջական դառնալ միայն 4-5 տարի հետո: Քանի որ հոդվածները նոր են տպագրվել, դրանց հղումները դեռ քիչ են, հետևաբար փոքր են նաև հղումներից կախված մյուս գիտաշափական տվյալների թվային արժեքները:

Աղյուսակ 2. Վրաստան*

Թ/Թ	Հոդ.	Հոման նթական հոդ.	Հո.	Ինքնահո.	Հո./հոդ.	Հո. - Ինքնահո/ հոդ.	Հորմով Հոդ.	Ատանց հո. հոդ.	Միջագո. համագործ. %	Աշխարհ. %
2008	542	510	4386	731	8.092	6.744	357	185	57.87	0,03
2009	659	617	3506	492	5.320	4.574	438	221	57.21	0,03
2010	621	581	4516	823	7.272	5.947	384	237	59.42	0,03
2011	853	753	4556	784	5.341	4.422	428	425	52.17	0,03
2012	940	831	7207	625	7.667	7.002	241	499	57.23	0,04

* Աղյուսակում ներկայացված թվերը 2015 թվականի ապրիլի դրությամբ են:

Վրաստանի դեպքում պատկերն այլ է: Այնտեղ իրականացվող գիտության բարեփոխումները շոկային բնույթ կրեցին, քանի որ կտրուկ անցում կատարվեց գիտության կառավարման Եվրոպական համակարգին ավելի մոտ խորհրդային համակարգից դեպի Ամերիկյան համակարգ:

Ներկայացված տվյալներից երևում է, որ տպագրվող հոդվածների թիվն աճում է, բայց՝ դանդաղ: Միջազգային համագործակցությունը վերջին հինգ տարիներին մնում է նույն մակարդակի վրա: Չի փոխվում նաև մասնաբաժինը աշխարհում տպագրվող հոդվածների ընդհանուր թվում: Հղումների բացարձակ թիվը մոտ 35%-ով գիջում է հայ հեղինակների հոդվածների հղումներին:

Աղյուսակ 3. Աղբբեջան*

Թ/Թ	Հոդ.	Հղման ենթակա հոդ.	Հղ.	Ինքնատի.	Հղ./հոդ.	Հղ. - Ինքնատի/ հոդ.	Հղումով Հոդ.	Ատանց իդ. հոդ.	Միջազգ. համագործ. %	Աշխարհ. %
2008	552	546	2248	381	4.072	3.382	203	349	30.43	0,03
2009	772	759	1515	430	1.962	1.405	287	485	30.96	0,03
2010	786	772	2319	589	2.950	2.201	304	482	37.28	0,03
2011	891	863	2220	387	2.492	2.057	280	611	37.82	0,04
2012	1002	968	3389	314	3.382	3.069	278	724	39.82	0,04

* Աղյուսակում ներկայացված թվերը 2015 թվականի ապրիլի դրությամբ են:

Scopus-ի տրամադրած տվյալներից երևում է, որ Ադրբեջանում իրականացվող գիտության բարեփոխումները նույնպես որոշակի արդյունք տալիս են, ինչի հիմքում, սակայն, մեծմասամբ ընկած է ֆինանսավորման ծավալների աճը:

Ավելացել է տպագրվող հոդվածների թիվը: Ակտիվացել է նաև միջազգային համագործակցությունը: Չի փոխվել Ադրբեջանի գիտաշխատողների հեղինակած հոդվածների մասնաբաժինը աշխարհում տպագրված հոդվածների ընդհանուր թվի մեջ:

Բերված տվյալներից կարող ենք դատել, որ ադրբեջանցի հեղինակների հոդվածների հղումների թիվը մոտ երեք անգամ զիջում է հայ հեղինակների հոդվածների հղումների թվին:

Երեք երկրների գիտության բարեփոխումների ընթացքը և գիտնականների աշխատանքների արդյունավետությունն ավելի ամբողջացնելու համար հարկ է անդրադարձ կատարել նաև այլ տվյալների, որոնք բացակայում են Scopus-ի բաց շտեմարանում: Մասնավորապես, գիտության պետական ֆինանսավորման ծավալները բացարձակ թվերով և ՀՆԱ-ի մասնաբաժնով, ինչպես նաև գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մեջ ընդգրկված մարդկանց թիվը այս երեք երկրներում և մեկ միլիոն բնակչի հաշվով տպագրված հոդվածների թիվը:

Աղյուսակ 4^{50*}

2012	ՀՆԱ ⁵¹	Գիտ. ՀՆԱ %	Բացարձակ գումարը	Գիտաշխատողների քանակը	Ֆինանսավորման ծավալը մեկ գիտաշխատողի հաշվով	Հոդվածների թիվը մեկ մլն բնակչի հաշվով
Հայաստան	9951 մլն	0,27%	26.87 մլն	6926	3880	365.34
Ադրբեջան	66600 մլն	0,2%	133.2 մլն	22500	5920	101.87
Վրաստան ⁵²	15750 մլն	0,4%	63 մլն	3200	19687	188.37

* Աղյուսակում ներկայացված թվերը 2015 թվականի ապրիլի դրությամբ են:

⁵⁰ Տվյալները վերցված են՝ <http://www.increast.eu/en/1270.php>.

⁵¹ Տվյալները վերցված են՝ <http://data.worldbank.org/country>.

⁵² Վրաստանի դեպքում գիտաշխատողների թիվը և ֆինանսավորման ծավալները այնքան էլ վստահելի չեն:

Աղյուսակում բերված գումարները հաշվված են ԱՄՆ դոլարով և հաշվի չեն առնված միջազգային, միջպետական և այլ՝ մասնավոր, դրամաշնորհային ծրագրերով ստացված գումարները: Վերջին աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ չնայած Հայաստանում գիտությանը տրամադրվող գումարները ծավալով ամենափոքրն են, սակայն ավելի արդյունավետ են ծախսվում և ստացված գիտական արդյունքը, հարևանների հետ համեմատած, ամենաբարձրն է, ինչը վկայում է վերջին հինգ տարիներին Հայաստանում ընթացող բարեփոխումների դրական ընթացքի մասին: Եվ Վրաստանը, և՛ Ադրբեջանը զիջում են Հայաստանին գիտության ոլորտում ծախսերի արդյունավետությամբ և տված գիտական արդյունքի քանակով ու որակով:

**ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԳԻՏԱՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒԺԻ
ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԵՎ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ
ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ**

Արեստակես Սիմավորյան

Սփյուռք ունեցող երկրներին բնորոշ է համազգային ներուժի համախմբումը հայրենի պետության հովանու ներքո: Նման քաղաքականությունը պայմանավորված է մի շարք նկատառումներով, որոնցից առաջին հերթին արժե հիշատակել հետևյալ երկուսը: Նախ՝ հայրենիքի շուրջ արտերկրի նշանավոր անհատների, կազմակերպությունների, կապիտալի և այլնի համախմբումը լուրջ հիմք է սփյուռքում ազգային ինքնագիտակցության պահպանման և ամրապնդման համար, որի գերնպատակը օտար միջավայրում ուժացման սպառնալիքին արդյունավետ դիմագրավելն է: Երկրորդ կարևոր նկատառումը համազգային խնդիրների լուծման ուղղությամբ հայրենիքի և սփյուռքի ջանքերի համատեղումն է: Հայրենիք-սփյուռք համակարգված փոխգործակցությունն այնքան մեծ նշանակություն ունի ընդհանուր խնդիրների լուծման համար պայքարում, որ մի շարք երկրներում այն բարձրացված է պետական քաղաքականության մակարդակի:

Հիշյալ և այլ նկատառումներից ելնելով՝ Հայաստանի Հանրապետությունը միշտ էլ գնացել է սփյուռքի հետ համագործակցությունը խորացնելու ճանապարհով: Այն իր դրսևորումը ստացել է Հայաստանի պետական կառավարման համակարգում սփյուռքահայ գործիչներին ընդգրկելու, սփյուռքահայ գիտնականներին հայաստանյան գիտակրթական հաստատությունների կողմից իրականացվող ծրագրերին մասնակից դարձնելու և այլ ձևերով: Հայրենիք-սփյուռք փոխգործակցության կարևորագույն ասպարեզ է գիտական և ընդհանրապես մտավոր գործունեության բնագավառը: Այս ոլորտում համակարգված աշխատանքը կարող է էապես մեծացնել հայության մտավոր ներուժը և նպաստել Հայաստանի ու սփյուռքի առջև ծառայած մարտահրավերների դեմ պայքարի արդյունավետությանը:

Մտավոր գործունեության բնագավառում սփյուռքի հետ փոխգործակցությունը կարող է արդյունավետ լինել միայն գիտական

հիմքերի վրա դրված լինելու պարագայում: Այս ասպարեզում գիտական հետազոտությունների և ուսումնասիրությունների հիմնական խնդիրն է գիտության ոլորտում համազգային ներուժի բացահայտումը և արդյունավետ համագործակցության ուղիների վերհանումը: Այս գիտակցությամբ են պայմանավորված վերջին շրջանում ՀՀ պետական կառավարման մարմինների կողմից գործադրվող համապատասխան ջանքերը, որոնցից արժե հիշատակել հետևյալները.

- ՀՀ սփյուռքի նախարարության ջանքերով և այլ կառույցների հետ համագործակցությամբ կազմակերպված տարբեր մասնագիտությունների գծով (բժիշկներ, ճարտարապետներ, իրավաբաններ, քաղաքագետներ, հայագետներ և այլն) կազմակերպված համահայկական համաժողովները,
- 2009թ. մայիսի 7-ին ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատված «Հայ գիտնականների ներուժի համախմբման ծրագիրը», որի իրականացման մեջ ներգրավված են ինչպես ՀՀ կառավարական գերատեսչությունները (ՀՀ սփյուռքի նախարարություն, ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն, ՀՀ ԿԳՆ ԳՊԿ), այնպես էլ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան⁵³:
- ՀՀ պետական գերատեսչությունների (մասնավորապես՝ Սփյուռքի նախարարության) պատվերով սփյուռքի մտավոր ներուժի բացահայտման ուղղությամբ իրականացվող գիտական հետազոտությունները:

Հայության մեծ մասի հետ մեկտեղ՝ նրա մտավոր ռեսուրսների զգալի մասը նույնպես գտնվում է ՀՀ և ԼՂՀ սահմաններից դուրս: Արտերկրում հայ մտավորականներն իրենց գործունեությունը ծավալում են ինչպես իրենց երկրների ակադեմիական կառույցների և «ուղեղային կենտրոնների», այնպես էլ հայկական կառույցների շրջանակներում: Ըստ այդմ՝ սփյուռքի գիտավերլուծական ներուժը կարելի է բաժանել երկու մակարդակի՝ անհատական և ինստիտուցիոնալ:

⁵³ Տե՛ս ՀՀ կառավարության որոշումը Հայ գիտնականների ներուժի համախմբման ծրագիրը հաստատելու մասին (30.04.2009 N 459-Ն): ”<https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/16059/>”

Անհատական մակարդակ

Անհատական մակարդակում գտնվում են արտերկրի ակադեմիական կառույցներում և «ուղեղային կենտրոններում» աշխատող ազգությամբ հայ մասնագետները: Բնակվելով աշխարհի տարբեր, այդ թվում նաև առաջատար երկրներում՝ հայազգի մտավորականության ներկայացուցիչներն ընդգրկված են այդ երկրների գիտական և վերլուծական կառույցների գործունեության մեջ:

Աղյուսակ 1. Հումանիտար ոլորտի հայ մասնագետները՝ ըստ երկրների⁵⁴

Ռուսաստանի Դաշնություն	Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ	Այլ երկրներ
250	130	138
տնտեսագիտություն (48)	քաղաքագիտություն (38)	քաղաքագիտություն (34)
պատմություն (32)	պատմություն (31)	պատմություն (32)
փիլիսոփայություն (31)	տնտեսագիտություն (19)	տնտեսագիտություն (18)
իրավաբանություն (19)	իրավաբանություն (19)	բանասիրություն (8)

Նրանք կարևոր դերակատարում ունեն ԱՄՆ, Ռուսաստանի, եվրոպական և ԱՊՀ երկրների հետազոտական և ակադեմիական կառույցներում, ինչպես նաև գործնական քաղաքականության վրա անմիջական ազդեցություն ունեցող վերլուծական կառույցներում՝ «ուղեղային կենտրոններում»: Նրանցից շատերը զգալի հաջողությունների են հասել: Օրինակ՝ կարելի է վկայակոչել ԱՄՆ Քարնեգիի հիմնադրամի նախագահ Վարդան Գրեգորյանին, Բարուխի քոլեջի դեկան Երվանդ Աբրահամյանին, Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտի (MIT) պրոֆեսոր Տա-

⁵⁴ Մասնագետները հաշվառվել են «Սփյուռքի գիտավերլուծական հանրությունը. կազմակերպչական խնդիրներ և համագործակցության հեռանկարներ» (հեղ. Սիմավորյան Ա., Հարությունյան Գ., Հովյան Վ., Ղանալանյան Տ., Երեվան, 2013) հետազոտության շրջանակներում:

րոն Աջեմօղլուին, ՌԴ ԳԱ համաշխարհային պատմության ինստիտուտի տնօրեն Ալեքսանդր Չուբարյանին և այլն:

Արտերկրի հայության մտավոր ներուժը (թե՛ ակադեմիական և թե՛ փորձագիտական ոլորտներում) արդյունավետ օգտագործվելու պարագայում կարող է զգալի օգուտներ բերել թե՛ Հայաստանին, թե՛ սփյուռքին: Լինելով աշխարհի առաջատար տերությունների գիտական և փորձագիտական հանրությունների մի մասը՝ արտերկրի հայ մտավորականները շատ ավելի լավ են տեղեկացված իրենց երկրներում տիրող քաղաքական իրավիճակին, ներքին և արտաքին քաղաքական գործընթացներին և դրանց միտումներին, իշխանությունների և ընդդիմության տրամադրություններին և այլն, ինչը եթե ոչ անմիջականորեն, ապա միջնորդավորված կերպով անդրադառնում է մեր տարածաշրջանում տիրող քաղաքական իրավիճակի, այդ թվում նաև Հայաստանի տարածաշրջանային դրության վրա:

Նրանցից շատերը համաշխարհային գործընթացներից, աշխարհի այս կամ այն տարածաշրջանում կամ երկրում տեղի ունեցող կամ սպասվելիք իրադարձություններից տեղեկացված լինելու շատ ավելի լայն հնարավորություններ և հասանելիություն ունեն, քան հայաստանյան գիտական կամ փորձագիտական շրջանակները: Իսկ ներկայիս գլոբալացման պայմաններում աշխարհի տարբեր կետերում տեղի ունեցող իրադարձությունները, իսկ համաշխարհային գործընթացները՝ առավել ևս, չեն կարող չազդել նաև ՀՀ քաղաքական, տնտեսական և այլ ոլորտների դրության վրա:

Սփյուռքահայ գիտնականներն ու փորձագետները հանդիսանում են իրենց երկրների գիտական և փորձագիտական մշակույթի ու փորձի (ամերիկյան, ռուսական, եվրոպական և այլն) կրողներն են, ինչի փոխառումը կամ ներմուծումը Հայաստան կարող է զգալիորեն հարստացնել տեղի գիտական և փորձագիտական մշակույթն ու փորձը՝ էապես մեծացնելով հայաստանյան՝ նոր ձևավորվող փորձագիտական դպրոցի մտավոր կարողությունները:

Անհատական մակարդակով արտերկրի հայության մտավոր ներուժը ողջ հայության խնդիրների լուծմանը ծառայեցնելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել արդի պայմաններին բնորոշ երկու իրողություն: Դրանք են.

- Արտերկրում ինտելեկտուալ ոլորտում բարձր դիրքի հասած հայազգի մտավորականները կտրված են համայնքային կյանքից՝ գրեթե ամբողջությամբ և անմիջականորեն ինտեգրված լինելով տվյալ երկրի հասարակության մեջ: Նրանց մտավոր գործունեության արդյունքները կարծես թե լիովին ի սպաս են դրվում այդ երկրների պետական-քաղաքական կառույցներին՝ ծառայեցվելով վերջիններիս ազգային շահերին:
- Մեր օրերում նրանց զանգվածային հայրենադարձությունը՝ վերադարձը և բնակությունը Հայաստանում, իրատեսական չէ՝ հաշվի առնելով մի կողմից նրանց խորը ինտեգրվածությունը իրենց երկրների կյանքում, իսկ մյուս կողմից՝ ՀՀ ոչ այնքան բարենպաստ պայմանները:
- Մեր օրերում համաշխարհային մակարդակով առկա նոր իրողությունները ենթադրում են հայության ներուժի համախմբման ավանդական ձևերին ու եղանակներին նորերի ավելացում⁵⁵: Տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական միջոցների զարգացմամբ պայմանավորված՝ ցանցային կառույցների՝ գնալով աճող դերը հանրային կյանքում հարկադրում է Հայաստանի երրորդ հանրապետության պատկան մարմիններին գործնական կյանքում կիրառել սփյուռքի ներուժի համախմբման և արդյունավետ օգտագործման համապատասխան մեխանիզմներ:

Սույն իրողությունները հաշվի առնելով՝ նպատակահարմար է շեշտը դնել արտերկրի հայ գիտնականների և փորձագետ-վերլուծաբանների հետ հեռավար աշխատանքի վրա, ինչը կարող է ստանալ դրսևորման հետևյալ ձևերը.

⁵⁵ Հայաստանի Հանրապետությունը իր ձևավորումից (1918թ.) ի վեր վարել է հայրենիքի հովանու ներքո հայության մտավոր ներուժի համախմբման և ազգային շահերին ծառայեցնելու քաղաքականություն: Այդ նպատակով են թե՛ առաջին և թե՛ երկրորդ հանրապետություններում կազմակերպվել արտերկրում բնակվող հայկական մտավոր, քաղաքական, գինվորական և այլ շրջանակների ներկայացուցիչների «հայրենադարձության» ծրագրեր: Օրինակ՝ 1920-ական թթ. Ալ. Մյասնիկյանի կողմից իրականացված արտերկրի հայկական մտավորական ռեսուրսների մի մասի վերադարձը նորաստեղծ Խորհրդային Հայաստան և նրանց մեծ ավանդը վերջինիս զարգացման գործում այդ քաղաքականության ամենավաղ դրսևորումներից է:

Անհատական հետազոտությունների պատվիրում: Հայաստանի և հայության համար հետաքրքրություն ներկայացնող թեմաներով կարելի է բարձրորակ հետազոտություններ պատվիրել սփյուռքի ներկայացուցիչ հայ փորձագետներին:

Կոլեկտիվ հետազոտությունների պատվիրում: Նման թեմաներով կարելի է պատվիրել նաև կոլեկտիվ հետազոտություններ, որոնցում ընդգրկված կլինեն սփյուռքի մեկից ավելի փորձագետներ և գիտնականներ: Այս կերպ, ըստ էության, կձևավորվեն սփյուռքի հայ փորձագետների աշխատանքային խմբեր: Կարող են կատարվել նաև կոլեկտիվ հետազոտություններ՝ դրանցում ներգրավելով սփյուռքահայ և հայաստանաբնակ մասնագետների:

Տարբեր ձևաչափերով հանդիպում-քննարկումների կազմակերպում: Կոնկրետ խնդիրների շուրջ (Ղարաբաղյան հիմնահարց, հայ-թուրքական հարաբերություններ, Հայաստանի զարգացման ռազմավարություն և այլն) կարելի է Հայաստանի և սփյուռքի գիտնականների ու փորձագետների մասնակցությամբ պարբերաբար կազմակերպել գիտաժողովներ, սեմինարներ, կլոր սեղաններ և այլ ձևաչափերով հանդիպում-քննարկումներ: Նպատակահարմար է լայնորեն կիրառել ժամանակակից հեռահաղորդակցության միջոցների հնարավորությունները (օրինակ՝ առցանց դասախոսությունների, գիտաժողովների և այլնի կազմակերպում):

Արտերկրի հայ գիտնականների և փորձագիտական հանրության հետ հեռավար աշխատանքի դյուրացումը և արդյունավետության բարձրացումն անխուսափելիորեն ենթադրում են նաև ինստիտուցիոնալ կառույցների ստեղծում, որոնց ամբողջությունը պետք է ունենա ցանցային նկարագիր: Ըստ այդմ՝ նպատակահարմար է տարբեր երկրներում (ԱՄՆ, Ռուսաստան, Ֆրանսիա և այլն) հասարակական կազմակերպությունների կարգավիճակով ստեղծել հայ փորձագետների միություններ: Ակնհայտ է, որ նման կառույցների հետ աշխատանքն ավելի մեծ արդյունավետություն կարող է գրանցել, քան առանձին անհատ փորձագետներինը:

2012թ. Հայաստանում ստեղծված Հայկական հետազոտությունների ցանցային ինստիտուտը (ՀՀՑԻ - Armenian Research Network Institute) կարելի է դիտել որպես այս ուղղությամբ կատարված առաջին քայլ: Առաջին փուլում այս ինստիտուտը ցանցային կազմակերպչական մեթոդների կիրառմամբ պետք է ձևավորի ազգային փորձագիտական հանրություն⁵⁶:

Ինստիտուցիոնալ մակարդակ

Որպես մտավոր գործունեությամբ զբաղվող ինստիտուտների սփյուռքում հիմնականում հանդես են գալիս հայագիտական կենտրոնները, որոնց թիվը ներկայումս հաշվվում է տասնյակներով (Զորյան ինստիտուտ, Հայկազյան համալսարան, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանություն և այլն):

Աղյուսակ 2. Հայագիտական կենտրոնների քանակը՝ ըստ երկրների⁵⁷

Ամերիկա մայրցամաք	Եվրոպա	Հետխորհրդային պետություններ	Մերձավոր արևելք
ԱՄՆ (31)	Ֆրանսիա (8)	Ռուսաստան (9)	Լիբանան (7)
Արգենտինա (4)	Իտալիա (5)	Վրաստան (3)	Իրան (3)
Բրազիլիա (1)	Ավստրիա (3)	Ուկրաինա (2)	Իսրայել (2)
Կանադա (1)	Լեհաստան (3)		Սիրիա (1)
	Մեծ Բրիտանիա (3)		Կիպրոս (1)
	Շվեյցարիա (2)		Եգիպտոս (1)
	Գերմանիա (2)		
	Բուլղարիա (1)		
	Բելգիա (1)		
	Ռումինիա (1)		

⁵⁶ Հարությունյան Գ., Սիմավորյան Ա., Հովյան Վ., Ղանալանյան Տ., Սփյուռքի գիտավերլուծական հանրությունը. կազմակերպչական խնդիրներ և համագործակցության հեռանկարներ, Երևան, 2013:

⁵⁷ Հայագիտական կենտրոնների մասին մանրամասն տե՛ս Սիմավորյան Ա., Հովյան Վ., Ղանալանյան Տ., Արտերկրի հայագիտական կենտրոնները. ներուժի գնահատում, Երևան, 2014:

Վերջիններս, միասին վերցրած, կազմում են հայագիտության բնագավառում արտերկրի հայկական հիմնական մտավոր ներուժը: Սփյուռքի հայագիտական կենտրոնները, ունենալով ընդհանուր հայագիտական թեմատիկ ուղղվածություն, այլ հատկանիշներով տարբերվում են միմյանցից: Օրինակ, ըստ գործունեության ձևի՝ դրանք ունեն գիտակրթական, հետազոտական, վերլուծական և այլ բնույթ, կամ տարբեր կարող են լինել դրանց ֆինանսավորման աղբյուրները: Ինչ վերաբերում է թեմատիկ ուղղվածությանը, ապա հարկ է նշել, որ հայագիտությունը լայն գիտական բնագավառ է և ունի իր ներքին ուղղություններն ու ճյուղավորումները: Հետևաբար ընդհանուր հայագիտական ուղղվածությունը բնավ չի նշանակում միօրինակություն հայագիտական կենտրոնների գործունեության թեմատիկայում: Որոշ կենտրոններ ունեն քաղաքական թեմատիկ ուղղվածություն, մյուսները՝ ազգագրական, սփյուռքագիտական և այլն: Միաժամանակ, ինչպիսին էլ լինեն հայագիտական կենտրոնների թեմատիկ ուղղությունները, հավասարապես մեծ է դրանց բոլորի կարևորությունը, քանի որ գործնական նշանակության տեսակետից հայագիտությունն իր ճյուղավորումներով «ազգ ձևավորող և պետականաստեղծ բնագավառ է»⁵⁸:

Անդրադառնալով ինստիտուցիոնալ մակարդակով սփյուռքի մտավոր ներուժի արդյունավետության բարձրացման խնդրին՝ նշենք, որ, ինչպես ասվեց վերը, խոսքը վերաբերում է հայագիտական կենտրոնների իրականացրած հետազոտությունների ոլորտներին: Այդ հետազոտություններն իրենց բնույթով և նշանակությամբ կարելի է բաժանել երեք մասի՝ ճանաչողական, քարոզչական և կիրառական: Ճանաչողական բնույթի հետազոտությունները կենտրոնանում են հիմնականում հայոց պատմության, հայ բանասիրության, հայկական մշակույթի, ազգագրության և այլ գիտական ուղղությունների տարաբնույթ խնդիրների վրա:

⁵⁸ Հարությունյան Գ., Հայագիտությունը՝ որպես «կրիտիկական ենթակառուցվածք», 21-րդ ԴԱԸ, 2013, № 6 (52), էջ 5:

Քարոզչական բնույթի հետազոտությունները հիմնականում գտնվում են ցեղասպանագիտության ոլորտում: Դրանց նպատակն է ինչպես հայությանը, այնպես էլ համաշխարհային հանրությանը ծանոթացնել Մեծ եղեռնի արհավիրքներին: Քարոզչական բնույթի հետազոտությունների մեջ, բացի ցեղասպանագիտական հետազոտություններից, որոշակի տեղ ունեն նաև Հայ դատի այլ խնդիրներին նվիրված ուսումնասիրությունները: Պետք է նշել, որ ճանաչողական և քարոզչական բնույթի հետազոտությունները, չնայած անմիջականորեն մեծ ազդեցություն չեն գործում գործնական քաղաքականության վրա, այնուամենայնիվ, նույնպես լիովին զուրկ չեն կիրառականությունից: Ճանաչողական բնույթի հետազոտությունների պարագայում կիրառականությունը կայանում է սփյուռքում հայ ինքնության, ազգային ինքնագիտակցության ու մշակույթի պահպանման և զարգացման մեջ:

Կարևորելով ճանաչողական և քարոզչական բնույթի հետազոտությունների նշանակությունը, որոնք գերակշռում են սփյուռքի հայագիտական կենտրոնների գործունեության մեջ, պետք է նշել, որ պակաս կարևոր չեն նաև կիրառական բնույթի հետազոտությունները, որոնց առայժմ բավարար տեղ չի տրվում: Կիրառական բնույթի հետազոտությունները նպատակահարմար է կենտրոնացնել այն հրատապ հիմնահարցերի վրա, որոնք ներկայումս ծառացած են ինչպես հայության, այնպես էլ ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի առջև: Այդ հետազոտությունների կիրառականությունը կլինի հայության, ինչպես նաև ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի առջև ծառացած ժամանակակից հրատապ հիմնախնդիրների լուծման գործնական ուղիների մշակումն ու առաջադրումը՝ նախապես վերհանելով այդ խնդիրների առաջացման պատճառներն ու հանգամանքները: Որպես հայության առջև ծառացած հիմնահարցեր՝ անհրաժեշտ ենք համարում կենտրոնանալ հետևյալ հիմնական խնդիրների վրա.

Հայ դատ: Այս ոլորտում հետազոտությունները նպատակահարմար է կենտրոնացնել Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և դատապարտման, պատճառված վնասի վերականգ-

նման, փոխհատուցման և այլ խնդիրների լուծման համար նպաստավոր քաղաքական, իրավական և այլ ուղիների մշակման վրա: **Հայաստանի ապաշրջափակում:** Այս հարցում նպատակահարմար է հետազոտությունների առարկա դարձնել Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից ՀՀ և ԼՂՀ շրջափակման վերացման համար պայքարում արդյունավետ ռազմավարության և մարտավարության մշակման, համարժեք մեթոդների ընտրության հարցերը: Արցախյան հիմնահարցի հայանպաստ լուծում: Այս ոլորտում խնդիրները նույնպես ընդգրկում են լայն շրջանակ՝ Ադրբեջանի ռազմատենչ քաղաքականության զսպումից մինչև Արցախի անկախության իրավական ճանաչում:

ՀՀ և ԼՂՀ զարգացման ծրագրեր⁵⁹: Խնդիրը վերաբերում է հայկական երկու հանրապետությունների սոցիալ-տնտեսական, գիտամշակութային, կրթական, ռազմական, ժողովրդագրական զարգացմանը, ինչպես նաև նրանց խոր ինտեգրմանը⁶⁰: Այս ոլորտը նույնպես ունի ռազմավարական նշանակություն, քանի որ առանց համապարփակ զարգացման և ինտեգրման մեր ժամանակներում լուրջ սպառնալիքի տակ կդրվի ՀՀ և ԼՂՀ անվտանգությունը:

Առաջին երեք հիմնախնդիրների ուղղությամբ հայագիտական կենտրոնները համագործակցության մեծ դաշտ ունեն սփյուռքի լոբբիստական կառույցների հետ: Մինչև այժմ վերջիններս Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և դատապարտման, Հայաստանի ապաշրջափակման, դարաբաղյան հակամարտության հայանպաստ կարգավորման համար պայքարում հիմնականում չեն օգտվել հայագիտական կենտրոնների գիտական աջակցությունից: Մինչդեռ այդ աջակցությունը կարող է էապես նպաստել նրանց պայքարի արդյունավետության բարձ-

⁵⁹ ՀՀ և ԼՂՀ զարգացման հիմնախնդիրներին անդրադարձ կատարելիս չպետք է մոռացության մատնվի նաև Ջավախքը, որը հայության աշխարհընկալումներում չպետք է տարբերվի Հայաստանի տարածաշրջաններից (Լոռի, Կոտայք, Գեղարքունիք և այլն):

⁶⁰ Խոր ինտեգրման վերջնանպատակը ՀՀ և ԼՂՀ միավորումն է մեկ պետական համակարգում, ինչին էլ պետք է միտված լինի մշակվող ծրագրերի տրամաբանությունը:

րացմանը: Լոբբիստական կառույցների և հայագիտական կենտրոնների համագործակցության արդյունքում վերջիններս կարող են վերաձվել սփյուռքի յուրահատուկ «ուղեղային կենտրոնների»՝ գիտականորեն սպասարկելով լոբբիստական կառույցների գործունեությունը:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ և ԼՂՀ զարգացման ծրագրերին, ապա այս հարցում համագործակցության մեծ տեղ կա հայաստանյան և արցախյան իշխանությունների, քաղաքական ուժերի, ինչպես նաև գիտական և վերլուծական կառույցների հետ:

Մյուս կողմից արտերկրի հայագիտական կենտրոնների առջև ծառայած ամենամեծ մարտահրավերը ֆինանսական միջոցների սղությունն է, որից էլ ածանցվում են այլ խնդիրներ: Ֆինանսական խնդիրների լուծմանն աջակցություն ակնկալվում է վերջիններիս կողմից Հայաստանի հետ համագործակցության ենթատեքստում: Հայաստանի Հանրապետությունն իր սուղ հնարավորություններով առ այսօր հնարավորին չափով ֆինանսապես աջակցել է արտերկրի հայագիտական կենտրոններին: Դա իր դրսևորումն է ստացել ՀՀ սփյուռքի նախարարության և արտերկրի հայագիտական կենտրոնների կողմից համատեղ իրականացված բազմաթիվ ծրագրերում: Սակայն ակնհայտ է, որ արտերկրի հայագիտական կենտրոնների ֆինանսական խնդիրների լուծումը մեծապես կապված է Հայաստանի տնտեսական զարգացման և, հետևաբար, վերջինիս ֆինանսական հնարավորությունների մեծացման հետ:

Հայաստանի և արտերկրի հայագիտական կենտրոնների միջև համագործակցության՝ ներկայումս հնարավոր եղանակներն են.

Մեթոդաբանական աջակցություն: Համագործակցության սույն ձևը վերաբերում է փոխադարձ աջակցությանը կուտակված փորձի փոխանակման միջոցով: Հայաստանի հայագիտական կենտրոններն իրենց երկարամյա աշխատանքի ընթացքում կարողացել են կուտակել հսկայական փորձ թե՛ հետազոտական աշխատանքի, թե՛ ուսումնական գործունեության, թե՛ գիտաուսումնական աշխատանքի կազմակերպման և թե՛ այլ բնագավառներում: Այդ փորձը կարող է ուսանելի լինել արտերկրի հա-

յագիտական կենտրոնների համար: Իհարկէ, խոսքը չի վերաբերում Հայաստանի հայագիտական կենտրոնների փորձի մեխանիկական ընդօրինակմանը: Դա կարող է արդյունավետ չլինել՝ հաշվի առնելով հայաստանյան և արտասահմանյան հայագիտական կենտրոնների գործունեության պայմանների և այլ հանգամանքների տարբերությունը:

Ուսումնական և հեղազոտական նյութերի տրամադրում: Արտերկրի հայագիտական կենտրոնների հիմնական խնդիրներից մեկն էլ հետազոտական և ուսումնական նյութերի անբավարարությունը կամ պակասն է: Հայագիտական կենտրոնները Հայաստանում այս առումով գտնվում են համեմատաբար բարվոք պայմաններում: Նախ՝ հայ ժողովրդի պատմական հայրենիքը և ազգային պետությունը լինելու բերումով Հայաստանում է կենտրոնացված հայագիտական արժեք ներկայացնող հետազոտական նյութերի մեծ մասը: Դրանք պահվում են այնպիսի հաստատություններում, ինչպիսիք են Հայաստանի ազգային արխիվը, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ Մատենադարանը, Պատմության և այլ թանգարանները, ԳԱԱ հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտը և այլն: Չենք խոսում այն մասին, որ Հայաստանի պատմամշակութային հուշարձանները, առանձին վայրերն ինքնին հետազոտության ենթակա հայագիտական նյութ են հանդիսանում: Բացի այդ, Հայաստանում է ամենաշատը ստեղծվում հայագիտական նշանակություն ունեցող գրականությունը. հետազոտական աշխատություններ, ուսումնական ձեռնարկներ և այլն: Հայաստանի հայագիտական կենտրոններն իրենց ունեցած հետազոտական նյութերը, իրենց ստեղծած և ձեռք բերած գրականությունը կարող են տրամադրել նաև արտերկրի հայագիտական կենտրոններին՝ նրանց կողմից հետազոտական նյութերի և անհրաժեշտ գրականության անբավարարության խնդիրը թեկուզ մասնակիորեն լուծելու նպատակով:

Համապետդ հեղազոտություններ: Գիտական կառույցների միջև համագործակցության սույն ձևն ամենատարածվածներից է ժամանակակից աշխարհում: Հայաստանի և արտերկրի հայագի-

տական կենտրոնները կարող են փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող թեմաների և խնդիրների շուրջ իրականացնել համատեղ հետազոտություններ: Ջանքերի նման համատեղումը կնպաստի հայագիտական կենտրոնների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, քանի որ տեղի կունենան որևէ կոնկրետ նպատակի (հետազոտության) շուրջ ռեսուրսների համախմբում և փոխլրացում:

Հետազոտությունների պատվիրում: Արտերկրի հայագիտական կենտրոններին համազգային նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծմանը ներգրավելու արդյունավետ միջոցներից կարող է լինել Հայաստանից (պետական մարմինների, հայագիտական կենտրոնների և այլ հաստատությունների կողմից) նրանց այնպիսի հետազոտությունների պատվիրումը, որոնք հայության համար այժմեական են, ինչպես նաև գիտական նորույթ (ակադեմիական և կիրառական) են պարունակում: Ինքնին հասկանալի է, որ այդպիսի հետազոտություններ իրականացնելու համար արտերկրի հայագիտական կենտրոնները պետք է ունենան համապատասխան ներուժ: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է անհրաժեշտ քանակությամբ մասնագետների, գիտահետազոտական նյութերի և այլնի առկայությանը:

Հրատարակությունների փոխանակում: Փոխադարձ ճանաչողության խորացման, միմյանց գիտական և այլ նվաճումներին, խնդիրներին ու մարտահրավերներին հասու լինելու արդյունավետ միջոցներից է հրատարակությունների փոխանակումը հայաստանյան և արտերկրի հայագիտական կենտրոնների միջև: Խոսքը թե՛ էլեկտրոնային, թե՛ տպագիր հրատարակությունների մասին է:

Մասնագետների փոխանակում: Համագործակցության սույն եղանակը ենթադրում է հայագիտական մի կենտրոնից մասնագետների կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ գործուղումներ մեկ այլ կենտրոն՝ գիտահետազոտական, ինչպես նաև ուսումնական նպատակներով, և հակառակը: Այս եղանակը նույնպես կարևոր նշանակություն ունի փորձի (գիտահետազոտական աշխատանքի, մանկավարժության, ուսուցման մեթոդի-

կայի և այլ առումներով) փոխանակման միջոցով փոխհարստացման տեսանկյունից: Մասնագետների փոխանակումը կարևոր նշանակություն ունի նաև ինչպես հայագիտական կենտրոնների գործունեությանը նոր լիցք հաղորդելու, այնպես էլ առանձին մասնագետների մասնագիտական աճի տեսանկյունից: *Համապետել հրատարակությունների հիմնում:* Հայաստանյան և արտերկրի հայագիտական կենտրոնները իրենց համագործակցությունն ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա դնելու նպատակով կարող են փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող թեմատիկայի վերաբերյալ (ինչպիսիք են, օրինակ, ցեղասպանագիտությունը, Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման, դատապարտման, հատուցման, հետևանքների վերացման հարցը, արդի Հայկական սփյուռքը և այլն) հիմնել հրատարակություններ՝ ամսագրեր, տարեգրքեր, համացանցային կայքեր և այլն: Նշենք նաև, որ համագործակցության վերոնշյալ և այլ բնույթի եղանակները մասամբ առկա են Հայաստանի և արտերկրի հայագիտական կենտրոնների հարաբերություններում: Համագործակցության այս միջոցների կիրառումն ունի փոխշահավետ նշանակություն, քանզի նպաստում է կողմերի հարստացմանը՝ փորձով, գիտելիքներով, նոր մեթոդներով և այլն: Հետևաբար համակարգված փոխգործակցությունն անհրաժեշտություն է ոչ միայն արտերկրի, այլև հայաստանյան հայագիտական կենտրոնների համար:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Թաթուլ Մանասերյան

Քաղաքատնտեսական միջավայրը

Եվրասիական տնտեսական միության կայացմանն ուղղված քայլերը, ինչպես նաև վերջինիս ներսում և դրա շուրջ տեղ գտած ոչ միանշանակ գնահատվող զարգացումներն ու միտումները մեկ անգամ ևս հաստատում են միտքն առ այն, որ տնտեսական երևույթները չեն կարող գոյություն ունենալ ինքնուրույն՝ քաղաքական գործընթացներից մեկուսացված:

Եթե Ռուսաստան-Բելառուս միասնական պետության գաղափարն, ի սկզբանե, հավասարապես հիմնված էր ինչպես քաղաքական, այնպես էլ տնտեսական լուրջ փաստարկների վրա, ապա դրան հաջորդած Մաքսային միության ստեղծման, իսկ ավելի ուշ՝ Եվրասիական տնտեսական միության ձևավորման ուղղությամբ իրականացվող միջոցառումները վկայում են քաղաքական բաղադրիչի ակնհայտ գերակայության մասին:

Հետևաբար, Եվրասիական տնտեսական միությանը Հայաստանի անդամակցության ընձեռած հնարավորությունների ու մարտահրավերների մասին փաստարկներ ներկայացնելուց առաջ հարկ է վերլուծել ստեղծված քաղաքատնտեսական միջավայրը:

Տնտեսական ինտեգրացիայի առաջին փուլը Ազատ առևտրի գոտին է, որն այդպես էլ չստեղծվեց ԱՊՀ երկրների միջև: Ընդամենը հինգ տարի առաջ ստորագրվեց Ազատ առևտրի գոտու ստեղծման մասին համաձայնագիր այն դեպքում, երբ արդեն գոյություն ունեւր Մաքսային միությունը: Այսինքն՝ այստեղ նաև շփոթ կա: Սկզբում ձևավորվում է Ազատ առևտրի գոտի, այնուհետև՝ Մաքսային միություն, ապա ընդհանուր շուկա, որից հետո նոր քաղաքական և տնտեսական միություն: Համեմատության համար հարկ է նկատել, որ արդեն 20 տարուց ավելի է, ինչ գոյություն ունի Հյուսիսամերիկյան ազատ առևտրի գոտին՝

NAFTA-ն, որն այդպես էլ չվերածվեց մաքսային միության: Այսինքն՝ այդքան էլ հեշտ չէ ցատկել ինտեգրման մեկ աստիճանից մյուսը:

Մյուս կողմից, իրականում արհեստածին է Հայաստանին դնել ընտրության առջև՝ Եվրասիական տնտեսական միություն, թե՛ ԵՄ, քանի որ Հայաստանը և աշխարհաքաղաքական դիրքից, և տնտեսական ու քաղաքական շահերից ելնելով, պետք է փորձի հարաբերությունները զարգացնել բոլոր երկրների հետ: Ավելին, մինչ Եվրասիական տնտեսական միությանը անդամակցելու պատրաստակամություն հայտնելը, Հայաստանը ուներ բավականին սերտ տնտեսական կապեր բոլոր հետխորհրդային երկրների հետ, բացառությամբ՝ Ադրբեջանի, ռուսի, այստեղ կարծես թե համագործակցության համար արդեն նպաստավոր դաշտ կար:

Քանի որ Եվրասիական տնտեսական միությունն ընդամենը մի քանի ամսվա պատմություն ունի, ապա, տնտեսական շահերը հաշվի առնելով, Հայաստանն իրականում հայտնվել է այդ միությունը ձևավորողների և նախածեռնողների շարքում, հետևաբար այդ շրջանակներում ինտեգրացիային ակտիվ մասնակցությունը որպես համահիմնադիր անհամեմատ ավելի նախընտրելի են, քան հետագայում ձևավորված միության պահանջներին արձագանքելը: Մյուս կողմից, Եվրասիական տնտեսական միության շահերին, այլև, հակառակը, կարող է օգնել ավելի լավ իրացնելու երկրների մրցակցային առավելությունները, այդ թվում ԵՄ շուկաներում, և էլ ավելի ուժեղացնել դիրքերը միջազգային ասպարեզում: ԵՄ-ի և նրա առանձին անդամների հետ տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների ամրապնդումը հնարավոր ենք համարում հենց չօգտագործված հնարավորություններն իրացնելու նպատակով: Հարկ է նաև ուշադրություն դարձնել զարգացած և զարգացող երկրների քաղաքական և տնտեսական պայմանների տարբերություններին, ինչը վերջիններին հնարավորություն չի տալիս ոչ միայն իրականացնել իրենց մրցակցային առավելություններն արտաքին շուկաներում, այլև հաջող մրցակցել դրսից եկող սուբսիդավոր-

ված ապրանքների և ծառայությունների արհեստականորեն իջեցված գների հետ: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն գործոնների վրա, որոնք որոշում են հետխորհրդային երկրների դերը համաշխարհային տնտեսությունում՝ միջազգային առևտրի փոփոխվող պայմաններում, և որոնք արդիական են դարձել նոր տնտեսակարգի ձևավորման հարցում: Հարկ է նկատել, որ Եվրասիական տնտեսական միությունում Հայաստանը կարող է ոչ միայն օգուտներ ակնկալել, այլև դրական օրինակ ծառայել մյուս երկրների համար, ստանձնել առաջնորդող երկրի դեր, մասնավորապես, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ասպարեզում ունեցած շոշափելի ձեռքբերումներով: Ինչ վերաբերվում է առավել էական սպասելիքներին, ապա այս փուլում կարևոր է նաև այն, որ ռազմավարական դաշնակցի օգնությամբ հնարավոր լինի լուծել աբխազական երկաթգծի հարցը, որը հայ գործարարներին թույլ կտա ավելի նպաստավոր պայմաններով արտաքին աշխարհի հետ զարգացնել առևտրատնտեսական կապերը, ինչպես նաև պետք է ամեն ինչ անել, որ նաև Բելառուսի և Ղազախստանի հետ միասին Հայաստանում վերագործարկել արտադրական ձեռնարկությունները:

Հայաստանի մտահոգությունները

Կարևոր մտահոգություններից մեկը նաև այն է, որ Հայաստանը ոչ միայն ցամաքային սահման չունի Մաքսային միության անդամ մյուս երկրների հետ, այլև ծովային:

Երկրորդ կարևորագույն խնդիրն այն է, թե այս ձևաչափի դեպքում, ի վերջո, հայաստանցուն դա ինչ կարող է տալ: Անդամակցության պարագայում մեր երկրում այլևս մաքսեր չեն գանձվելու ԱՊՀ երկրներից ստացվող ապրանքներից: Բայց չմոռանանք, որ Հայաստանի պետական բյուջեի եկամուտների մի զգալի մասը հենց մաքսատուրքերից է գոյանում: Ուրեմն՝ եթե մաքսատուրքերի կեսից ավելին չենք գանձելու, ապա ինչո՞վ պետք է լրացնենք: Սա լրջագույն խնդիր է Հայաստանի համար: Մենք գիտակցաբար գնում ենք դրան, բայց մեր գործընկերներն էլ պետք է հասկանան և աջակցեն Հայաստանին:

Դրա լուծումը հակված եմ տեսնելու Հայաստանի տնտեսության մրցունակության բարձրացման և ազգային մրցակցային առավելությունների արդյունավետ իրացման միջոցով, բայց մինչ այդ փուլին հասնելը մեր ռազմավարական գործընկերների կողմից տրամաբանական կլիներ առժամանակ, ոչ մշտապես և ոչ ուղիղ հովանավորչական քայլերով աջակցելու Հայաստանին, որ Հայաստանը կարողանա այդ մրցունակությունը ձեռք բերել և եղածը չկորցնել, որպեսզի ունենանք արժանապատիվ հարաբերություններ, իսկ հետագայում այդ ծրագրերն իրագործելի լինեն, այլապես, այն կդառնա շատ վերացական:

Այնուամենայնիվ, եթե դիտարկենք տարածաշրջանային գործընթացների տեսանկյունից, ապա Հայաստանը պարտադիր պետք է մասնակցի դրանց և չպետք է մեկուսացված լինի, ինչպես նաև՝ հորդորի, որ մյուս մասնակիցներն ավելի սթափ ու լուրջ վերաբերմունք ունենան:

Պետք է հաշվի առնել այն իրողությունը, որ ներկայումս Հայաստանը Ռուսաստանից հիմնականում ներմուծում է շուրջ 1 մլրդ դոլարի ապրանքներ և ծառայություններ, իսկ արտահանումը գրեթե 3 անգամով պակաս է, առավել ևս, որ արտահանման համար որևէ մաքսատուրք չի գանձվում: Այսինքն՝ ներմուծումից ստացված մաքսերի հաշվին է, որ բավականին պատկառելի գումարներ են հավաքագրվում պետական բյուջե: Հարց է առաջանում, թե ինչո՞վ կփոխհատուցվի այն վնասը, որը առաջանալու է այդ մաքսատուրքերի չգանձումից, որի հաշվին ֆինանսավորվում է գիտությունը, առողջապահությունը, կրթությունն ու այլ ոլորտները:

Սկզբնական փուլում չի բացառվում, որ Եվրասիական տնտեսական միությանը Հայաստանի անդամակցությունը ավելի շատ տնտեսական վնաս կբերի, քան օգուտ, եթե վերոնշյալ խնդիրը չլուծվի: Հակառակ դեպքում, վնասը շատ լուրջ կլինի: Շատ դրական է գնահատվում համագործակցությունը, բայց քաղաքական որոշումների հետ մեկտեղ, ցանկալի է, որ կարողանանք տնտեսական ճիշտ հաշվարկներ կատարել:

Եվրասիական տնտեսական միությանը անդամակցելով ինչպես Հայաստանը, այնպես էլ մյուս երկրները առևտրային քաղաքականության բնագավառում երրորդ երկրների նկատմամբ այլևս միակողմանի, ինքնակամ որոշումներ չեն կարող կայացնել: Այսինքն՝ հարցերը բոլոր երկրների հետ միասնաբար պետք է որոշվի: Օրինակ՝ ինչպիսի քաղաքականություն պետք է վարվի այն երկրների հետ, որոնք չեն մտնում Եվրասիական տնտեսական միության մեջ:

Հայաստանի համար ամենախոցելի ոլորտը մնում է գյուղատնտեսությունը: Սակայն այստեղ ավելի պարզ խնդիրներ կան, որոնք կարելի է լուծել պետության աջակցությամբ: Առաջին հերթին, այս կամ այն մշակաբույսի աճեցման նպատակահարմարության վերաբերյալ տեղեկացվածության աստիճանը: Խնդրի անլուծելիությունը հանգեցնում է վերարտադրության կամ պակասուրդի, որն էլ ուղեկցվում է գների աճով: Այստեղ պետք է աշխատել, և այդ աշխատանքը կապված չէ ֆինանսավորման հետ: Բացի այդ, պետք է լրջորեն աշխատել կազմակերպչական խնդիրների լուծման վրա, գյուղացիներին բացատրել առանձին գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ներքին շուկայի պահանջները և ակնկալվող շահույթը: Պետք չէ նաև անտեսել, որ շատ պարենային ապրանքների հարցում Հայաստանն ինքնաբավ երկիր է:

Այս դեպքում նաև արտաքին շուկաներ դուրս գալով՝ գյուղացիները հենվելով այդ աջակցության, որակի, չափանիշների, պահանջների մասին մասնագիտական խորհրդակցությունների վրա, կարող են հաջողության հասնել արտադրանքի արտահանման հարցում:

Որն է ելքը

Եվրասիական տնտեսական միությանն անդամակցումը նաև ժամանակի պահանջն է և այն ճանապարհը, որը թույլ կտա համարժեք պատասխանել համաշխարհային տնտեսության արդի մարտահրավերներին: Կառույցի ներսում ուժերի ճիշտ և արդյունավետ կազմակերպման դեպքում Միությունը կարող է դառնալ հետխորհրդային տարածքում ռեգիոնալացման գործընթացի կարևոր դրսևորումը՝ որպես հակակշիռ տնտեսական և քաղաքական գլոբալացմանը: Վերջապես, զարգացման գիտականորեն հիմնավորված ծրագրերի և գործուն կառույցների ձևավորման կշռադատված որոշումների պարագայում Միությունը կարող է վերածվել համաշխարհային տնտեսության նոր ուժի կենտրոնի: Դա, իր հերթին, կարագացնի բազմաբևեռ աշխարհի կազմավորման գործընթացը՝ նրա նոր դերակատարների ակտիվ մասնակցությամբ: Ավելին, այն ավելի կհստակեցնի հետխորհրդային երկրների տեղը աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ՝ նպաստելով նրանց մրցակցային առավելությունների իրացմանը տարածաշրջանային ինտեգրման միջոցով: Հայաստանի պարագայում ազգային մրցակցային առավելությունների արդյունավետ իրացմանը կարող են նպաստել Եվրասիական տնտեսական միության անդամ երկրներում հայ համայնքները, որոնց ներուժի մոբիլիզացումը և արտերկրի «հայկական շուկայի» ձևավորումը դառնում է առաջնահերթ խնդիր:

Վերջապես, Մաքսային միության ստեղծումը կօգնի համատեղ պայքարել ներքին և արտաքին բազմաթիվ խնդիրների դեմ: Սպառողների համար ապրանքների նոր, ավելի բազմազան տեսականի առաջարկելուց բացի, Միության շրջանակներում տնտեսական համագործակցությունն ու մրցակցությունը կբերի տեղական մենաշնորհների դիրքերի թուլացման և ապրանքների ու ծառայությունների գների որոշակի անկման:

ԱՊՀ երկրների անդամությունը միջազգային կազմակերպություններին այսօր էապես փոխել է զարգացող երկրների տե-

սակարար կշիռը: Ընդհանուր առմամբ, հետխորհրդային երկրները, ավելի շատ ծայն ունենալով ԱՄՀ-ում և ՀԲ-ում, ի վիճակի են ժողովրդավարական և անկախ երկրների հետ համատեղ ավելի մեծ ազդեցություն գործել որոշումների ընդունման գործընթացի վրա՝ դրանք ուղղորդելով զարգացող երկրների շահերին: Այսպիսով, Եվրասիական տնտեսական միության անդամ հետխորհրդային երկրները ժամանակի ընթացքում կարող են համատեղ լրբբի ենթարկել իրենց շահերը՝ համագործակցությունը և կոոպերացիան ավելի շահավետ դարձնելու նպատակներով:

Հաջողության կարևոր գործոն ենք համարում նաև որոշումների ընդունման գիտական հիմնավորումն ինչպես Եվրասիական տնտեսական միության ստեղծման, այնպես էլ նրա զարգացման ծրագրերի ուղղությամբ: Դա տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացը կդարձնի արդյունավետ և անշրջելի: Հարկ է հիշել, որ Դավոսի ներկայիս իմիջը ստեղծել են հենց գիտնականները, որոնց հաջողվել է հմտորեն կառուցել տնտեսական ինտեգրման սկզբունքները ոչ ֆորմալ երկխոսության և ինտեգրման մասնակից կողմերի շահերը համակողմանիորեն հաշվի առնելու միջոցով:

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ АРМЕНИИ В ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

Аза Мигранян

Решение проблемы экономического роста и роста экономического благосостояния населения за счет расширения экономического сотрудничества с потенциальными партнерами – основной двигатель и интерес Республики Армения в интеграционных процессах.

Парадокс экономического развития Армении в последнее десятилетие заключается в том, что достаточно высокие темпы роста экономики Армении в сравнении со странами СНГ и другими странами сопровождаются сохранением высокого уровня бедности населения, низкими доходами работающей части армянского населения в республике и ростом зависимости благосостояния армянского общества от работающих мигрантов за пределами Армении и диаспоральных финансовых вливаний.

По статистическим данным Армения демонстрировала наиболее высокие темпы роста ВВП (рис. 1, годовой прирост 7,6% в 2012 г. – самый высокий показатель) среди стран Содружества (совокупный прирост ВВП по СНГ – 3,4%).

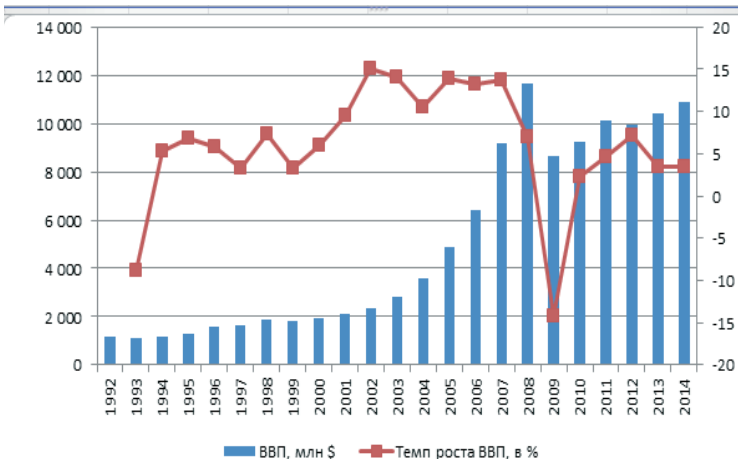

Рис.1. Показатели ВВП Армении

Снижение объемов темпов роста ВВП по итогам 2014 г. (до 3,4%) и прогнозам по 2015 г.⁶¹. являются основным пунктом подтверждения негативных эффектов от членства ЕАЭС по мнению противников евразийской интеграции. При этом темп роста промышленности Армении в 2014 г. составил 102,7% (в целом по СНГ рост промышленности составил 100,7%), производства электроэнергии 100,5 %, производства продукции сельского хозяйства 107,2 (в целом по СНГ рост сельского хозяйства составил 103,7%)⁶². С учетом того, что удельный вес промышленного сектора в экономике Армении составляет около 26-27%, торговли - 54%, замедление темпов роста торгового оборота негативно влияет на темпы экономического роста. Но при этом остается выше данных по странам СНГ.

Рис. 2. Показатели темпов роста по основным отраслям реального сектора

⁶¹ Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) ухудшил прогноз по темпам роста ВВП Армении до 1,5% по итогам 2015 года. В 2016 г. прогноз роста ВВП до +1%. По прогнозам МВФ в 2015 г. Армению ждет нулевой рост, официальный прогноз правительства Армении - +4,1%.

⁶² По данным официального сайта Межгосударственного статистического комитета СНГ. ”<http://www.cisstat.com/>”

При сохранении структуры экономики, в которой преобладает не внутреннее производство, а торговля, республика обречена на внешнюю зависимость от импорта. Поэтому темп экономического роста в большей степени определяется объемом и темпом роста внутреннего потребительского спроса, зависящего от размеров доходов населения. Отсюда и приоритетность решения задачи роста благосостояния населения республики.

Однако для сохранения высоких темпов экономического роста при имеющихся пропорциях структуры экономики республики (когда доля торговли превышает 50%) необходимо, чтобы доля заработанных в экономике доходов составляли не менее 20-25% от ВВП. В этом случае возможно стимулирование экономического роста посредством наращивания внутреннего потребления. При стимулировании развития экономики по данной модели высокие темпы экономического роста будут сопровождаться кратным увеличением внешней зависимости от импорта, что в условиях транспортной блокады Армении сложно выполнимо. Кроме того, рост импорта ведет к потере финансовой устойчивости и увеличению долговой нагрузки на экономику.

В целом развитие экономики Армении имеет инерционный характер, основные параметры макроэкономического стимулирования построены на факторе роста потребления и инвестиций в экономику, причем в большей степени за счет роста доходов населения из внешних источников финансирования (в случае с Арменией доля доходов населения в большей части складывается из денежных поступлений от мигрантов и диаспоральной помощи).

В 2012 г. объем денежных переводов от внешних мигрантов в Армению составил около половины ВВП страны, переводы из России - 37 % от ВВП республики (1 220 млрд. долл.), в 2014 г. экономика Армении зависела от переводов мигрантов примерно на 21%, из них от переводов из России на 17-18%.

Российская Федерация - важнейшая страна с точки зрения доли и размера полученных переводов: 78,6% всех денежных переводов, поступающих в Армению (средняя сумма -1680 долл. США). Структура денежных поступлений от мигрантов в Армению представлена в таблице 1.

Таблица 1. Структура денежных переводов мигрантов по стране происхождения⁶³

Страна отправки	Доля в полученных денежных переводах, %	Средняя сумма перевода, долл. США
РФ	78,6	1680
США	7,7	935
Украина	1,2	685
Германия	1,2	1223
Франция	0,5	716
Греция	0,9	1292
Голландия	0,6	799
Бельгия	0,2	447
Польша	0,7	1279
Казахстан	0,5	1400

По данным Международного валютного фонда, за последние 5 лет банковские переводы составили 16% от ВВП. Из них 89% переводов осуществляются из России. На эти суммы потребляется 40% импортированных товаров. Это большая цифра, которая вдвое превышает прямые иностранные инвестиции. Кроме того, Армения входит в число 15 стран мира, экономика которых держится за счет трансфертов. Получаемые из-за рубежа суммы используются в основном на удовлетворение первоочередных нужд, а ее часть откладывается в виде сбережений. Эти деньги не используются в качестве инвестиций, например, для начала микробизнеса.

Приведенные показатели, свидетельствуют о том, что на данном этапе развития рост благосостояния населения, и в целом экономический рост Армении по действующей модели стимулирования роста потребления напрямую зависит от состояния и условия экономической деятельности мигрантов из республики. С учетом существенного перевеса армянских мигрантов в России и их финансового вклада в экономику республики, первоочередной за-

⁶³ Торосян Г., Денежные переводы и бедность в Армении. Основные результаты ОБДХ. Центр экономического развития и исследований (EDRC), Москва, Россия, 2010.

дачей Армении является расширение интеграционного сотрудничества с Россией в области регулирования свободы и комфортности российского рынка труда для мигрантов из республики.

Но в случае облегчения эмиграции и возрастания комфортности эмиграции из Армении республике грозит проблема депопуляции. По данным миграционной службы, за 2010-2011 годы из Армении выехало 106 тысяч человек. Если сохранятся аналогичные темпы миграции, то получится, что за последующие несколько лет из Армении может выехать до 150 тыс. человек, или 5% населения. Данный тренд являлся в свое время одной из причин сдерживания темпов интеграционного сближения Армении с Евросоюзом, т.к. снижение входных барьеров на европейский рынок труда для армянских трудовых приведет к существенному росту не только трудовой миграции, но и эмиграции из страны на постоянное место жительства активной части населения. Поэтому при выборе интеграционного вектора Армения руководствовалась необходимо крайне осторожно формулировать внутреннюю политику по регулированию собственного рынка труда и управлению социально-демографической ситуацией в стране.

Исходя из выше отмеченного, единственно разумным способом развития экономики Армении становится форсирование развития промышленных отраслей с наибольшим уровнем конкурентоспособности продукции и с наименьшим затратами по транспортировке этой продукции при ее экспорте. Такими отраслями традиционно в Армении были металлообработка (производство алюминиевой фольги, производство медно-молибденовых концентратов, черновой меди), добыча и обработка драгоценных камней, производство алкоголя, некоторые виды растениеводства. Перспективными также считаются отрасли, связанные с IT-технологиями, по которым республика имеет достаточно высокий конкурентный потенциал. В этой связи следующей целью, направленной на защиту национальных экономических интересов республики должен стать поиск дополнительных инвестиций, наращивание которых для Армении не представлялось возможным без интеграционного сближения.

В этой связи, решение проблемы инвестиционной привлекательности республики для потенциальных партнеров по интеграции также является не менее важным.

Армения является одной из немногих стран мира, имеющих достаточно высокий уровень инвестиционных вливаний на протяжении всего суверенного существования. На начало 2011 г. объем внешних капиталовложений в экономику республики составил до 3,146 млрд. долл. США, что составляет 94,5% от уровня ВВП. Положительной стороной высокого уровня закредитованности является ресурс инвестиционной привлекательности Армении, который основан на достижениях армянской экономики в международных рейтингах, что дает надежду на продолжение использования внешних источников поддержки экономики.

По данным «Индекса экономической свободы 2013» (за 2012 год), Армения заняла 38 место среди 177 государств в рейтинге экономической свободы. Тогда Армения опередила все страны СНГ по уровню экономической свободы, а среди 43-х стран Европейского региона расположилась на 17-ом месте⁶⁴. По тому же рейтингу среди стран региона лидирует Грузия - 21 место, после Армении идут Турция - 69 место, Азербайджан - 88 место, Россия - 139 место и Иран - 168-ое место⁶⁵.

Кроме того, эксперты фонда Heritage Foundation оценили «свободу предпринимательства» в Армении в 87,6 балла по 100 балльной шкале; «свободу торговли» - 85,4 балла, «фискальную свободу» - 88 баллов, «государственные расходы» - 82,1 балла, «монетарную свободу» - 73 балла, «инвестиционную свободу» - 75 баллов, «финансовую свободу» - 70 баллов, «права собственности» - 30 баллов, «свободу от коррупции» - 26 баллов и «свободу труда» - 77,1 балла. Согласно докладу, уровень свободы армянской экономики оценивается в 69,4 балла, что на 0,6 пункта выше, чем в 2011 году.

⁶⁴ Публикуемый ежегодно рейтинг Heritage Foundation оценивает экономическую свободу в различных странах мира по десяти показателям, включая свободу ведения бизнеса, торговли, ситуацию с фискальной и денежно-кредитной политикой, свободу инвестиций, трудового рынка, а также уровень коррупции

⁶⁵ Страны, набравшие в рейтинге менее 50 баллов, считаются «абсолютно несвободными», 50-60 баллов – «преимущественно несвободными», 60-70 баллов – «относительно свободными», 70-80 баллов – «в основном свободными», а свыше 80-ти баллов – «свободными».

Как заявили специалисты фонда, рост в основном отражает повышение эффективности управления государственными расходами. Однако было отмечено, что, хотя страна и показывает хорошие результаты по многим показателям экономической свободы, основы свободной экономики не стимулируются в таких областях, как независимость судебной системы и прозрачность деятельности правительства. При этом авторы исследования было подчеркнуто, что, несмотря на борьбу с коррупцией, в частности, в налоговой сфере, тем не менее коррупция и сращивание бизнеса и власти приводят к злоупотреблению влиянием властных кругов на бизнес в стране.

Тогда же по рейтингу Doing Business Всемирного банка, Армении улучшила свои позиции на 18 пунктов, заняв 32 место. Прогресс Армении, согласно экспертам ВБ, был обусловлен защитой инвестиций, интересов малого бизнеса и другими серьезными реформами в различных сферах. Согласно этому докладу, у Армении лучшая позиция среди стран СНГ и она уступает в регионе лишь соседней Грузии.

Ускоренное продвижение республики в рейтинговых позициях международных структур формально позволяет констатировать улучшение инвестиционного климата в Армении, однако не проблем повышения экономической отдачи инвестиций и сокращения их срока окупаемости, что и является основным стимулом для любого инвестора.

Ситуация в финансовом секторе Армении намного сложнее, чем это видится с позиции международных финансовых структур. Проблема в том, что рост внешних кредитов увеличивает нагрузку на бюджет страны. Указанные же рейтинги мало способствуют росту прямых инвестиций, так как они в первую очередь зависят от экономической ситуации в республике. Кроме того, структура внешнего долга (внешних кредитов, рис. 2) по странам кредиторам характеризуется ростом концентрации российских кредитов почти в 2 раза (с 37% в 2007г. до 63% в 2011г.) и снижением доли российских инвестиций в 2013-2014 гг. до уровня (\$35,6 млн или сократились втрое по сравнению с 2011 г., при этом общий объем прямых инвестиций снизился вдвое, что объясняется снижением общего уровня инвестиций, рис. 3, 4).

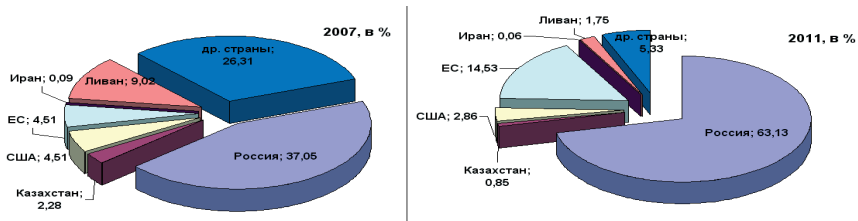

Рис. 3. Структура внешнего долга Армении по странам кредиторам⁶⁶

Общая сумма накопленных инвестиций России в Армении с 1993г. до 2012 г. оценивается в 4,727 млрд. долл. США. В этом смысле Россия сегодня делит с Арменией риски по поводу ее экономического развития.

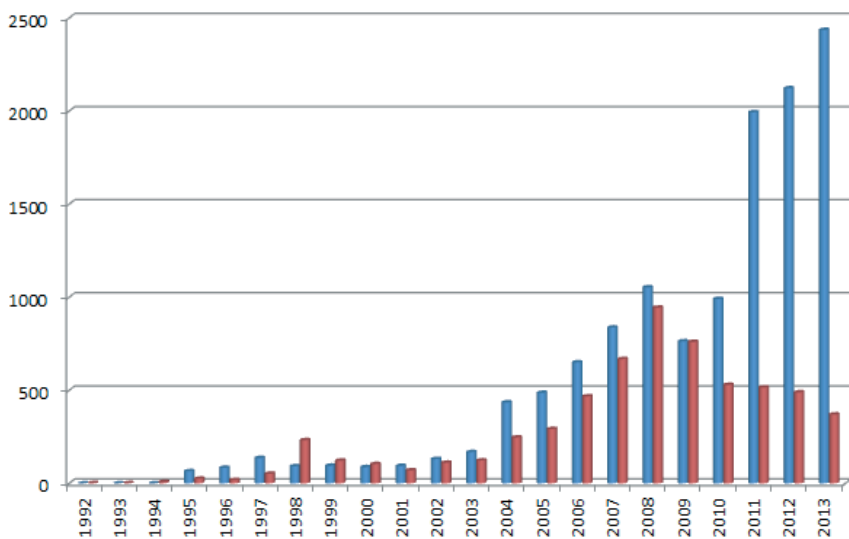

Рис. 4. Внешние источники финансовых потоков в Армению⁶⁷

⁶⁶ Составлено автором на основе данных Национальной статистической службы РА/. «<http://www.armstat.am/ru/?nid=45&year=2012>»

⁶⁷ Составлено автором на основе данных ЮНКТАД. «http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sRF_ActivePath=p,15912&sRF_Expanded=p,15912»

Диапоральные инвестиции в строительство на исторической родине, были обусловлены спецификой дифференцированной армянского населения по различным регионам мира и стремлением поддерживать собственное чувство причастности к исторической родине. Этот феномен способствовал превращению недвижимости в товар внутреннего экспорта. Интерес армянской диаспоры к недвижимости на исторической родине стал проявляться с 2002 г. и постоянно увеличивался. Это вызывало приток в страну крупных объемов иностранной валюты. Кроме того, большие объемы валюты поступали в страну в связи с растущим диаспоральным туризмом. В 2010 г. страну посетило 558 тыс. туристов. Ограниченность роста данной специфической сферы деятельности - строительство в целях конечного личного потребления - собственно и стали естественным ограничителем американских инвестиций в Армению.

Сокращение инвестиционной активности ближневосточных стран (Иран, Ливан, Сирия) в большей степени связаны с ухудшением геополитической ситуации в ближневосточном регионе. Крупным источником притока валюты стала зарубежная трудовая деятельность армянских рабочих. В связи с этим следует отметить важную особенность развития экономики Армении, которая выражается в росте доли средств населения в финансировании инвестиций в основной капитал с 18% в 2005 г. до 70% в 2010 г. Стратегия экстенсификации экономики за счет внешних инвестиций создало угрозу экономической, и особенно финансовой безопасности республики. Рост внешнего долга, в основе своей аккумулированного в рамках долгового бремени государственного бюджета определил крайнюю заинтересованность Армении в увеличении прямых инвестиций с целью снижения финансовой зависимости республики от кредиторов. Рост прямых инвестиций в принципе возможен при соблюдении двух основных условий: роста инвестиционной привлекательности экономики республики (не формальное увеличение рейтингов, а рост капиталоотдачи и окупаемости) и преодоление транспортной и экономической блокады республики.

На этом фоне вполне понятна прагматичная позиция России и Армении в вопросах расширения интеграционного сотрудничества Армении с ЕС и другими странами, так как в условиях транспортной изоляции именно российский капитал в наибольшей степени заинтересован в расширении экспортных возможностей армянской экономики. Поэтому Россия не только не блокировала интеграционные устремления Еревана в сторону ЕС, но и лоббировала его интересы в части преодоления экономической изоляции. Тем не менее, на России сегодня во многом лежит задача транспортного обеспечения внешнеторговых связей Армении. Россия финансирует основные инфраструктурные проекты, формирующие условия для создания и развития факторов производства в республике (электроэнергетика, железные дороги, транспортные коммуникации, алюминиевая промышленность, мобильная связь и т.п.). Последний крупный проект российско-армянского сотрудничества, связан с утверждением в 2009 г. учредительского договора и уставного капитала армяно-российского ЗАО «Мецаморэнергаторм»⁶⁸, которое должен был заняться организацией строительства нового энергоблока на Армянской АЭС, стоимость которого должна была составить до 4 млрд. долл. США. Российское инвестиционное присутствие связано с долгосрочными проек-

⁶⁸ ЗАО «Мецаморэнергаторм» было создано 3 февраля 2010 года для строительства в Армении нового атомного энергоблока. Акционерами на паритетных началах (50/50%) являются с российской стороны «Атомстройэкспорт» (структура «Росатома», а с армянской - Минэнерго и природных ресурсов РА. На новом атомном энергоблоке в Армении мощностью 1060 МВт планировалось установить реактор российского производства с европейским сертификатом безопасности. Ранее «Росатом» объявил о 20-25% участии в проекте строительства нового атомного блока в Армении. На начальном этапе строительство планировалось в 2012-2013 годах, а завершение к 2017 году. В феврале 2012 года уже сообщалось, что энергоблок планируется построить к 2019-2020 годм. В настоящее время на Армянской АЭС действует один энергоблок мощность 400 МВт. Его проектный ресурс заканчивается в 2016 году, однако, как ранее сообщала армянская сторона, блок будет законсервирован только после строительства нового. Эксперты МАГАТЭ также заявляли, что ресурс действующего блока может быть продлен.

тами, имеющими стратегический характер. Отсюда высокая степень не только финансовой зависимости Армении от России, сколько рост экономической зависимости в целом, так как российский капитал оказывает непосредственное влияние на макроэкономическое равновесие⁶⁹.

Таким образом, при любой конфигурации интеграционных проектов, Армения была крайне заинтересована в сохранении лояльности Москве, а теснота экономической зависимости армянской экономики от России за прошедшие годы стала столь высока, что у Армении просто не было иного выхода кроме интеграционного сближения с ней.

⁶⁹ О чем свидетельствовал экономический спад в республике в 2009 г. и спад 2014-2015 г., обусловленный кризисом в российской экономике

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Զեկույցների ժողովածու

Պատվեր 119

Տպաքանակ 150

«ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻ» տպագրատուն,
Երևան, Նոր Նորքի I զանգված,
Սամվել Սաֆարյան 11/1^Ա

